

ศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาท
กับศาสนาพราหมณ์

A COMPARATIVE STUDY OF CONCEPT OF FAITH BETWEEN
THERAVADA BUDDHISM AND BRAHMANISM

พระครูปลัดสังวาลย์ เทวสโร (ศรีสุข)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

ศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาท
กับศาสนาพราหมณ์

พระครูปลัดสังวาลย์ เทวสโร (ศรีสุข)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A Comparative Study of Concept of Faith Between
Theravada Buddhism And Brahmanism

Phrakhrupalad Sangwan Devasaro (Srisuk)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
เรื่อง “ศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์” เป็น
ส่วนหนึ่งของการศึกษา ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระมหาสุรศักดิ์ ปัจจนตเสโน, ดร.)

กรรมการ

(รศ.ดร.มานพ นักรเรียน)

กรรมการ

(ผศ.ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ)

กรรมการ

(พระราชรัตน์มณี, ผศ.ดร.)

กรรมการ

(ดร.สุพิชฌาย์ พรพิชฌรงค์)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระราชรัตน์มณี, ผศ.ดร.

ประธานกรรมการ

ดร.สุพิชฌาย์ พรพิชฌรงค์

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระครูปลัดสังวาลย์ เทวโสโร)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาท
กับศาสนาพราหมณ์

ผู้วิจัย : พระครูปลัดสังวาลย์ เทวสโร (ศรีสุข)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระราชรัตนมุนี, ผศ.ดร., ป.ธ. ๘, พธ.บ. (บาลีพุทธศาสตร์),
พธ.ม. (บาลี), พธ.ด. (บาลีพุทธศาสตร์)

: ดร. สุพิชฌาย์ พรพิชญรงค์, ศศ.บ. (ภาษาไทย), บธ.ม. (บริหารธุรกิจ),
ศน.ม. (พุทธศาสนศึกษา), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)

วันสำเร็จการศึกษา : ๑๖ มีนาคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาเปรียบเทียบหลักศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์ โดยมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการคือ (๑) เพื่อศึกษาหลักศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาท (๒) เพื่อศึกษาหลัก ศรัทธาในศาสนาพราหมณ์ (๓) เพื่อศึกษาเปรียบเทียบหลักศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์ โดยมี วิธีวิจัยเชิงเอกสารคือศึกษาค้นคว้ารวบรวมข้อมูลปฐมภูมิจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องนำมาวิเคราะห์ตีความ เปรียบเทียบบรรยายเชิงพรรณนาและตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญ

ผลการวิจัยพบว่า “ศรัทธา” ในพระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง การเชื่อมั่นในความดี เป็นการเชื่อที่มีเหตุผลสนับสนุน เป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยความศรัทธาที่มีลักษณะของความเชื่อตามความเป็นจริง โดยมองให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผลของสิ่งต่างๆ ผู้มีความเชื่อถูกต้องจะไม่ตัดสินใจหรือลงความเห็นในเรื่องใดจนกว่าจะได้รับการพิสูจน์ด้วยการปฏิบัติจนเห็นผลที่ได้รับจากประสบการณ์ด้วยตนเอง ความเชื่อหรือศรัทธาในพระไตรปิฎกมี ๔ ประการ คือ (๑) กัมมัสถา (๒) วิปากัสถา (๓) กัมมัสสกาตัสถา (๔) ตถาคตโพธิัสถา โดยสรุปแล้วมุ่งเน้นให้เชื่อในกฎแห่งธรรมชาติ กฎแห่งการกระทำของปัจเจกบุคคล หรือกฎแห่งเหตุผล และการเชื่อมั่นในพระรัตนตรัย ในฐานะเป็นแบบอย่าง และเป็นกฎที่เราจะต้องเข้าใจและปฏิบัติตามเพื่อความพ้นทุกข์

ในส่วนของศาสนาพราหมณ์ในแต่ละยุคแต่ละสมัยมีความเชื่อที่แตกต่างกันออกไปในลัทธิของชาวอารยันใหม่มีส่วนคล้ายคลึงกับปรัชญาของศาสนาใหม่ที่เกิดขึ้นในชมพูทวีปในสมัยเดียวกันคือ ศาสนาเชน ศาสนาพราหมณ์ และพระพุทธศาสนา มีปรัชญาธรรมดังนี้

๑. มีความเชื่อยิ่งขึ้นว่า ดวงวิญญาณเป็นอนันตะ ดวงวิญญาณนั้นผ่านมาจากการเกิด (ชาติ) อันนับไม่ได้ ชาติหนึ่งอาจเกิดเป็นอย่างหนึ่ง อาจเกิดเป็นคนมีฐานะดี เป็นคนจน มีปัญญาดี บางทีเป็นคนโง่ บางครั้งอาจเป็นสัตว์บางชนิด และเป็นพืชบางอย่างก็มี เวียนกันอยู่อย่างนี้ไม่มีเวลาหยุดนิ่ง จนกว่าจะเข้าถึงซึ่งความหลุดพ้น (โมกษะ) จากการเกิดเข้าไปอยู่กับ ปฐมวิญญาณ คือ มหาพรหม

๒. ความแตกต่างกันของชีวิตเป็นไปด้วยอำนาจของกรรม คือ การกระทำไว้แต่ชาติก่อน ๆ และเพราะกรรมนั้นเองที่ทำให้เวียนว่ายตายเกิดเป็นวัฏฏะอยู่

๓. เพราะเชื่อว่ามีกรรมเป็นเครื่องบันดาลให้เกิด และความไม่เสมอภาคที่มี เพราะการกระทำนั้น ๆ จึงมีลัทธิใหม่สอนว่า เพื่อไม่ให้มีความเสมอภาค และเพื่อไม่ให้มีการเวียนเกิดเวียนตายอย่างนั้น ก็ควรมีกรรม คือ การไม่กระทำ ทำตัวให้เข้าถึงอกรรม ในที่นี้อธิบายว่า คือ พรหม แต่การที่มนุษย์จะหลีกเลี่ยงกรรมไปสู่กรรมมีอยู่ทางเดียว คือ สละบ้านเข้าอยู่ป่า แสวงหาธรรมเป็นเบื้องต้น

๔. ด้วยเหตุแห่งการนับถือว่า วิญญาณต้องเวียนว่ายตายเกิด เพราะกรรมดังกล่าวข้างต้น จึงเกิดมีลัทธิการสิ้นสุดแห่งโลกเก่า และการเริ่มต้นแห่งโลกใหม่ เป็นไปตามกาลสมัยดังกล่าวข้างต้น การเกิดแห่งโลก หรือการสิ้นสุดแห่งโลก เป็นหน้าที่ของทวยะผู้สร้างและทวยะผู้ทำลาย

Thesis Title : A Comparative Study of Concept of Faith Between
Theravada Buddhism and Brahanism

Researcher : Phrakhrupalad Sangwan Devasaro (Srisuk)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phrarajrattanamuni, Asst. Prof. Dr., Pali VIII,
B.A. (Pali Buddhist Studies), M.A. (Pali),
Ph.D. (Pali Buddhist Studies)

: Dr. Supitcha Pornpitchanarong, B.A. (Thai),
M.B.A. (Business), M.A. (Buddhist Studies),
Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Graduation : March 16, 2018

Abstract

This thesis aimed at studying the faith in Theravada Buddhism and Brahmanism. There were 3 objectives; 1) to study of the faith in Theravada Buddhism, 2) to study of the faith in Brahmanism, and 3) to compare the faith between Theravada Buddhism and Brahmanism. The research methodology was documentary by collecting the primary data, documents and the related literatures to analyze, interpret, compare them written in description verified by experts.

From the result of study, it found that Saddhā or Faith in Theravada Buddhism refers to confidence in goodness which was the faith valuated by reason, associated with wisdom and based on the truth as its character by seeing the relation of cause and effect of all things. Those who have the right faith will not decide or believe in anything without their own valuating by proving it through his experience. There found 4 types of Saddhā or faith in Tipitaka, namely 1) Kamma-Saddhā, 2) Vipāka-Saddhā, 3) Kamassakata-Saddhā, and 4) Tathāgataboḥdi-Saddhā. In brief these faiths emphasize on believing the law of natures, law of individual action or law of causation, and sincere confidence in Triple Gems as perfect refuge. the man must obey and follow these laws for the end of suffering.

In comparison, Saddhā or faith in Brahmanism had different meaning in different period. In new Aryan period, the meaning of faith appeared quite similar in Jainism, Brahmanism and early Buddhism but different in practical path which are as follows;

1) They all agreed that the consciousness is infinite passing unaccountable rebirth in different forms such as being born in rich family, poor, intelligence or foolish, some animal or some in some plants circling around again and again without the end unless they had attained liberation merging into First Consciousness or Paramatman or Mahabrahman.

2) The diversity of living depends on the power of actions which one had done in previous lives and due to this force of actions, one was tied with endless circle of death and rebirth.

3) Due to the force of action causing inequality in society, there appeared many masters who tried hard to deliver the way out of such inequalities and endless rebirth then taught the non-action or Akamma, way of attaining Akamma, that is Brahma. The only one way to enter Akamma was to renounce from worldly life, living as an ascetic in jungle for seeking such Akamma or non-action.

4) Due to believing that the consciousness will wander round and round endlessly, so there arises the new school which proposed the theory of world ending and the new beginning which depends on different period. These believe on the rise and end of this world will be determined by the creator and destroyer Gods.

กิตติกรรมประกาศ

เกล้าฯ ขอประทานโอกาสกราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (อุปสมมหาเถร) เจ้าคณะใหญ่หนกลาง กรรมการมหาเถรสมาคม ประธานกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เป็นอย่างยิ่ง ที่พระเดชพระคุณฯ ได้เมตตาเปิดการเรียนการสอนหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนานี้ขึ้น เพื่อให้โอกาสในการศึกษาอันส่งผลให้เกล้าฯ ได้เข้ามาศึกษาเป็นรุ่นที่ ๒

ขอกราบขอบพระคุณพระมหาโกมล กมล รักษาการผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บาฬีศึกษาพุทธโฆส มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

ขอกราบขอบพระคุณพระเทพสุวรรณเมธี (สุชาติ กิตติปโย) รักษาการผู้อำนวยการหลักสูตรบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดีนั้น ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณพระราชรัตนมูณี (บุญเทียม ถานินโท) ประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ เป็นอย่างสูงที่เมตตาให้คำปรึกษา แนะนำ และแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้มาโดยตลอด ขอเจริญพรขอบคุณ ดร. สุพิชฌาย์ พรพิชฌรงค์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่ได้ให้คำแนะนำเพิ่มเติมเพื่อความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นของวิทยานิพนธ์ นอกจากนี้ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ทุกท่านที่กรุณาประสาทความรู้ในด้านต่าง ๆ อันเป็นพื้นฐานสำคัญของวิทยานิพนธ์

ขอขอบคุณคณะกรรมการ เจ้าหน้าที่หลักสูตรบัณฑิตศึกษา และเจ้าหน้าที่ทุกฝ่าย โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ห้องสมุดทุกท่าน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ที่ให้คำแนะนำเกี่ยวกับการดำเนินการต่าง ๆ และกัลยาณมิตรปริญญาโท สาขาวิชาพระพุทธศาสนา รุ่น ๒ ทุกท่าน ที่ช่วยเป็นกำลังใจให้งานวิจัยสำเร็จลุล่วง ตลอดจนเจื้ออื้อเพื่อข้อมูลในการทำวิจัย ตลอดถึงผู้เป็นเจ้าของผลงานทางวิชาการอันทรงคุณค่าทุกท่าน ที่ผู้วิจัยนำมาอ้างอิงประกอบในการทำวิจัยเรื่องนี้

คุณงามความดีในการศึกษาค้นคว้าและการจัดทำวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยขอน้อมนำมาบูชาสักการะแด่พระรัตนตรัย และบูชาคุณบุพการี บิดา มารดา ครูบาอาจารย์ ตลอดทั้งครูอาจารย์และท่านผู้เป็นเจ้าของตำราที่ได้กรุณาประสิทธิประสาทวิชาความรู้ ยังผลให้ผู้วิจัยได้ประสบความสำเร็จในการศึกษาด้วยดี

พระครูปลัดสังวาลย์ เทวโร (ศรีสุข)

๑๖ มีนาคม ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๕
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๗
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๗
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๗
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๘
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๒
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๓
บทที่ ๒ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๑๔
๒.๑ ความหมายของศรัทธา	๑๔
๒.๒ ศรัทธาที่มีปรากฏในหลักธรรมในพระพุทธศาสนา	๑๖
๒.๓ หลักศรัทธาตามพระพุทธศาสนา	๑๙
๒.๔ บ่อเกิดศรัทธาตามหลักพุทธศาสนา	๒๐
๒.๔ ข้อมูลทั่วไปของผู้ใช้แรงงานชาวกัมพูชา	๒๘
๒.๕ ความสำคัญของศรัทธา	๒๓
๒.๖ เป้าหมายสูงสุดของศรัทธาในพระพุทธศาสนา	๓๑
๒.๗ หลักศรัทธาต่อเป้าหมายสูงสุด	๓๓
๒.๘ สรุปท้ายบท	๓๘
บทที่ ๓ หลักศรัทธา	๔๐

	ช
๓.๑ ความหมายของหลักศรัทธา	๔๑
๓.๒ หลักธรรมของศาสนาพราหมณ์	๔๑
๓.๓ หลักศรัทธาศาสนาพราหมณ์	๖๑
๓.๔ กรรมและการเกิดใหม่ ป่อเกิดศรัทธา	๖๕
๓.๕ ความสำคัญของหลักศรัทธา	๖๙
๓.๖ เป้าหมายสูงสุดของศรัทธาในศาสนาพราหมณ์	๗๑
๓.๗ สรุปท้ายบท	๗๒
บทที่ ๔ เปรียบเทียบหลักศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์	๗๔
๔.๑ เปรียบเทียบในประเด็นที่คล้ายกันและต่างกัน ของพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์	๗๔
๔.๒ เปรียบเทียบศาสนาพราหมณ์กับศาสนาพุทธ	๗๖
๔.๓ เปรียบเทียบความหมายของหลักศรัทธา	๘๖
๔.๔ เปรียบเทียบกรรมและการเกิดใหม่ในศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ	๘๗
๔.๕ เปรียบเทียบเป้าหมายสูงสุดของศรัทธา	๘๙
๔.๖ เปรียบเทียบศรัทธาต่อสิ่งสูงสุด	๙๒
๔.๗ สรุปท้ายบท	๙๔
บทที่ ๕ สรุปอภิปรายผลและข้อเสนอแนะ	๙๘
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๙๘
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๐๐
บรรณานุกรม	๑๐๒
ประวัติผู้วิจัย	๑๐๕

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

อักษรย่อชื่อในสารนิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาทศปิฎก ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ การอ้างอิงใช้ระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ ตัวอย่างเช่น ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๒๖/๒๕๔ หมายถึง ทีฆนิกาย มหาวรรค ภาษาบาลี เล่ม ๑๑ ข้อ ๓๒๖ หน้า ๒๕๔ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๖/๒๕๔ ทีฆนิกาย มหาวรรค ภาษาไทย เล่ม ๑๑ ข้อ ๓๒๖ หน้า ๒๕๔ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระสุตตันตปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๙	ที.สี.	(บาลี) = สุตตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลกขณชวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
๑๑	ที.ปา.	(บาลี) = สุตตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎีกาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
	ที.ปา.	(ไทย) = สุตตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎีกาวรรค	(ภาษาไทย)
๑๒	ม.ม.	(ไทย) = สุตตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
๑๓	ม.ม.	(ไทย) = สุตตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
๑๙	ส.ม.	(ไทย) = สุตตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
๒๐	อง.ติก.	(ไทย) = สุตตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๑	อง.จตุกก.	(ไทย) = สุตตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๒	อง.ปญจก.	(ไทย) = สุตตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
	อง.ฉก.	(ไทย) = สุตตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๓	อง.สตุตก.	(ไทย) = สุตตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
	อง.อฎฐก.	(ไทย) = สุตตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อฎฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ธ.	(บาลี) = สุตตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมปทปาติ	(ภาษาบาลี)
	ขุ.อุ.	(บาลี) = สุตตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทานปาติ	(ภาษาบาลี)
	ขุ.อิติ.	(บาลี) = สุตตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกปาติ	(ภาษาบาลี)
	ขุ.อิติ.	(ไทย) = สุตตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
๓๐	ขุ.จู.	(บาลี) = สุตตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จูฬนทีส	(ภาษาบาลี)
๓๑	ขุ.ป.	(ไทย) = สุตตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฐกสัมภิตามวรรค	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๓๔	อภิ.วิ.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก วิภังค์	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อชื่อคัมภีร์อรรถกถา

อักษรย่อชื่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยใช้อ้างอิงจากอรรถกถาอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๓ ตามที่บัณฑิตวิทยาลัยกำหนด การอ้างอิงใช้ระบุคำย่อ คัมภีร์/ลำดับเล่ม (ถ้ามี)/ชื่อ (ถ้ามี)/หน้า ตัวอย่างเช่น ขุ.อติ.อ. (ไทย) ๑/๗๕ หมายถึง ขุททกนิกาย ปรหมัตถทีปนี อติวุตตกอรรถกถา ภาค ๑ หน้า ๗๕ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ขุ.อติ.อ.	(ไทย) = ขุททกนิกาย ปรหมัตถทีปนี อติวุตตกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.วิ.อ.	(ไทย) = ขุททกนิกาย ปรหมัตถทีปนี วิมานวัตถุอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.อ.	(ไทย) = ขุททกนิกาย ปรหมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถรี.อ.	(ไทย) = ขุททกนิกาย ปรหมัตถทีปนี เถรีคาถาอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.จรียา.อ.	(ไทย) = ขุททกนิกาย ปรหมัตถทีปนี จรียาปิฎกอรรถกถา	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเปิ่นมาและความสำคัญของปัญหา

ความเชื่อหรือศรัทธาที่มนุษย์แต่ละคนแต่ละเชื้อชาติมีต่อโลก ต่อจักรวาล ต่อสังคม และต่อตนเองนั้น ย่อมจะตั้งอยู่บนพื้นฐานความรู้และความเชื่อที่แตกต่างกัน^๑ ความเชื่อเป็นปรากฏการณ์ทางจิตของมนุษย์ที่เกิดจากการสนองความอยากรู้อยากเห็น จัดว่าเป็นสัญชาตญาณดั้งเดิมอย่างหนึ่งเริ่มตั้งแต่มนุษย์เกิดมาเป็นทารกและมีพัฒนาการกลายเป็นความใคร่รู้ในวัยเด็กจนเจริญเติบโตเป็นผู้ใหญ่ ในวัยเด็กมนุษย์แสวงหาความรู้ความเชื่อจากประสบการณ์ด้วยประสาทสัมผัสเช่นการใช้นิ้วลองแตะสิ่งของที่สงสัย เด็กตั้งปัญหาง่าย ๆ ที่อยู่รอบตัว เมื่อพัฒนาการของเด็กเจริญขึ้นตามวัยมนุษย์จะแสวงหาความเชื่อทางประสบการณ์ด้วยประสาทสัมผัสส่วนอื่น เพื่อนำมาเป็นข้อมูลในการที่จะใช้ความคิด^๒ โดยทั่วไปแล้วความเชื่อของมนุษย์สามารถแบ่งออกได้ ดังนี้^๓

๑. ความเชื่อถือในอำนาจอันสูงสุดของพระเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ ความเชื่อแบบนี้ก่อให้เกิดเป็นลัทธิเทวนิยม (Theism) ซึ่งยอมรับในอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ของพระเจ้าว่าเป็นผู้สร้างสรรคและทำลายโลกอำนาจของพระองค์จึงแผ่คลุมอยู่ทั่วไป พระองค์ทรงสรรพเดชะ (Omnipotence) ทรงรู้ทุกสิ่ง (Omniscience) จึงไม่มีความรู้ใดปิดบังอำพรางพระองค์ได้ทรงสถิตอยู่ในทุก ๆ แห่ง (Omnipresence) ความเชื่อเช่นนี้ ได้แก่ ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม และศาสนาซิกข์ เป็นต้น

๒. ความเชื่อในหลักธรรมและกฎศีลธรรมต่าง ๆ และจริยธรรมทั่ว ๆ ไป แต่ปฏิเสธพระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้าของเป้าหมายสูงสุดและไม่เชื่อว่าโลกจะเกิดจากพระเจ้าผู้สร้างนี้ เพราะเชื่อว่าโลกเกิดจากเหตุปัจจัยต่าง ๆ ศาสนาในกลุ่มนี้จึงเรียกว่าอเทวนิยม (Atheism) มีแนวความคิดอยู่บนพื้นฐานของเหตุผลมากกว่าความเชื่อถือ หรือหลักของศรัทธาซึ่งได้แก่ พระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ เป็นต้น

๓. การยอมรับความศักดิ์สิทธิ์ของธรรมชาติ ซ่อนนี้เป็นประเด็นแรก เริ่มแรกที่มนุษย์เกิดมา ลืมตาดูโลกก็มองเห็นธรรมชาติอยู่รอบตัวโดยไม่รู้ว่าเป็นสิ่งใดและเป็นเพราะอะไร ร่างกายกระทบกับความหนาวความร้อนลึ้มตามองเห็นโลกรอบตัวพบกับความมืดความสว่าง ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์

^๑ สุวัฒน์ จันทรจำนง, *ปรัชญาและศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๐), หน้า ๑.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

^๓ วนิดา ขำเขียว, *ศาสนาเปรียบเทียบ*, (กรุงเทพมหานคร: พรวนการพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๕.

ฝนตกฟ้าร้องก็เกิดความสงสัยและหวาดกลัวต่อสิ่งเหล่านี้และมีความเชื่อว่า ธรรมชาติหรือสิ่งที่ตนพบเห็นนั้นมีความศักดิ์สิทธิ์อยู่ในตัวของมันเอง มีอำนาจสามารถที่จะทำให้เกิดตายได้และให้ตีให้ชั่วได้จึงควรแก่การทำความเคารพบูชาและเซ่นสังเวยด้วยวัตถุสิ่งของต่าง ๆ ดังนั้นธรรมชาติดังกล่าวจึงกลายมาเป็นเทพเจ้าขึ้นในภายหลัง^๔

๔. ความเชื่ออำนาจลึกลับ นักมานุษยวิทยาตะวันตกใช้คำว่า Dynamism หรือ Belief of Mana ได้แก่ ลัทธิที่เชื่อในอำนาจลึกลับที่เคลื่อนไหวอยู่ภายในอำนาจลึกลับภายในนั้นเรียกว่า มนะ (Mana) เกิดขึ้นในธรรมชาติที่มองเห็นอยู่ อำนาจนั้นบันดาลสิ่งหนึ่งให้เป็นอีกสิ่งหนึ่งได้ มนุษย์โบราณที่เป็นพ่อมดหมอผีสามารถที่จะเรียกเอา มนะ ไปใช้งานได้เช่น คนล่าสัตว์บางพวกเชื่อกันว่า มนะ ให้เข้าไปสิงอยู่ในอาวุธหรืออุปกรณ์ล่าสัตว์เพื่อให้ช่วยเหลือในการล่ามนุษย์ดึกดำบรรพ์ทุกเผ่ามีความเชื่อคล้ายคลึงกันว่า ร่างกายประกอบด้วยธรรมชาติ ๒ ส่วนได้แก่ เนื้อหนังที่เห็นอยู่ภายนอกและอีกส่วนหนึ่งที่มองไม่เห็นด้วยตา คือ เจตภูตหรือวิญญาณ (Soul) วิญญาณนั้นออกจากร่างหนึ่งไปสู่อีกร่างหนึ่งคือจากร่างมนุษย์ไปสู่ร่างมนุษย์หรือร่างของสัตว์เป็นต้น ความเชื่อเช่นนี้สรุปเป็นศรัทธาได้ว่า มนะ ไม่มีการเสื่อมสลาย มนะ ยังคงอยู่แม้ว่าร่างกายจะเปื่อยเน่าไปแล้วก็ตามที่เป็นความเชื่อที่สืบเนื่องมาจนถึงยุคปัจจุบัน^๕

๕. ความเชื่อมายาศาสตร์ (Magic) มายาศาสตร์เป็นผลสืบเนื่องมาจากความเชื่ออำนาจลึกลับของมนะโดยตรง แต่ต่างกันตรงที่ มนะ เป็นเรื่องภายในมองไม่เห็นด้วยนัยน์ตา ส่วนมายาศาสตร์เป็นเรื่องภายนอกมองเห็นได้ด้วยตาผู้กระทำเรียกว่า มายากร มายาศาสตร์เริ่มด้วยการกล่าวคาถาเวทมนต์หรือการทำลีลาอย่างใดอย่างหนึ่งทางกาย เชื่อกันว่าสามารถบังคับอำนาจลึกลับที่มีอยู่ในโลกให้เข้ามาสู่ตัวมนุษย์ได้การนำวัตถุบางอย่างเช่น ก้อนกรวดกระดูกของมนุษย์เศษไม้ที่ทำเป็นรูปต่าง ๆ มาเสกเป่าเพื่อเรียกอำนาจศักดิ์สิทธิ์เข้ามาสู่สิ่งนั้นแล้วใช้วัตถุนั้นไปทำลายศัตรูหรือนำโชคดีมาสู่คนที่รักใคร่ของตน^๖

๖. ความเชื่อข้อห้าม (Tabu) ความเชื่อข้อนี้แสดงให้เห็นว่า ศาสนาของมนุษย์นั้นมีทั้งข้ออนุญาตให้ทำตามและข้อห้ามไม่ให้ทำตามซึ่งได้แก่วินัยเป็นต้น ในคัมภีร์พันธสัญญาเดิมพระเจ้าได้บัญญัติไว้แต่แรกว่า ห้ามอาตมและอิวาซึ่งเป็นมนุษย์ชายหญิงคนแรกกินลูกผลไม้จากต้นไม้แห่งการรู้ดีรู้ชั่วและห้ามแตะต้องพระคัมภีร์เป็นต้น ข้อห้ามเหล่านี้ถ้าผู้ใดล่วงละเมิดแล้วเชื่อกันว่าเป็นบาปและ

^๔ เสฐียร พันธรั้งซี, ศาสนาโบราณ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๒๖.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗-๒๘.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐-๓๑.

ถูกคนในสังคมประณามไม่คบหาสมาคมกับผู้นั้น ข้อห้ามเหล่านี้เป็นสามัญญรูปที่เกิดขึ้นตามศรัทธาของมนุษย์มาตั้งแต่โบราณ^๗

๗. พิธีชำระให้บริสุทธิ์ (Purification Rites) สามัญญรูปแห่งศรัทธาในข้อนี้มีส่วนสัมพันธ์กับความเชื่อในข้อที่ ๔ ซึ่งห้ามแตะต้องของหวงห้าม ถ้าล่วงละเมิดเมื่อใดจะต้องชำระให้บริสุทธิ์เมื่อนั้น การชำระให้บริสุทธิ์มีหลายอย่างเช่น การอดอาหารอย่างน้อยก็เป็นการชำระร่างกายและจิตใจให้บริสุทธิ์ได้อีกวิธีหนึ่งเป็นต้น เป็นสามัญญรูปแห่งศรัทธาของมนุษย์มาตั้งแต่โบราณอีกทางหนึ่ง^๘

๘. ความเชื่อว่ามีชีวิตในทุกสิ่งนักศาสนาตะวันตกเรียกคำนี้ว่า (Animism) หรือวิญญาณนิยมได้แก่ ลัทธิที่มีศรัทธาว่าทุกสิ่งมีชีวิตไม่เพียงแค่มนุษย์หรือสัตว์เท่านั้น แม้นต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำเป็นต้น ก็มีชีวิตกำกับอยู่ด้วยทั้งสิ้น รวมความว่ามีทุกอย่างเหมือนที่มนุษย์มี ชีวิตของสัตว์และธรรมชาติเหล่านี้มีรูปร่างมีจิตใจและวิญญาณ มีความรู้สึกทุกข์และสุข ตามความคิดของคนโบราณเรื่องเหล่านี้มีความสูงส่งสามารถให้คุณและโทษบันดาลโชคชะตาให้แก่มนุษย์ได้ตามความปรารถนา^๙

๙. การบูชาสัตว์ที่มีคุณลักษณะพิเศษ (Animal Worship) ศรัทธาของมนุษย์เป็นไปตามสามัญญรูปคือเห็นสัตว์ที่ควรแก่การบูชาก็ทำการบูชา ในข้อนี้เห็นได้จากการบูชาสุนัขไล่เนื้อและโค กระบือที่ช่วยเหลือในการทำเกษตรกรรมเป็นต้น คุณลักษณะของสัตว์แต่ละอย่างเหล่านี้มีคุณประโยชน์แก่มนุษย์ซึ่งมีการบูชามาตั้งแต่โบราณกาล^{๑๐}

๑๐. การบูชาธาตุประจำโลก (World Elements Worship) ธาตุประจำโลกคือ ดิน น้ำ ลม ไฟ และอากาศ นักปราชญ์ศาสนาตะวันออกกล่าวว่าความเชื่อเรื่องธาตุประจำโลกเริ่มขึ้นในหมู่มนุษย์เผ่ามองโกลและเผ่าอารยันก่อนที่อื่น โดยความที่พวกเขาเชื่อว่า แผ่นดิน แม่น้ำ เป็นมารดาและช่วยชีวิตให้ชุ่มชื้นเห็นฟ้าอากาศเป็นบ้าน จริจอยู่ความเชื่อและการบูชาธาตุประจำโลกมนุษย์โบราณยังไม่สามารถมองเห็นได้ตามรูปวิทยาศาสตร์ในปัจจุบัน แต่ความเชื่อเหล่านี้ก็เป็นสามัญญรูปแห่งศรัทธาคือ ความเชื่อ^{๑๑}

๑๑. การบูชาบรรพบุรุษ (Ancestor Worship) การบูชาบรรพบุรุษเป็นความเชื่อที่ว่าท่านเหล่านี้เป็นผู้ให้ประโยชน์แก่ตนและช่วยเหลือตนได้มากที่สุดกว่าใคร ๆ โดยเฉพาะบิดามารดาเมื่อพวกเขายังมีชีวิตอยู่ย่อมนำความอบอุ่นและความปลอดภัยมาสู่บุตรหลานและเมื่อพวกเขาสิ้นชีวิตลงก็ทำให้เกิดความอ้างว้างเปล่าเปลี่ยวแก่บุตรหลานและเมื่อพวกเขาล่วงลับไปแล้วจึงมีการบูชาเช่นสรวง

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔.

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔-๓๖.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗.

วิญญาณโดยเชื่อว่าวิญญาณย่อมรับรู้จดจำในเรื่องที่เคยสัมผัสมาตั้งแต่ต้น ความเชื่อดังกล่าวนี้อาจเป็นต้นเหตุของการทำพิธีกรรมเช่นสรวงดวงวิญญาณของบรรพบุรุษมาจนถึงปัจจุบัน

๑๒. การเชื่อเครื่องหมายและเครื่องราง (Totemism) เครื่องหมายที่กลายเป็นเครื่องรางนักปราชญ์ค้นคว้าสามัญรูปแห่งศรัทธาของมนุษย์ได้ทางหนึ่งคือ ศรัทธาอันเกิดจากวัตถุสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่พอใจแล้วเอามาเป็นเครื่องหมายในตระกูลและเผ่าของตน เครื่องหมายอาจเป็นรูปสัตว์ต้นไม้ต่าง ๆ ในเมื่อมีความพอใจในสัตว์ประเภทใดหรือต้นไม้ชนิดใดที่ตนคิดว่ามีอำนาจและสรรพคุณอันเป็นมงคลยังความพอใจให้เกิดแก่ตนได้ ก็เลือกเอาวัตถุสิ่งนั้นมาเป็นเครื่องหมายเป็นที่พึ่งประจำเผ่าของตนเครื่องรางคือวัตถุชนิดใดชนิดหนึ่งที่ถูกศรัทธาเชื่อว่าสามารถป้องกันอันตรายได้เช่น แผ่นโลหะที่จารึกอักขระศักดิ์สิทธิ์ หนังสือหรือเขี้ยวของสัตว์เป็นต้นที่เหมาะสมแก่การพกพาติดตัวไปเพื่อป้องกันภัยอันตรายได้สะดวก^{๑๒}

๑๓. ความเชื่อเรื่องพิภพใต้ดิน (Underworld-Belief) มนุษย์ดึกดำบรรพ์บางกลุ่มมีความเชื่อว่า ข้างล่างแห่งแผ่นดินหรือใต้ดินอันเป็นที่ฝังศพ ซึ่งมีสถานที่อีกแห่งหนึ่งซึ่งเป็นโลกมืดคือพิภพใต้ดินเป็นสถานที่น่าเกลียดน่ากลัว เป็นสถานที่ที่อยู่ของคนชั่ว ที่กล่าวมานี้เป็นสามัญรูปแห่งศรัทธาที่เกิดขึ้นแก่มนุษย์ตั้งแต่สมัยโบราณมาสามัญรูปแห่งศรัทธานั้นคือรากฐานของศรัทธาของมนุษย์ในปัจจุบัน หากได้ศึกษารากฐานแห่งศรัทธาเหล่านี้ยิ่งจะพบได้ว่า ธรรมทุกอย่างในปัจจุบันเป็นสนาตธรรม คือมีรากฐานมาตั้งแต่โบราณด้วยกันทั้งหมด^{๑๓}

ในทางพระพุทธศาสนาถือว่า ศรัทธาเป็นธรรมะเบื้องต้นที่สำคัญยิ่ง เป็นแนวทางหรือเป็นอุปกรณชักนำให้เดินหน้าต่อไป เมื่อใช้ถูกต้องจึงเป็นการเริ่มต้นที่ดี เป็นจุดเริ่มต้นแห่งการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ในทางศาสนา เป็นแนวทางในการละเว้นจากความชั่วทำแต่ความดี โดยเริ่มตั้งแต่ระดับโลกียะไปสู่ระดับโลกุตระอันเนื่องมาจากศรัทธาเป็นเหตุ การประพฤติปฏิบัติตามเป็นตัวอย่างหรือ ศรัทธาเป็นพืชความเพียรเป็นผลนั่นเอง^{๑๔} ศรัทธาถือเป็นหลักที่มีความสำคัญมากของพระพุทธศาสนา ทั้งฝ่ายเถรวาทและมหายาน ในฝ่ายมหายานนั้นจะเน้นหนักให้เชื่อพระพุทธเจ้า โดยเฉพาะความเชื่อต่อพระอมิตาภพุทธเจ้า ว่าพระอมิตาภพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ในแดนสุขาวดี ทรงดูแลสอดส่องและช่วยเหลือสรรพสัตว์อยู่ตลอดเวลา^{๑๕} ในฝ่ายเถรวาท ความศรัทธาถือว่าเป็นมรรคานำไปสู่การบรรลุ ความสุขความเจริญและพระนิพพานได้โดยเฉพาะตถาคตโพธิสัตว์ ฉะนั้น

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒-๔๓.

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๖๕๖.

^{๑๕} ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, **วิถีแห่งมหายาน**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เคสดีไทยจำกัด, ๒๕๒๖), หน้า ๑๐๗.

หลักธรรมหลายหมวดจึงปรากฏว่ามีศรัทธาหน้า เช่น สัมปรายิกัตถประโยชน์ ๔ สัมปทา ๔ พละ ๕ เวสารัชชกรณธรรม ๕ อริยทรัพย์ ๗ เป็นต้น ซึ่งในพระพุทธศาสนาแบ่งศรัทธาออกเป็น ๔ อย่าง คือ

๑. กัมมสัทธา เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือ เชื่อว่ากรรมดีกรรมชั่วเป็นเหตุปัจจัยที่จะก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป

๒. วิปากสัทธา เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง คือ เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วจะต้องมีผลติดตามมา

๓. กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน คือ เชื่อว่าแต่ละคนจะต้องรับผิดชอบเสวยผลของกรรมนั้น

๔. ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้ามั่นใจในองค์พระตถาคตว่าทรงเป็นพระสัมมา สัมพุทธะ คือทรงเป็นผู้ตรัสรู้สัจธรรมด้วยพระองค์เองโดยชอบ ศรัทธา ตามหลักพระพุทธศาสนา เป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผลที่ผ่านการ กลั่นกรองแล้วจากปัญญานี้ ทางพระพุทธศาสนา จึงเรียกว่า “สัทธานุสสัมปยุตต์”^{๑๖} ศรัทธาที่ประกอบด้วยความรู้ การถือเอาสิ่งที่ตนเองรู้ ตนเห็น โดยปราศจากการใช้ปัญญาพิจารณาให้รู้ถึงเหตุและผลเป็นความเชื่อที่ขาดปัญญาพิจารณาถึงเหตุผลความเชื่อเช่นนี้เรียกว่า “สัทธานุสวิปยุตต์”^{๑๗} อนึ่งถ้าเชื่อตามเขาว่าเรียกว่า “อโธมกซ์ศรัทธา”^{๑๘} การเชื่อโดยปราศจากสติปัญญาก็ดี เชื่อตามคน อื่นว่าก็ดี ไม่จัดเป็น ศรัทธา ในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้า ทรงสอนเรื่องศรัทธาไว้ในที่ใด สอนไว้ในธรรมบทไหนก็ตามที่พระองค์จะทรงสอนเรื่องของปัญญาไว้ในที่นั้น ๆ ด้วย ทั้งนี้ก็เพื่อป้องกัน “ความเชื่อแบบมมาย”

ในส่วนของศาสนาพราหมณ์ในแต่ละยุคแต่ละสมัยมี ความเชื่อที่แตกต่างกันออกไปในลัทธิของชาวอารยันใหม่ มีส่วนคล้ายคลึงกับปรัชญาของศาสนาใหม่ที่เกิดขึ้นในชมพูทวีปในสมัยเดียวกันคือศาสนาเชน ศาสนาพราหมณ์ และพระพุทธศาสนา มีปรัชญาธรรมดังนี้

๑. มีความเชื่อยิ่งขึ้นว่า ดวงวิญญาณเป็นอนันตะ ดวงวิญญาณนั้นผ่านมาจากการเกิด (ชาติ) อันนับไม่ได้ ชาติหนึ่งอาจเกิดเป็นอย่างหนึ่ง อาจเกิดเป็นคนมีฐานะดี เป็นคนจน มีปัญญาดี บางทีเป็นคนโง่ บางครั้งอาจเป็นสัตว์บางชนิด และเป็นพืชบางอย่างก็มี เวียนกันอยู่อย่างนี้ไม่มีเวลาหยุดนิ่ง จนกว่าจะเข้าถึงซึ่งความหลุดพ้น (โมกษะ) จากการเกิดเข้าไปอยู่กับ ปฐมวิญญาณ คือ มหาพรหม

๒. ความแตกต่างกันของชีวิตอย่างนั้น เป็นไปด้วยอำนาจของกรรม คือ การกระทำไว้แต่ชาติก่อน ๆ และเพราะกรรมนั่นเองที่ทำให้เวียนว่ายตายเกิดเป็นวัฏฏะอยู่

^{๑๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๖๑๕.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๑๕.

^{๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๔๒๙.

๓. เพราะเชื่อว่ามีกรรมเป็นเครื่องบันดาลให้เกิด และความไม่เสมอภาคที่มี เพราะการกระทำนั้น ๆ จึงมีลัทธิใหม่สอนว่า เพื่อไม่ให้มีความเสมอภาค และเพื่อไม่ให้มีการเวียนเกิดเวียนตายอย่างนั้น ก็ควรจะมีกรรม คือ การไม่กระทำ ทำตัวให้เข้าถึงกรรม ในที่นี้อธิบายว่า คือ พรหม แต่อันการที่มนุษย์จะหลีกเลี่ยงกรรมไปสู่กรรมมีอยู่ทางเดียว คือ สละบ้านเข้าอยู่ป่าแสวงหาธรรม

๔. ด้วยเหตุแห่งการนับถือว่า วิญญาณต้องเวียนว่ายตายเกิด เพราะกรรมดังกล่าวข้างต้นจึงเกิดมีลัทธิการสิ้นสุดแห่งโลกเก่า และการเริ่มต้นแห่งโลกใหม่ เป็นไปตามกาลสมัยดังกล่าวข้างต้นการเกิดแห่งโลก หรือการสิ้นสุดแห่งโลก เป็นหน้าที่ของเทวะผู้สร้างและเทวะผู้ทำลาย

เหล่านี้เป็นหลักแห่งปรัชญาธรรมของฮินดูในระยะเริ่มต้นหลังจากสิ้นสมัยพราหมณ์แล้วนอกจากหลักเหล่านี้ อารยันในสมัยนี้มีข้อบังคับใหม่ให้คนที่เกิดในตระกูลพราหมณ์ กษัตริย์ และแพศย์ เข้าประพฤติตนในอาศรมทั้งสี่เคร่งครัดมากยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน และความเชื่อว่า ความเป็นสันติในโลกจะต้องประกอบด้วย มีพราหมณ์ มีพระเวท และมีวรรณะ ๔ เหล่า ดังที่กล่าวมาเคร่งครัดชัดเจนมากขึ้น แสดงว่าในสมัยนี้ชาวอารยันมีปรัชญาสูงขึ้น แต่การแตกสามัคคีกันในสังคมเพราะเรื่องของวรรณะ ๔ เหล่าก็มีมากขึ้นด้วย

เนื่องจากศาสนาแต่ละศาสนามีความเชื่อ หรือความศรัทธาเป็นเหตุสำคัญในการก่อให้เกิดศาสนา เพราะถ้าหากศาสนิกของแต่ละศาสนาไม่มีความศรัทธาหรือไม่มีความเชื่อในศาสนาที่ตนเองนับถือเสียแล้ว ก็จะคงความเป็นศาสนาอยู่ไม่ได้ หรือถ้าหากดำรงอยู่ได้ ก็คงดำรงอยู่ไม่ได้นานเท่าที่ควร เพราะโครงสร้างของศาสนาแต่ละศาสนามีศรัทธา หรือความเชื่อเป็นตัวประสานเชื่อมโยงระหว่างผู้นับถือหลักศาสนา วิธีปฏิบัติ, คัมภีร์, สัญลักษณ์ในศาสนานั้น ๆ เข้าด้วยกัน จึงปฏิเสธไม่ได้เลยที่จะยกให้ศรัทธาเป็นรากฐานของศาสนา ศรัทธาจึงถือว่าเป็นสิ่งสำคัญในทุกศาสนา

จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่า ทั้งศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพระพุทธศาสนามีพื้นฐานแนวความคิดบางอย่างที่คล้ายคลึงใกล้เคียงกัน ส่งผลและมีอิทธิพลต่อกัน พระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์เกิดขึ้นที่ประเทศอินเดียเช่นเดียวกัน มีหลักศรัทธาเป็นหลักคำสอนของศาสนาพุทธเป็นศาสนาฝ่ายอเทวนิยม (Atheism) ส่วนของพราหมณ์เป็นศาสนาฝ่ายพหุเทวนิยม (Polytheism) เชื่อว่าพระเจ้าสูงสุดมีหลายพระองค์ ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาเปรียบเทียบหลักศรัทธาใน พระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ โดยศึกษาเปรียบเทียบให้เห็นถึงความเหมือน/ความคล้ายคลึง และความแตกต่างของหลักศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์ มุ่งศึกษาเปรียบเทียบประเด็นเหล่านี้คือ กรรมและการเกิดใหม่ ความจริงสูงสุด เพื่อตอบโจทย์การวิจัยในครั้งนี้ว่า หลักศรัทธาในเรื่องดังกล่าวของทั้ง ๒ ศาสนามีความคล้ายคลึงหรือแตกต่างกันในประเด็นไหน

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาหลักศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักศรัทธาในศาสนาพราหมณ์
- ๑.๒.๓ เพื่อเปรียบเทียบหลักศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ หลักศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาทคืออะไร
- ๑.๓.๒ หลักศรัทธาในศาสนาพราหมณ์คืออะไร
- ๑.๓.๓ หลักศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์มีสถานะคล้ายคลึงหรือแตกต่างกันหรือไม่อย่างไร

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตในการศึกษา ดังนี้

๑. ขอบเขตด้านเนื้อหา ศึกษาหลักศรัทธาเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ ความจริงสูงสุดในพระพุทธศาสนาเถรวาท และหลักศรัทธา เรื่องกรรมและการเกิดใหม่ ความจริงสูงสุดในศาสนาพราหมณ์

๒. ขอบเขตด้านเอกสาร ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยจะมุ่งศึกษาข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ และทุติยภูมิโดยเก็บรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย คัมภีร์พระเวท คัมภีร์อุปนิษัทรวมถึงตำราและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับศรัทธาในกรรมและการเกิดใหม่ และความจริงสูงสุดในพระพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ศรัทธา หมายถึง ความเชื่อของมนุษย์ที่มีต่อศาสนา ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล เป็นความเชื่อที่ผ่านการกลั่นกรองแล้วจากปัญญา

พระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ความเชื่อถือของการประพฤติปฏิบัติและกิจการทั้งหมดของหมู่ชนผู้กล่าวว่าตนนับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นวาทะของพระเถระนับตั้งแต่การปฐมสังคายนา โดยได้รวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้ามาวางไว้เป็นแบบแผนเพื่อประโยชน์ในการศึกษาและการประพฤติปฏิบัติ

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ เอกสาร/หนังสือ/ตำรา

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้กล่าวถึงหลักศรัทธาคือการเชื่อเอาไว้ ในหนังสือโพธิปักขิยธรรม ธรรมะสูงสุดแห่งความรู้แจ้ง ๓๗ ประการว่า “สำหรับคำว่าศรัทธา แปลว่า ความเชื่อแต่ภาษามันกำกวม หรือมันกว้าง เชื่อผิดมันก็ศรัทธาผิด เชื่อถูกก็ศรัทธาถูก ฉะนั้นเราต้องมี ศรัทธาชนิดที่ถูก จึงจะเรียกศรัทธาในที่นี้ ถ้าเชื่อผิด ก็มีชื่อเรียกอย่างอื่น ไม่เรียกว่าศรัทธา ขึ้นเรียกว่า ศรัทธาก็ใส่ลงไปว่าศรัทธาผิด เป็นมิจฉาศรัทธาจึงจะได้ ถ้าพูดว่าศรัทธาเฉย ๆ ก็ต้องหมายความว่ามัน ถูกที่นี้ศรัทธาถูก ศรัทธาผิด นี้ก็ยังตีกันยุ่งไปหมด ในลัทธิอื่น ในศาสนาอื่น เขามีศรัทธาของเขาอย่าง นั้นซึ่งไม่ตรงกับในพุทธศาสนา เขาก็ต้องเรียกว่าศรัทธาของเขาถูกในพุทธศาสนายังไม่ถูกก็ได้ ถ้าหากว่าจะมีลัทธิหรือศาสนาใดก็ตามลัทธิใดลัทธิหนึ่ง ซึ่งเขาให้เชื่ออย่างหลับลัทธิตามันก็เป็นศรัทธาที่ ถูกต้องในลัทธินั้น ไม่เป็นศรัทธาในพุทธศาสนาเพราะว่า ศรัทธาในพุทธศาสนา ระบุไปยังความเชื่อที่ ถูกต้องเสมอ เพราะมีพุทธภาษิตโดยเฉพาะ คือกาลามสูตร ระบุไว้ชัดในเรื่องนี้”^{๑๙}

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวหลักการเชื่อในหนังสือพุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความไว้ว่า “ศรัทธาที่มุ่งหมายในกระบวนการพัฒนาปัญญานั้น อาจให้ความหมาย สั้น ๆ ว่า เป็นความซาบซึ้งด้วยมั่นใจในเหตุผลเท่าที่ตนมองเห็น คือมั่นใจในตนเอง โดยเหตุผลว่า จุดหมายที่อยู่เบื้องหน้านั้นเป็นไปได้จริงแท้ และมีค่าควรแก่การที่ตนจะดำเนินไป ให้ถึงเป็นศรัทธาที่ เล้าใจอยากจะให้พิสูจน์ความจริงของเหตุผลที่มองเห็นอยู่เบื้องหน้านั้นต่อ ๆ ยิง ๆ ขึ้นไป เป็นบันได ขึ้นต้นสู่ความรู้ ตรงข้ามกับความรู้สึกมอโงกให้แบบอวเอค ซึ่งทำให้หยุด คิดหาเหตุผลต่อไป”^{๒๐}

พระมหานวม คุตตธโม ได้พูดถึงความเชื่อของคนโบราณว่า ถือเอาแม่น้ำ ภูเขา ต้นไม้ พระจันทร์ พระอาทิตย์ และดาวทุกดวง ตลอดจนกระทั่งทุก ๆ สิ่งในเอกภพล้วนแล้วแต่มีภูติที่มีชีวิต หรือเจตภูติ ถือกันว่า มีอำนาจอิทธิฤทธิ์มากหลาย และไกรธง่าย มักไม่พอใจอยู่เสมอ เพราะฉะนั้น มนุษย์โบราณจึงมีความหวาดกลัวต่อ ภูตและเจตภูต^{๒๑}

แสง จันทร์งาม ได้กล่าวถึงเรื่องความเชื่อ ว่าเป็นกิจกรรมหรือพฤติกรรมทางจิตที่ ค่อนข้างสลับซับซ้อน เราสามารถแยกความเชื่อออกเป็นประเภทต่างได้หลายอย่าง เช่น ปสาทศรัทธา

^{๑๙} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), **โพธิปักขิยธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๒), หน้า ๘๒.

^{๒๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๖๔๘.

^{๒๑} พระมหานวม คุตตธโม, **ปรัชญาสังเคราะห์**, (กรุงเทพมหานคร: สภาการศึกษาหม่อมกุฎราช วิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๒๑๙.

เป็น ความเชื่อที่ประกอบด้วยอารมณ์ เช่น ความรัก หรือความกลัวประกอบด้วยความเชื่อถือไว้ว่างใจ ความจงรักภักดี บางที่อาจจะถึงขั้นหลงใหลมันใจและมักจะเป็ความเชื่อแบบอัตตวิสัย คือ เป็น เรื่องของผู้เชื่อเชื่อเพราะมีความกระตือรือร้นที่อยากเชื่อ ราเชียล อาบิลสัน เห็นว่า ปสาทศรัทธาเป็นสภาพจิตที่ไม่เกี่ยวกับเหตุผล คริสต์ศาสนิกชนทั้งฝ่ายคาทอลิกและฝ่ายโปรเตสแตนต์ต่างยอมรับข้อนี้สำหรับชาวคาทอลิกปสาทศรัทธา หมายถึง ความเชื่อพิสูจน์ไม่ได้ เพราะเป็นการเชื่อตามอำนาจของศาสนจักรหรือพระคัมภีร์โดยมีเกี่ยวกับหลักฐานที่สารถพิสูจน์ได้ด้วยประสบการณ์ สำหรับชาวโปรเตสแตนต์ปสาทศรัทธาเป็นชื่อภาวะทางอารมณ์มากกว่าจะเป็นความเชื่อในข้อยืนยันหรือหลักการบางอย่าง^{๒๒}

เดือน คำดี ได้กล่าวถึงความเชื่ออันเป็นรากฐานของสังคมว่า มนุษย์ทุกคน ย่อมกระทำตามความเชื่อของตน ผู้ใดกระทำตามหลักความเชื่อในศาสนาที่ตนนับถืออยู่ ความเชื่อนั้นก็กลายเป็นวิถีชีวิตของผู้ผู้นั้นไป และเมื่อมนุษย์ได้สั่งสมความเชื่อและการกระทำ หรือปฏิบัติไปตามความเชื่อที่เป็นวิถีอย่างเดียวกัน ความเชื่อก็กลายเป็นวิถีชีวิตในสังคม และความเชื่อในแง่นี้เป็นบรรทัดฐานทางสังคม (Social Norm) ซึ่งแยกได้ คือ

๑. ความเชื่อ คือพลังชีวิต เพราะมนุษย์กระทำการต่าง ๆ ไปตามความเชื่อในลักษณะเป็น ความมั่นใจและเป็นความไว้วางใจ

๒. ความเชื่อ เป็นบ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมรูปแบบต่าง ๆ เพราะความเชื่อและหลักธรรมคำสอนในทางศาสนาเป็นบ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมของกลุ่มคนในสังคม

๓. ความเชื่อเป็นแกนกลางแห่งความสามัคคีของคนในสังคมหนึ่ง ๆ เพราะความเชื่อกลายเป็นวิถีแห่งชีวิตในฐานะศาสนา และวัฒนธรรมที่หุ้มห่อสังคมหนึ่ง ๆ ไว้ให้มีการปฏิบัติที่มีรูปแบบเดียวกันแสดงออกมาเป็นเอกภาพ^{๒๓}

สุวัฒน์ จันทรวงศ์ ได้กล่าวไว้ว่า ความเชื่อของมนุษย์มีการจัดไว้อย่างเป็นระบบปรัชญาสอนให้มนุษย์เชื่อด้วยเหตุผล ศาสนาสอนให้มนุษย์เชื่อด้วยศรัทธา ส่วนวิทยาศาสตร์สอนให้มนุษย์เชื่อด้วยประสาทสัมผัส ในการดำเนินชีวิตมนุษย์มักใช้ศรัทธาเป็นเป้าหมาย ใช้ความเชื่อเป็นเครื่องตัดสินใจการกระทำ มนุษย์ส่วนใหญ่มีความเชื่อเฉพาะในสิ่งที่ต้องการจะเชื่อโดยเฉพาะความเชื่อในทางศาสนา^{๒๔}

^{๒๒} แสง จันทรวงศ์, ศาสนศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชย์, ๒๕๓๔), หน้า ๙๖.

^{๒๓} เดือน คำดี, ศาสนศาสตร์, ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๑๙.

^{๒๔} สุวัฒน์ จันทรวงศ์, ปรัชญาและศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ), ๒๕๔๐.

วคิน อินทสระ ได้กล่าวถึงหลักศรัทธาไว้ว่า ศรัทธาที่ถูกต้องจะต้องเป็นศรัทธาในคุณของพระรัตนตรัยอย่างไม่หวั่นไหว หรือเป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญาจึงจะเป็นศรัทธาที่ถูกต้อง ศรัทธาในพระพุทธศาสนานั้นพระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนให้เชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรม เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตนและเชื่อในพระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าและว่าเป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญาให้ใช้สติพิจารณาด้วยเหตุและผลไม่ถึงมงคลตื่นข่าวพระองค์สอนว่าความสุขและความทุกข์ของมนุษย์นั้นขึ้นอยู่กับกรรมคือการกระทำไม่มีใครเป็นผู้บันดาลให้เกิดขึ้น^{๒๕}

๑.๖.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระมหาอุทธร ปัญญาสิริ (สัจจรัตนพงษ์) ได้ทำวิจัยเรื่อง ศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาในพระพุทธศาสนา ผลการวิจัยสรุปได้ว่า ส่วนที่หนึ่ง ความหมายของศรัทธาในพระพุทธศาสนา คือ ความเชื่อที่มีอิสระไม่ติดอยู่ในกรอบใด ๆ เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อโดยมุ่งตรงต่อความเป็นจริงและต้องมีลักษณะที่ประกอบด้วยปัญญาและเหตุผลมีบ่อเกิดได้ ๔ ลักษณะ คือ ประมาณ ๔ การสดับจากภายนอกการคิดตรองด้วยใจและการฝึกฝนปฏิบัติจนเกิดผล มีหน้าที่ทำลายความไม่เชื่อ (อัสถิตยะ) และความสงสัยลังเลใจ (วิจิกิจฉา) เป็นปัจจัยให้เกิดปีติ สุข ศีล สมาธิและปัญญา มีความสำคัญ คือ การรวมกลุ่ม การเกิดพลัง เกิดความกล้าหาญ เป็นที่พึ่งที่อาศัย ทำให้เกิดความเจริญ เป็นเครื่อง เจริญอย่างอริยชน และในที่สุดยังเป็นเหตุปัจจัยทำให้พ้นทุกข์ได้แนวความคิดความเชื่อสะท้อนให้เห็น ถึงวิถีชีวิตของพุทธศาสนิกชนทุกยุคทุกสมัยจนปัจจุบันว่า มีความคิดความเชื่อในการดำเนิน ชีวิตประจำวัน จนกลายมาเป็นภูมิปัญญา และประเพณีวัฒนธรรมสืบต่อมาจนถึงคนรุ่นใหม่และต่อ ๆ ไปอย่างไร^{๒๖}

พระมหาประสพฤกษ์ จารูวาโท (รัตนยงค์) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องการบูชาในพระพุทธศาสนา งานวิจัยฉบับนี้ในเนื้อหากล่าวไว้ว่า “ความเชื่อทำให้มนุษย์เกิดพลังทางด้านจิตใจ มีกำลังใจ มีความหวังเพิ่มขึ้น ในการมีชีวิตอยู่อย่าง ปลอดภัย ความเชื่อจึงมีความจำเป็นและมีความสำคัญกับทุก ๆ คน ความเชื่อเป็นขั้นตอนของการพัฒนาปัญญาในระดับเริ่มต้น เป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญที่สุดในการทำให้บุคคลเข้าสู่ระบบ หรือหลักการประพฤติปฏิบัติตามกฎศีลธรรมทางศาสนา เมื่อเกิดความเชื่อความศรัทธาขึ้นก็ย่อมมีการกราบไหว้ บูชา อ้อนวอน บวงสรวงตามขึ้นมาอีกทีหนึ่ง”^{๒๗}

^{๒๕} วคิน อินทสระ, ศรัทธากับปัญญา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๕๔), หน้า ๙๒.

^{๒๖} พระมหาอุทธร ปัญญาสิริ (สัจจรัตนพงษ์), “ศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาในพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), บทคัดย่อ.

^{๒๗} พระมหาประสพฤกษ์ จารูวาโท (รัตนยงค์), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องการบูชาในพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๖.

พระมหาเปรม โอภาโส (กองคำ) ได้ทำวิจัยเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาของชาวพุทธไทยในปัจจุบัน ผลการวิจัยพบว่า ในคัมภีร์พระไตรปิฎกที่มีเรื่องของศรัทธาอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น ในอังคุตตรนิกาย อัฐกนิบาตพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๓ ได้กล่าวถึงศรัทธาสัมปทา ในอังคุตตรนิกาย จตุกนิบาต พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๑ ได้กล่าวถึง สมสัทธาในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาตพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๒ ได้กล่าวถึงศรัทธา ความเชื่อที่มีเหตุผลยึดมั่นการกระทำดี กล่าวโดยสรุปแล้ว ศรัทธาในพระพุทธศาสนามุ่งไปที่ความเชื่อที่ยึดหลักกรรมเป็นสำคัญ^{๒๘}

พระมหาภาณุ ภาณุโก (กลีนปราชญ์) ได้ทำวิจัยเรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องศรัทธาในพุทธปรัชญาเถรวาท กับเซนต้ออกัสติน ผลการวิจัยสรุปได้ว่า ศรัทธา มีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน ดังนี้ ในด้านนิยามความหมาย ความสำคัญ การแบ่งประเภท และเป้าหมายสูงสุดมีลักษณะที่เหมือนกันและต่างกันไปตามหลักปรัชญาของตน ๆ ในด้านความเชื่อ เรื่องสิ่งสูงสุดมีลักษณะที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง ด้านศรัทธาญาณสัมปยุตกับศรัทธาเป็นเครื่องพิสูจน์การมีอยู่ของพระเจ้ามีความแตกต่างกันอย่างมากกล่าวคือศรัทธาญาณสัมปยุต เป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญาหรือเหตุผล มีการพิสูจน์ทดสอบด้วยปัญญาของตนให้เห็นเหตุผลชัดเจน จนมั่นใจ หมดความลังเล สงสัย ก่อนจึงค่อยปักใจเชื่อ เป็นไปในลักษณะที่ว่าเข้าใจแล้วจึงเชื่อ ส่วนศรัทธาเป็นเครื่องพิสูจน์การมีอยู่ของพระเจ้า ออกัสตินเชื่อว่าพระเจ้าเป็นสิ่งมีภาวะสูงสุดที่อยู่เหนือธรรมชาติและมนุษย์ไม่อาจเข้าใจพระเจ้าได้อย่างแท้จริงดังที่พระเจ้าเป็น ความรู้ความเข้าใจในการมีอยู่ของพระเจ้าเป็นสิ่งสนองตอบจากเบื้องบน มาสู่จิตมนุษย์ที่มีศรัทธา ความเชื่อและศรัทธาเป็นสิ่งที่ช่วยเตรียมจิตมนุษย์ให้พร้อมจะแสวงหาเหตุผลมาสนับสนุนความเชื่อ ศรัทธาในการพิสูจน์การมีอยู่ของพระเจ้าจึงเป็นสิ่งที่มาก่อนเหตุผลและความเข้าใจ เป็นไปในรูปแบบที่ว่าเชื่อเพื่อจะเข้าใจ^{๒๙}

พระสมุห์วันชัย เกสรธมโม (มีมาก) ทำวิจัยเรื่อง “การศึกษาศรัทธาของประชาชนที่มีต่อพระพุทธชินราช จังหวัดพิษณุโลก ในฐานะสื่อพุทธศิลป์” ผลการวิจัยสรุปได้ว่า ปัจจัยที่ทำให้รู้สึกประทับใจในระดับมากที่สุดได้แก่ ความงดงามขององค์พระและซุ้มเรือนแก้ว กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ให้ความนิยมชมชอบต่อองค์พระพุทธรชินราช เพราะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีบางส่วนนิยมชมชอบเพราะมีความสวยงาม ในด้านคุณค่าทางจิตใจ ส่วนใหญ่เชื่อว่า ทำให้จิตใจสงบเข้มแข็งและช่วยป้องกันภัยได้ ในด้านความศรัทธาที่มีต่อองค์พระพุทธรชินราช ส่วนใหญ่มีความศรัทธาในระดับมากที่สุดปัจจัยที่ทำให้เกิดความศรัทธามากที่สุด ได้แก่ ความงดงามขององค์พระ และในการศึกษาความสัมพันธ์กันระหว่าง

^{๒๘} พระมหาเปรม โอภาโส (กองคำ) “ศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาของชาวไทยในปัจจุบัน”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๒๘.

^{๒๙} พระมหาภาณุ ภาณุโก (กลีนปราชญ์), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องศรัทธาในพุทธปรัชญาเถรวาท กับเซนต้ออกัสติน”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๘.

ข้อมูลส่วนบุคคลกับความศรัทธาของกลุ่มตัวอย่าง พบว่า ปัจจัยบุคคลทุกปัจจัยมีความสัมพันธ์กับความศรัทธาที่มีต่อพระพุทธชินราชที่ระดับในสำคัญทางสถิติ ๐.๐๕ ได้แก่ การที่เมืองค้พระพุทธรชินราชไว้ครอบครอง ทุกคนทุกเพศ ทุกอายุ รายได้ ทุกที่พักอาศัย ทุกสถานภาพการสมรส ทุกการศึกษา ทุกประเภทอาชีพทุกสถานะทางสังคม และทุกลักษณะทางอารมณ์ การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างศรัทธากับความประทับใจที่มีต่อพระพุทธชินราชในเชิงพุทธ ศิลป์ จากกลุ่มตัวอย่างพบว่า ความประทับใจในพุทธศิลป์ของพระพุทธชินราชของทุกคน มีความสัมพันธ์ต่อศรัทธาที่มีต่อองค์พระพุทธรชินราช ณ ระดับสำคัญทางสถิติ ๐.๐๕ ปัจจัยในเชิงพุทธศิลป์ ได้แก่ ความงดงามขององค์พระและซุ้มเรือนแก้ว การจัดวางองค์พระพุทธรชินราช สัมพันธ์กับพื้นที่วิหารและพื้นที่องค์ประกอบ ได้แก่ ระดับฐานพระพุทธรชินราช พุทธสาวก เครื่องบูชา ประวัติการสร้าง การออกแบบ และสภาพโดยรวมทำให้มองแล้วมีความสุขกาย สุขใจและกลุ่มตัวอย่างทุกคนมีพระพุทธชินราชประจำตัวหรือประจำบ้าน^{๓๐}

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า ศรัทธาเป็นเรื่องสำคัญซึ่งจะเป็นเหตุปัจจัยนำไปสู่การปฏิบัติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในทางศาสนาถือว่าศรัทธา (ความเชื่อ) เป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาไปสู่การมีปัญญา งานเหล่านี้ยังไม่มีเปรียบเทียบหลักศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์ ในประเด็นของเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ ตลอดจนความจริงสูงสุด ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาในประเด็นต่าง ๆ เหล่านี้

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร โดยศึกษาและรวบรวมข้อมูลชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิตั้งทั้งจากหนังสือและบทความต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับหลักศรัทธาในพระพุทธศาสนากับศาสนาอื่น ผู้วิจัยได้กำหนดขั้นตอนการดำเนินการวิจัย

ขั้นตอนที่ ๑ ศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับหลักศรัทธาในพระพุทธศาสนา ขั้นตอนนี้เป็นการศึกษาความหมายของศรัทธา เชื่อต่อบุคคล เชื่อต่อพิธีกรรม เชื่อ เป้าหมายสูงสุดในศาสนา โดยวิธีการศึกษาในขั้นนี้ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลจากเอกสาร โดยศึกษาจาก เอกสารชั้นปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎกและเอกสารชั้นทุติยภูมิ คือ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา เอกสาร ตำรา และงานวิจัยต่าง ๆ

ขั้นตอนที่ ๒ ศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับหลักศรัทธาในศาสนาพราหมณ์ ขั้นตอนนี้เป็นการศึกษาความหมายของศรัทธา เชื่อต่อบุคคล เชื่อต่อพิธีกรรม เชื่อ เป้าหมายสูงสุดในศาสนา โดยวิธีการศึกษาในขั้นนี้ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลจากเอกสาร โดยศึกษาจาก เอกสารชั้นปฐมภูมิ คือ คัมภีร์อาคม และเอกสารชั้นทุติยภูมิ คือ เอกสาร ตำรา และงานวิจัยต่าง ๆ

^{๓๐} พระสมุห์วันชัย เกสรธมโม (มีมาก), “การศึกษาศรัทธาของประชาชนที่มีต่อพระพุทธชินราช จังหวัดพิษณุโลก ในฐานะสื่อพุทธศิลป์”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๑.

ขั้นตอนที่ ๓ เปรียบเทียบหลักศรัทธาในพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์_ขั้นตอนนี้ เมื่อได้ทราบข้อมูลเกี่ยวกับหลักศรัทธาในด้านต่าง ๆ ของพระพุทธศาสนากับ ศาสนาพราหมณ์_แล้วนำ ข้อมูลมาเปรียบเทียบหาความเหมือนและความต่าง ด้านความหมายของหลัก ศรัทธา องค์ประกอบ ของหลักศรัทธา ประเภทของหลักศรัทธา ความสำคัญของหลักศรัทธา มูลเหตุให้ เกิดศรัทธาเป้าหมาย สูงสุดของหลักศรัทธา ทัศนคติความเชื่อต่อสิ่งสูงสุด และหลักศรัทธาที่มีอิทธิพล ต่อสังคม

ขั้นตอนที่ ๔ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับหลักศรัทธา ขั้นตอนนี้ ได้นำ ข้อมูล ที่ศึกษามาทั้งหมดมาสรุปผลการวิจัยออกมาเป็นองค์ความรู้ใหม่เพื่อ ตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่ กล่าวไว้ข้างต้น และเสนอแนวทางในการนำผลการวิจัยไปประยุกต์ใช้ ในการดำเนินชีวิต ประจำวัน และเสนอแนวทางในการทำวิจัยในครั้งต่อไป

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๘.๑ ทำให้ทราบหลักศรัทธาในพระพุทธศาสนา
- ๑.๘.๒ ทำให้ทราบหลักศรัทธาในศาสนาพราหมณ์
- ๑.๘.๓ ทำให้ทราบความเหมือนและความต่างของหลักศรัทธาในพระพุทธศาสนากับ ศาสนาพราหมณ์

บทที่ ๒

หลักศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ศรัทธา (Saddhā) เป็นคำภาษาบาลีเขียนรูปศัพท์ว่า “สทฺธา” ภาษาสันสกฤต เขียนรูปศัพท์ว่า “ศรัทธา” นำมาใช้ในภาษาไทย ได้ทั้งสองแบบ คือ สัทธา กับ ศรัทธา แต่ที่นิยมใช้กันมาก คือ เขียนแบบสันสกฤต เป็นศรัทธา ในที่นี้จะใช้ทั้ง ๒ ศัพท์และในความหมายเดียวกัน

ศรัทธา ตามหลักพระพุทธศาสนา มีความหมายแตกต่างจากศรัทธาที่ใช้กันโดยทั่วไป มีความหมายที่เฉพาะไม่ทั่วไปกับความหมายของศรัทธาที่ใช้กันดาษดื่นในสังคม ในบทนี้จึงได้นำเอาบริบทในด้านต่าง ๆ ของศรัทธามาศึกษา คือ ประเภท บ่อเกิด หน้าที่ และความสำคัญของศรัทธา เป็นบริบทที่จะแสดงให้เห็นความหมายของศรัทธาตามหลักพระพุทธศาสนาได้ชัดเจน ผู้วิจัยจึงได้นำบริบทของศรัทธาดังกล่าวมาขยายรายละเอียดตามลำดับเพื่อให้ทราบความหมายของศรัทธาที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนาต่อไป

๒.๑ ความหมายของศรัทธา

ศรัทธา หมายถึง ความเชื่อ ตามความหมาย ที่ให้ไว้ดังนี้ พจนานุกรมบาลี-ไทย ฉบับนักศึกษาให้ความหมาย ศรัทธา ไว้คือ ความเชื่อ^๑ หนังสือบรรณานุกรม สัททาวีสเสวคคหะ วิเคราะห์ศัพท์ไว้ว่า “สทฺธา สทฺทหนฺ สทฺธา. (ความเชื่อ ชื่อว่าศรัทธา) และว่า “สทฺทหนฺติ เอตตสยวาสทฺทหนฺติ สทฺทหนฺมตตตเมว วา เอสาติ สทฺธา^๒ ความเชื่อ^๓ เป็นความรู้สึกของมนุษย์ที่เห็นจริงเห็นตาม^๔

ความหมายของ “เชื่อ” ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ให้ความหมายไว้ดังนี้ เชื่อ คือ เห็นตามด้วย มั่นใจ ไว้ใจ เชื่อหรือขายโดยติดค้างไว้ไม่ต้องชำระเงินทันที ฉะนั้น “ความเชื่อ” คือ ความเห็นตามด้วยความมั่นใจ ความไว้ใจในบุคคลในสิ่งต่าง ๆ ในการกระทำ

^๑ พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), จำลอง สารพัดนึก, รศ., พจนานุกรมบาลี-ไทย ฉบับศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๗๘๖.

^๒ ธรรมชาติเป็นเครื่องเชื่อ หรือธรรมชาติที่เชื่อเอง หรือเป็นเพียงความเชื่อ ชื่อว่าศรัทธา.

^๓ พระราชเวที (สมพงษ์ พรหมวโโส), สัททาวีสเสวคคหะ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ประติพัทธ์, ๒๕๓๖), หน้า ๑๒๗.

^๔ ผาสุก มุทฺธเมธา, รศ., คติชาวบ้านกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต (ฉบับปรับปรุง), (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส. พรินต์ติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๕), หน้า ๕๔.

ความเชื่อเกิดขึ้นเมื่อไหร่ ความคิดที่จะกระทำจะเกิดขึ้นเสมอ เช่น เชื่อทำดีต้องได้ดี คนนั้นจะทำดี เชื่อว่าบุญจะส่งผลให้เกิดสุข คนนั้นจะทำบุญ

ศรัทธา แปลว่า ความเชื่อ ความเชื่อในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล เป็นความเชื่อที่ผ่านการกั่นกรองแล้วจากปัญญา ความเชื่อที่ประกอบ ด้วยเหตุ และผล ซึ่งผ่านการกั่นกรองจากปัญญานี้ ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “สัทธาญาณสัมปยุตต์” (ญาณ แปลว่า ความรู้ที่เกิดจากปัญญา, สัมปยุตต์ แปลว่า ประกอบด้วย) การถือเอาสิ่งที่ตนเองรู้ ตนเห็น โดยปราศจากการใช้ปัญญาพิจารณาให้รู้ถึงเหตุและผลเป็นความเชื่อ ที่ขาดปัญญา พิจารณาถึงเหตุผล ความเชื่อเช่นนี้เรียกว่า “สัทธาญาณวิปยุตต์” อนึ่ง ถ้าเชื่อตามเขาว่าเรียกว่า “อธิโมกข์ศรัทธา” การเชื่อโดยปราศจากสติปัญญาก็ดี เชื่อตามคนอื่นว่าก็ดี ไม่จัดเป็น ศรัทธาในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้า ทรงสอนเรื่องศรัทธาไว้ในที่ใด สอนไว้ในธรรมบทไหนก็ตามที่ พระองค์จะทรงสอนเรื่อง ของปัญญาไว้ในที่นั้น ๆ ด้วยเสมอ ทั้งนี้และทั้งนั้นก็เพื่อป้องกัน “ความเชื่อแบบงมงาย”

คำว่า ศรัทธา แปลตรงตัวว่า ความเชื่อ ได้แก่สภาพจิตที่ยึดเหนี่ยวกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่าง เหนียวแน่นด้วยความมั่นใจว่า เมื่อมีสิ่งนั้นอยู่ในชีวิตแล้วความสำเร็จหรือความสุขจะเกิดขึ้นใน ชีวิต ของคนแต่ละคนจึงต้องมีศรัทธาต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือ อาจจะมีศรัทธาต่อหลาย ๆ สิ่งเพื่อสร้างพลังใจ อันเป็นพลังสำคัญที่จะขับเคลื่อนชีวิต ไปสู่ความสำเร็จในหน้าที่การงานหรืออุดมคติอย่างใดอย่างหนึ่ง

จากข้อมูลที่ได้ให้ไว้ตามลำดับ พอจะประมวลความหมายของศรัทธาได้ว่า ศรัทธา (Saddhā) โดยทั่วไปมีความหมายที่กว้าง เป็นกลาง ๆ ไม่ได้มีความหมายแคบเพียง “ความเชื่อ” อย่าง เดียว เพราะยังมีความหมายอื่น ๆ เช่น ความเชื่อถือ ความเลื่อมใส การปลงใจเชื่อ การยอมปักใจเชื่อ ความไว้วางใจ ความมั่นใจ ความเชื่อสัตย์ การยอมรับ การยอมตาม ลัทธิความเชื่อศาสนา ความ จงรักภักดี เป็นต้น

หากพิจารณาเรื่องของน้าหนักทางอารมณ์ของศรัทธาจะได้ลักษณะ ๓ ประการ ดังนี้

๑. การทุ่มเททางอารมณ์มีในระดับต่ำ หมายถึงความเชื่อ ความเลื่อมใสโดยทั่วไป
๒. การทุ่มเททางอารมณ์มีในระดับปานกลาง หมายถึงความเชื่อที่มีระดับการทุ่มเท ปานกลาง คือศรัทธาที่ให้ความหมายรวมความไปถึง ความเชื่อใจ ความปลงใจเชื่อ ความเชื่อมั่น การ ยอมรับ
๓. การทุ่มเททางอารมณ์มีในระดับสูง หมายถึงความเชื่อที่มีระดับความทุ่มเทสูง คือ ศรัทธาที่ให้ความหมายรวมความไปถึง ความมั่นใจแน่น ความไว้วางใจ ความจงรักภักดี

ศรัทธาโดยทั่วไปนี้ เป็นศรัทธาที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับเรื่องอารมณ์ ในลักษณะที่เร้า อารมณ์ เร้าความรู้สึก หรือเข้าไปสัมพันธ์กับสิ่งอื่นด้วยอารมณ์เป็นสำคัญ เหตุผลมักไม่จำเป็นสำหรับ ศรัทธาประเภทนี้ โดยเฉพาะเรื่องของลัทธิศาสนา มักจะดึงศาสนิกชนของตนด้วยศรัทธาประเภทนี้มาก

เพราะศรัทธาจะทำให้เกิดความจงรักภักดีต่อลัทธิศาสนาของตน ๆ ศรัทธาโดยทั่วไปจึงมีความหมาย เป็นความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ไม่เกี่ยวกับปัญญาและเหตุผล

๒.๒ ศรัทธาที่มีปรากฏในหลักธรรมในพระพุทธศาสนา

หลักศรัทธาที่พบในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ในหมวดธรรม ๙ หมวดดังต่อไปนี้ เพื่อให้เป็นการสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ในการวิจัยครั้งนี้ คือ

๑) ศรัทธาในทางพระพุทธศาสนามี ๔ ประการ^๕

๑. กัมมสัทธา เชื่อกรรม เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือ เชื่อว่า เมื่อทำอะไรโดยมีเจตนา คือ จงใจทำทั้งรู้ ย่อมเป็นกรรม คือ เป็นความชั่วความดีมีขึ้นในตน เป็นเหตุปัจจัย ก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป การกระทำไม่ว่างเปล่า และเชื่อว่าผลที่ต้องการ จะสำเร็จได้ด้วยการกระทำ มิใช่ด้วยอำนาจอนหรืออนาคอยโชค เป็นต้น

๒. วิปากสัทธา เชื่อวิบาก เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง คือ เชื่อว่า กรรมที่ทำแล้วย่อมมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว

๓. กัมมัสสกตาสัทธา^๖ เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบเสวยวิบาก เป็นไปตามกรรมของตน

๔. ตถาคตโพธิสัทธา^๗ เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มั่นใจในองค์พระตถาคต ว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง ๔ ประการ ตรัสธรรม บัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์ คือเราทุกคนนี้ หากฝึกตนด้วยดีก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุด บริสุทธิหลุดพ้นได้ ดังที่พระองค์ทรงบำเพ็ญไว้

ในศรัทธา ๔ ในอรรถกถามี ๒ ชนิด คือ กัมมผลสัทธา นี้เป็นโลกีย์สัทธา และ ตถาคตโพธิสัทธา (รตนัตตยสัทธา) นี้เป็นโลกุตตรสัทธาตามมติของท่านพระพรหมคุณาภรณ์^๘

๒) พุทธวิธีสร้างอนาคต หรือพุทธวิธีในการสร้างฐานะในชาติหน้า คือ หลักธรรมที่เรียกว่าสัมปรายิกัตถประโยชน์ ๔ ประการ ซึ่งเป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่ภพหน้าเพื่อความสุขในชาติหน้า ประกอบด้วย

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๒), หน้า ๑๔๐ -๑๔๑.

^๖ ดูรายละเอียดใน อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๒๒/๔๔๓.

^๗ ดูรายละเอียดใน อง.สตตค. (ไทย) ๒๓/๔/๓.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๐-๑๔๑.

๑. ศรัทธาสัมปทา หมายถึง ความถึงพร้อมด้วยความเชื่อในพุทธคุณ ๙ และคุณ ๓ ประการของพระพุทธองค์ ได้แก่ พระปัญญาธิคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณ ผู้ที่ตั้งมั่นในพระพุทธองค์อย่างไม่หวั่นไหวเชื่อว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา

๒. ศิลสัมปทา หมายถึง ความถึงพร้อมด้วยศิลปะ ข้อนี้เนื่องมาจากความเชื่อในองค์แห่งพุทธคุณนั่นเอง เมื่อบุคคลมองเห็นคุณสมบัติของพระพุทธองค์ดังกล่าวจึงได้เจริญรอยตามด้วยการรักษาศิลปะเป็นอันดับแรกเพราะทำได้ง่ายที่สุด สำหรับพระอริยะเพราะเป็นการลงทุนด้วยการปฏิบัติบูชาด้วยกายกรรม และวจีกรรม จนเข้าถึงความเป็นปกติทางกายวาจา ความเป็นปกติทางกายวาจา นี้ชื่อว่า ศิลสัมปทา เพราะประกอบด้วยศรัทธาที่ตั้งมั่นในพระพุทธองค์นั่นเอง

ในทางปฏิบัติ นั้น ยังมีธรรมประกอบกับศิลปะอีก ๕ ประการ^๔ ซึ่งเป็นธรรมสนับสนุน ทำให้ศิลปะดังกล่าวมีความมั่นคง คือ

- เมตตา คือ ความรักใคร่ปรารถนาที่ดีต่อการรักษาศิลปะ
- สัมมาชีพ คือ ความเลี้ยงชีวิตที่ถูกต้องโดยไม่ทำตนและคนอื่นให้เดือดร้อน
- กามสังวร คือ ความสำรวมในการกิน ดื่ม ทำ พูด คิด ไม่ควรวิตกกังวลในการเสพให้รู้ประมาณในการดื่ม กิน พูด คิด เสพกามารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย
- สัจจวาจา คือ ความพูดแต่คำที่เป็นจริงถูกต้อง ไม่โกหก หลอกลวง ได้แก่ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดเพ้อเจ้อ และไม่พูดคำหยาบคายกระด้างที่ทำตนและคนอื่นให้เดือดร้อน
- สติ คือ ความระลึกไปในกาย เวทนา จิต และสภาวะธรรมตามความเป็นจริง ให้รู้เท่าทันปัจจุบันที่กำลังเกิดขึ้นและดับไป ด้วยความเพียร รู้ และระลึกอยู่ในรูปนาม เท่านั้น

๓. จาคสัมปทา หมายถึง ความถึงพร้อมด้วยการเสียสละ สิ่งที่เป็นอกุศลทางกาย วาจา และใจ พึงยินดีในการเสียสละด้วยกาย วาจา และใจที่เป็นกุศล

๔. ปัญญาสัมปทา หมายถึง ความถึงพร้อมด้วยปัญญา ที่เกิดจากการภาวนาในสติปัญญาฐานอันเกิดจากการกำหนดรู้กาย เวทนา จิต และธรรม จนรู้แจ้งในกาย เวทนา จิต และธรรมโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่สามารถบังคับบัญชาได้ ปัญญาในที่นี้หมายถึงปัญญา ๓ ระดับ ตั้งแต่สุตมยปัญญา จินตมยปัญญา และภาวนามยปัญญา เมื่อพิจารณาโดยความเกี่ยวเนื่องขององค์ธรรมในหมวดนี้จะเห็นว่า มีความเกี่ยวโยงกันทุกข้อ จะขาดข้อใดข้อหนึ่งไม่ได้เลย เพราะผู้ที่มีความถึงพร้อมด้วยศรัทธาแล้ว ย่อมรักษาศิลปะ เมื่อรักษาศิลปะ ย่อมต้องยินดีในศิลปะ เมื่อยินดีในศิลปะแล้ว ย่อมเกิดสมาธิและปัญญา เมื่อพิจารณาความสำคัญแล้วปัญญาสำคัญที่สุดเพราะปัญญาทำให้เกิดศรัทธา ศิล จาคะได้ไม่ยาก ในเรื่องนี้มีอุทาหรณ์ในปิตตกรรมวรรคที่ ๒ ปิตตกรรมสูตร ดังต่อไปนี้

^๔ พระเทพดิลก (ระแบบ ตาโณ), อธิบายหลักธรรมตามหมวดจากนวโกวาท, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๔), หน้า ๑๗๐.

ครั้งนั้น ท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคม แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า ดูกรคฤหบดี ธรรม ๔ ประการนี้ นำปรารธนา นำใคร่ นำพอใจ หาได้ยากในโลก ธรรม ๔ ประการคือ ขอโภคะจงเกิดขึ้นแก่เราโดยทางธรรม นี่เป็นธรรมประการที่ ๑ อันนำปรารธนา นำใคร่ นำพอใจหาได้ยากในโลก เราได้โภคะทั้งหลายโดยทางธรรมแล้ว ขอยศจงเฟื่องฟูแก่เราพร้อมด้วยญาติและมิตรสหาย นี่เป็นธรรมประการที่ ๒ อันนำปรารธนา นำใคร่ นำพอใจ หาได้ยากในโลก เราได้โภคะทั้งหลายโดยทางธรรมแล้ว ได้ยศพร้อมด้วยญาติและมิตรสหายแล้ว ขอเราจงเป็นอยู่ยาวนานจงรักษาอายุให้ยั่งยืน นี่เป็นธรรมประการที่ ๓ อันนำปรารธนา นำใคร่ นำพอใจ หาได้ยากในโลกเราได้โภคะทั้งหลายโดยทางธรรมแล้ว ได้ยศพร้อมด้วยญาติและมิตรสหาย แล้วเป็นอยู่ยาวนาน รักษาอายุให้ยั่งยืนแล้ว เมื่อตายแล้วขอเราจงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ อันนำปรารธนา นำใคร่ นำพอใจ หาได้ยากในโลกดูกรคฤหบดี ธรรม ๔ ประการนี้แลนำปรารธนา นำใคร่ นำพอใจหาได้ยากในโลก พระพุทธองค์ตรัสกับคฤหบดีถึงธรรม ๔ ประการว่าเป็นไปเพื่อให้ได้ธรรม ๔ ประการนี้ อันนำปรารธนา นำใคร่ นำพอใจ หาได้ยากในโลก ธรรม ๔ ประการ คือ สัทธาสัมปทา สीलสัมปทา จากสัมปทา ปัญญาสัมปทาจากนั้นก็ทรงอธิบายเป็นข้อ ๆ ไป ดังนี้

สัทธาสัมปทา คือ อริยสาวกในธรรมวินัยย่อมเป็นผู้มีศรัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคต แม้เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ...เป็นผู้จำแนกธรรมนี้เรียกว่าสัทธาสัมปทา

สีลสัมปทา คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้งดเว้นจากปาณาติบาต เป็นต้นเป็น ผู้งดเว้นจากการตีฆ่าเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทนี้เรียกว่า สีลสัมปทา

จาคสัมปทา คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ มีใจปราศจากมลทิน คือ ความตระหนี่ มีจาคะอันปล่อยแล้ว มีฝ่ามืออันชุ่ม ยินดีในการสละ เป็นผู้ควรแก่การขอ ยินดีในการจำแนกทานอยู่ ครอบครองเรือนนี้เรียกว่าจาคสัมปทา

ปัญญาสัมปทา คือ บุคคลมีใจอันความโลภไม่สม่ำเสมอ คือ อภิชณาครอบงำแล้ว ย่อมทำกิจที่ไม่ควรทำ ไม่ยินดีกิจที่ควรทำเมื่อทำกิจที่ไม่ควรทำ ไม่ยินดีกิจที่ควรทำอยู่ ย่อมเสื่อมจากยศและความสุขบุคคลมีใจอันพยาบาทครอบงำ ...อันถีนมิทธะครอบงำ ...อันอุทธัจจกุกกุจจะครอบงำ ...อันวิจิกิจฉาครอบงำแล้ว ย่อมทำกิจที่ไม่ควรทำ ไม่ยินดีกิจที่ควรทำย่อมเสื่อมจากยศและความสุข รู้ว่า อภิชณาวิสมโลภะ เป็นอุปกิเลสของจิต แล้วละอภิชณาวิสมโลภะ อันเป็นอุปกิเลสของจิตเสียได้รู้ว่า พยาบาท ...ถีนมิทธะ ...อุทธัจจกุกกุจจะ ...วิจิกิจฉา เป็นอุปกิเลสของจิต ย่อมละวิจิกิจฉาอันเป็นอุปกิเลสของจิต เมื่อรู้ว่าอภิชณาวิสมโลภะเป็นอุปกิเลสของจิตแล้วย่อมละเสียได้ เมื่อรู้ว่าพยาบาท ...ถีนมิทธะ ...อุทธัจจกุกกุจจะ ...วิจิกิจฉา เป็นอุปกิเลสของจิตแล้ว ย่อมละเสียได้ นี้เรียกว่า เป็นผู้มียปัญญา มาก มีปัญญาหนาแน่นเป็นผู้เห็นทาง เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา นี้เรียกว่า ปัญญาสัมปทา

๒.๓ หลักศรัทธาตามพระพุทธศาสนา

ตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนามีการแยกศรัทธาออกเป็น ๒ ประเภทที่ชัดเจนโดยแยกเอาศรัทธาที่ไม่สัมพันธ์กับปัญญา กับศรัทธาที่สัมพันธ์กับปัญญา ในที่บางแห่งหมายถึงศรัทธาที่ไม่ประกอบด้วยปัญญาจัดเป็นศรัทธาญาณวิปยุต ในที่บางแห่งหมายถึงศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญาจัดเป็นศรัทธาญาณสัมปยุต^{๑๐} ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้จัดศรัทธาไว้ ๒ ประเภท คือ ชนิดที่ปิดกั้นปัญญา กับชนิดที่เป็นสื่อไปสู่ปัญญาดังนี้ว่า

๒.๓.๑ สัทธาญาณวิปยุต

สัทธาญาณวิปยุต เป็นศรัทธาที่ไม่ประกอบด้วยญาณคือความรู้ ศรัทธาแบบปิดกั้นปัญญาใช้วิธีปลุกเร้าหรือแม่แต่บังคับให้เชื่อ และพอเชื่อแล้วก็ต้องมอบความไว้วางใจให้สิ้นเชิง ห้ามถาม ห้ามสงสัย คอยรอทำตามฉันอย่างเดียว ศรัทธาประเภทนี้ไม่ทำให้มีการสืบค้นทางปัญญาต่อไป เป็นศรัทธาที่ใช้การบังคับพบได้จากลักษณะศรัทธา ต่อไปนี้

สัทธาญาณวิปยุต หรือศรัทธาที่ไม่ประกอบด้วยญาณนี้ มีชื่อเรียกหลักว่า “อัสสนมูลิกาสัทธา” หรือ “อมูลิกาสัทธา” ศรัทธาประเภทนี้ไม่มีความเห็น ความเข้าใจอันเกิดจากปัญญาเป็นมูลฐานรองรับ เป็นศรัทธาที่เอียงไปทางโมหะ หลงงมงายได้ง่าย ปสาทสัทธาและศรัทธาฝ่ายอเวกสัทธาที่มุ่งเร้าอารมณ์ ก็จัดอยู่ในศรัทธาประเภทนี้ ศรัทธาประเภทนี้เป็นศรัทธาที่ปิดกั้นปัญญา ปิดโอกาสที่จะให้มีการโต้แย้ง ตรวจสอบ ห้ามสงสัย ห้ามถาม ใช้วิธีปลุกเร้า บังคับให้เชื่อ และให้ทำตามอย่างเดียวอย่างมีติดบอด

ลักษณะของสัทธาญาณวิปยุตโดยสรุป จึงหมายถึงศรัทธาที่ยังหวั่นไหวและเปลี่ยนแปลงได้อยู่เสมอ เกิดขึ้นและดับหายไปได้ มุ่งเร้าอารมณ์ ปลุกกระตุ้นความรู้สึก ไม่เกี่ยวข้องกับเหตุผลไม่มีเหตุผลรองรับ ไม่มีการเห็นเป็นมูลฐานหรือเชื่ออย่างลอย ๆ ศรัทธาชนิดเลื่อมใสหรือทำจิตใจผ่องใสขึ้นอยู่กับบุคคล เร้าอารมณ์และเป็นอัตวิสัย

๒.๓.๒ สัทธาญาณสัมปยุต

ศรัทธาแบบสื่อไปสู่ปัญญา คือ ความเชื่อนั้นเป็นตัวชักนำให้สนใจเริ่มต้นศึกษาสืบค้น สิ่งทั้งหลายในโลกนี้มีมากมาย เรายังไม่มีจุดเริ่มต้นที่จะสนใจเรื่องใด แต่เมื่อเกิดศรัทธาต่อบุคคลหรือเรื่องราวหลักการใด ศรัทธานั้นจะเป็นปัจจัยที่ทำให้เรามีจุดเริ่มต้น ศรัทธาทำให้เรามีความสนใจและเข้าไปหา โดยเฉพาะศรัทธาในคนก็เพื่อจะชักนำให้เข้าไปซักถามเขา การที่ศรัทธาในพระก็เพื่อจะเข้าไปหาและซักถามท่าน เพื่อให้เกิดความรู้และความเข้าใจความจริงยิ่งขึ้นไป^{๑๑}

^{๑๐} พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต), พระพุทธศาสนา ในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์, (กรุงเทพฯนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๐๗.

^{๑๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์, หน้า ๑๐๗.

สัทธานุภาพสัมปยุต เป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยญาณคือปัญญาความรู้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ทสสนมุลิกาสัทธา” ศรัทธาที่มีความเป็นความเข้าใจอันเกิดจากปัญญาเป็นมูลฐานรองรับ ศรัทธาประเภทนี้จะมีปัญญาคอยกำกับและตรวจสอบความผิดถูกของสิ่งที่เชื่อว่าเชื่อได้หรือไม่ได้ ศรัทธาที่มีเหตุผลที่เรียกว่าอาการวดีสัทธา ก็จัดอยู่ในศรัทธาประเภทนี้ ศรัทธาประเภทนี้จึงเป็นศรัทธาที่เปิดกว้างทางปัญญา ไม่มีการปิดกั้นปัญญา แต่เป็นสื่อนำไปสู่ปัญญา ไม่ใช่ศรัทธาประเภทญาณวิปยุต หรือศรัทธาฝ่ายอาเวคโดยส่วนเดียว ดังปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกดังต่อไปนี้

ภิกษุทั้งหลาย ศรัทธาของบุคคลใดบุคคลหนึ่งตั้งมั่นแล้วในตถาคตมีมูล มีที่อาศัยด้วยอาการเหล่านี้ ด้วยพยัญชนะเหล่านี้ ศรัทธานี้เรากล่าวว่ามีเหตุมีทสสนะเป็นมูลมั่นคง ซึ่งสมณพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกไม่พึงให้หวั่นไหวได้^{๑๒}

สัทธานุภาพสัมปยุตเป็นศรัทธาที่มีเหตุผล ที่เรียกว่า “อาการวดีสัทธา” เพราะหมายถึงศรัทธาที่มีการใคร่ครวญ คิดครวญอย่างรอบคอบด้วยดี ชอบเหตุผล และศรัทธาที่มีการเห็นเป็นมูลฐาน ที่เรียกว่า “ทสสนมุลิกาสัทธา” หมายถึง ศรัทธาที่มีการเห็นแจ้งประจักษ์ชัด เข้าใจชัดแจ้ง เป็นพื้นฐานหรือเป็นเบื้องต้น พระพุทธศาสนาได้แสดงศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา หรือสัทธานุภาพสัมปยุต ไว้ในที่หลายแห่ง พิจารณาได้ดังต่อไปนี้

๒.๔ บ่อเกิดศรัทธาตามหลักพุทธศาสนา

ทุกสิ่งทุกอย่างมีเหตุมีปัจจัย มีบ่อเกิด ไม่ได้มีอะไรเกิดขึ้นเองโดยไม่มีปัจจัย ศรัทธาก็เหมือนกับองค์ธรรมอื่นๆ ที่ต้องอาศัยเหตุปัจจัยหรือสาเหตุจึงทำให้เกิดขึ้นมาได้ ซึ่งในที่นี้จะขอเรียกว่า “บ่อเกิดของศรัทธา” โดยจะพิจารณาบ่อเกิดจากคุณสมบัติของบุคคล ปัจจัยภายในปัจจัยภายนอก และประสบการณ์ มีดังต่อไปนี้

๒.๔.๑ ศรัทธามีบ่อเกิดจากการถือประมาณในด้านต่าง ๆ

คุณสมบัติของบุคคลเป็นเหตุปัจจัยด้านหนึ่งที่เป็นเครื่องให้เกิดศรัทธาได้ ได้มีการแสดงไว้ในประมาณ คือ ปมาณิกา ๔ ประการ ดังนี้

๑. รูปประมาณ ผู้ถือประมาณในรูปบุคคลที่มองเห็นรูปร่างสวยงาม ทรวดทรงดี อวัยวะสมส่วน ท่าทางสง่า สมบูรณ์พร้อม จึงชอบใจเลื่อมใสที่จะเชื่อถือ

๒. โสสประมาณ ผู้ถือประมาณในเสียง บุคคลที่ได้ยินได้ฟังเสียง สรรเสริญเกียรติคุณหรือเสียงพูดจาที่ไพเราะจึงชอบใจเลื่อมใสในใจที่จะเชื่อถือ

^{๑๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๙๐/๕๒๙.

๓. ลูขประมาณ ผู้ถือประมาณในความคร่ำหรือเศร้าหมอง บุคคลที่มองเห็นสิ่งของ เครื่องใช้ความเป็นอยู่ที่เศร้าหมอง เช่น จีวรคร่ำๆ เป็นต้น หรือมองเห็นการกระทำคร่ำครึยดเป็นทุกกร กิริยา ประพฤติเคร่งครัดเข้มงวดซูดเกลตาตน จึงชอบใจเลื่อมใสน้อมใจที่จะเชื่อถือ

๔. ธรรมประมาณ ผู้ถือประมาณในธรรม บุคคลที่พิจารณาด้วยปัญญาเห็นสารธรรมหรือ การปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา จึงชอบใจเลื่อมใสน้อมใจที่จะเชื่อถือ

ในอรรถกถา เรียกบุคคล ๔ ประเภทนี้ว่า รูปปีปมาณิกา โฆสปีปมาณิกา ลูขปีปมาณิกา และธัมมปีปมาณิกา ตามลำดับ^{๑๓} และบ่อเกิดศรัทธาที่อาศัยคุณสมบัติของบุคคลเป็นประมาณ

รูปปีปมาณิกา โฆสปีปมาณิกา ลูขปีปมาณิกา ยังมีโอกาสผิดพลาดได้มาก เพราะอาจจะ เกิดอคติ อาจถูกครอบงำ ถูกชักจูง พาไป ด้วยความรัก ความหลง ความกลัว หรือติดอยู่เฉพาะ รูปแบบภายนอก ไม่รู้จักคนที่ตนพิจารณาได้อย่างแท้จริง ไม่เข้าถึงสิ่งอันเป็นสาระแก่นสารได้ ความ เชื่อของบุคคล สามจำพวกนี้จึงยังมีโอกาสผิดพลาดได้

ธัมมปีปมาณิกา คือเอาธรรมเป็นประมาณ จะทำให้รู้จักคนที่ตนพิจารณาได้อย่างชัดเจน ว่าเป็นคนประเภทไหน ไม่ถูกครอบงำหรือถูกชักจูงไปได้ ความเชื่อของธัมมปีปมาณิกา นี้จึงถูกต้องไม่ ผิดพลาด

๒.๔.๒ ศรัทธามีบ่อเกิดจากการสดับเสียงจากภายนอก

การสดับเสียงจากภายนอกหรือข้อมูลจากภายนอก (ปรโตโฆสะ) คือการได้ยินได้ฟังมา จากคนอื่น ซึ่งอาจเป็นครู ผู้สอนศาสนา นักวิชาการ เพื่อน ฯลฯ หรือจากการได้อ่านคัมภีร์ ตำรา หนังสือที่เป็นวรรณกรรมประเภทต่าง ๆ รวมทั้งข้อมูลที่ถูกล่ามเลียมาทางสื่อแขนงต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น สื่อทางโทรทัศน์ สื่อวิทยุและสื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ เมื่อบุคคลได้ยินได้ฟังหรือได้อ่านข้อมูลจากแหล่ง ภายนอกดังกล่าว หากเรื่องนั้นเหมาะแก่อุปนิสัยใจคอ หรือเป็นเรื่องที่มุ่งเร้าอารมณ์ให้คล้อยตามไปก็ สามารถทำให้ผู้รับข้อมูลในฐานะผู้บริโภคเกิดการคล้อยตามและเชื่อตามว่าข้อมูลที่ตนได้รับมาเป็น เรื่องจริงตามนั้นได้

ปรโตโฆสะ ที่เป็นมิตร บัณชิต ครู เพื่อน ทาให้เกิดศรัทธาได้ท่านแสดงไว้ว่าตัวเชื่อมที่ทำให้ มิตรนั้นเข้ามามีอิทธิพลซัดจูงได้ หรือปัจจัยเครื่องเชื่อมต่อระหว่างมิตรกับอิทธิพลที่เกิดขึ้นใจใจก็ ได้แก่ ความเชื่อ ความเลื่อมใส ความนิยมชมชอบ ความซาบซึ้งใจ ที่เรียกว่า ศรัทธา เมื่อมีศรัทธาแล้ว หรือทำให้เกิดศรัทธาได้แล้ว ถึงตัวมิตรจะอยู่ไกล ไม่ได้คลุกคลี ก็มีอิทธิพลได้ ถึงตัวมิตรจะอยู่ใกล้ แต่ ถ้าไม่ศรัทธาก็หาอิทธิพลซัดจูงได้ไม่ หลักการเบื้องต้นข้อหนึ่งในทางการศึกษา คือ กัลยาณมิตรเป็น ปัจจัยให้เกิดศรัทธา การคบหาบัณชิต หรือเสวนาสัตบุรุษ เป็นปัจจัยแห่งศรัทธา ผู้ใดแม้จะเป็นคนดีมี ปัญญา แต่เมื่อยังไม่อาจให้เขาเกิดศรัทธาได้ ก็ยังไม่ได้ฐานะเป็นกัลยาณมิตร และการแสวงหาหรือการ

^{๑๓} พระธรรมปิฎก (ประยูรย์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๔๖.

คบหาก็ยังไม่ได้เกิด เมื่อศรัทธาแล้ว ใจรับ ก็นำความคิดได้ นาพฤติกรรมได้ อาจให้เกิดการเลียนแบบ หรือชักจูงให้รู้จักคิดอย่างถูกต้องเป็นอีกขั้นตอนหนึ่งต่อไป^{๑๔}

สอุปนิสัยสงเสว → สทุทมนสสวน → สทฐา
 เสวนาสัตบุรุษ → สดับธรรม → ศรัทธา

การสดับธรรมจากบุคคลอื่น นับได้ว่าเป็นปัจจัยช่วยให้เกิดศรัทธาได้ ท่านได้จัดเอาการสดับธรรม เป็นปทัฏฐานให้เกิดศรัทธาว่าศรัทธามีโสภาปัตติยงคะ เช่น การสดับสัทธรรม เป็นปทัฏฐานก็ได้ และว่า “คฤหบดี บุตรคฤหบดี หรือผู้เกิดภายหลัง ในสกุลใดสกุลหนึ่ง ย่อมฟังธรรมนั้น ครั้นฟังแล้ว ได้ศรัทธาในตถาคต เมื่อได้ศรัทธานั้นแล้ว ย่อมตระหนก...”^{๑๕}

สรุปขั้นตอนการเกิดศรัทธาตามแนวนั้นได้ดังนี้

ฟังธรรม → ศรัทธา → ตระหนก

การสดับจากปรโตโฆสะนี้เป็นการอาศัยบุคคลอื่นโดยเชื่อต่อปัญญาของผู้อื่น และเชื่อต่อสื่อต่าง ๆ จากภายนอกเป็นหลัก ส่วนวิธีการที่ใช้ไม่ว่าจะเป็นการฟัง การอ่าน การถาม สามารถให้เกิดความรู้ได้ในระดับสุดมยปัญญา (ปัญญาเกิดจากการสดับรับฟัง) ความรู้ดังกล่าวทำให้มนุษย์เกิดความเชื่อ ความศรัทธา

๒.๔.๓ ศรัทธามีบ่อเกิดจากการคิดด้วยตนเอง

การคิดตรិตรองด้วยตนเอง เป็นเรื่องของการคิดหาเหตุผลด้วยตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการคิดอุปมาอุปมัย การคิดด้วยเหตุด้วยผล การคิดด้วยตรรกะ การคิดด้วยการอุปมาน อนุมาน การตรึกตรองตามอาการที่ปรากฏให้เห็น เมื่อความรู้จากการคิดด้วยตนเองสนองความอยากรู้อยากเห็นในระดับต้น ๆ ได้ก็ทำให้มนุษย์เชื่อมั่นในความคิดของตนเอง เชื่อในสิ่งที่ตนเองคิดและทำอยู่ ความเชื่อที่เกิดจากการคิดด้วยตนเองดังกล่าวนี้ จัดเป็นความเชื่อที่มีความเข้มข้นมากขึ้น มีพลัง มีความมั่นคง และเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นได้ยาก ดังปรากฏในเรื่องความเชื่อของเจ้าลัทธิต่าง ๆ ที่ศรัทธาเชื่อมั่นเฉพาะแต่ลัทธิของตน ๆ อันเกิดจากการรู้ที่ตนคิดได้ แต่ไม่ยอมรับ ไม่ยอมเชื่อต่อลัทธิอันเกิดจากความคิดของคนอื่นหรือเจ้าลัทธิอื่นการคิดด้วยตนเองนี้ เป็นการอาศัยตนเองเป็นหลัก ทำให้เกิดความรู้ในระดับ จินตามยปัญญา และความรู้ดังกล่าวสามารถทำให้มนุษย์เกิดความศรัทธาเชื่อมั่นต่อสิ่งที่ตนคิดได้

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๖๔๒.

^{๑๕} ดุราลละเอียตโน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๔/๓๔๓.

๒.๔.๔ ศรัทธามีบ่อเกิดจากการทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง

การทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง เป็นการนำความรู้ที่ได้จากการสัจจากภายนอกหรือการคิดตรិตรองด้วยตนเองจากภายใน มาทดลองปฏิบัติ เป็นการนำสิ่งที่ตนรู้มาพิสูจน์หาความจริง เมื่อผลปรากฏออกมาเป็นที่น่าพอใจก็จะเชื่อต่อสิ่งนั้นอย่างมั่นคง การมีประสบการณ์จากการได้ทดลองปฏิบัติดังกล่าว จึงทำให้เกิดความเชื่อในเรื่องใดเรื่องหนึ่งได้ ความรู้ที่เกิดจากการคิดหรือการได้สัจรับฟังมา หากผ่านการปฏิบัติทดลองดูแล้วพบว่าเรื่องดังกล่าวเป็นเท็จ ไม่เป็นประโยชน์ มีโทษโดยส่วนเดียว ก็จะถูกปฏิเสธ แต่หากพบว่าเรื่องดังกล่าวเป็นเรื่องจริง เป็นประโยชน์ มีคุณโดยส่วนเดียว ก็จะได้รับการยอมรับเอาโดยอาการคือ เชื่อมั่นสิ่งที่ตนรู้อย่างมั่นคงแน่วแน่ ความเชื่อที่เกิดขึ้นจากการมีประสบการณ์ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งนี้ จึงมักเป็นความเชื่อที่มั่นคง มีพลัง และยากแก่การเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น

การมีประสบการณ์จากการได้ปฏิบัติทดลองด้วยตนเอง ทำให้เกิดความรู้ในระดับภาวนามยปัญญาได้ และความรู้ในระดับนี้ทำให้เกิดศรัทธาเชื่อมั่นอย่างมั่นคงยิ่งกว่าความเชื่อที่เกิดขึ้นจากการสัจรับฟังมา หรือจากการคิดด้วยตนเองได้ เพราะเป็นความเชื่ออันเกิดจากการมีประสบการณ์ตรง สัมผัสด้วยใจและรับรู้ด้วยปัญญาของตนเอง

สรุปได้ว่า ศรัทธา ความเชื่อ มีบ่อเกิดจากสาเหตุใหญ่ ๆ อยู่ ๔ ประการ ดังได้แสดงมาบุคคลบางคนอาศัยเพียงการได้เห็นรูปหรือสัจเสียงจากผู้อื่นก็เชื่อ บุคคลบางคนยังไม่เชื่อในทันที แต่จะเชื่อหลังจากได้คิดตริตรองด้วยตนเองเป็นอย่างดีแล้ว และบางคนแม้สัจมาจากคนอื่นก็ยังไม่เชื่อ แม้คิดตริตรองด้วยตนเองเป็นอย่างดีแล้วก็ไม่เชื่อ แต่จะเชื่อก็ต่อเมื่อได้ปฏิบัติทดลองดูผลที่เกิดขึ้นเป็นเช่นไรจึงจะยอมเชื่อต่อผลที่ปรากฏ ซึ่งบุคคลประเภทหลังนี้ เป็นบุคคลที่ไม่เชื่อง่าย มีศรัทธาตั้งอยู่บนฐานของปัญญาอย่างแท้จริง เพราะตราบใดที่ยังไม่ได้พิสูจน์ทดลองความรู้ที่ตนได้สัจรับฟังมาหรือได้คิดค้นด้วยตนเอง จนรู้ด้วยใจ รู้ด้วยปัญญา ก็จะไม่เชื่อในทันที

๒.๕ ความสำคัญของศรัทธา

ศรัทธาก่อให้เกิดประโยชน์ต่อบุคคล และต่อสังคมหลายประการ เช่น ทำให้เกิดการยอมรับและการคล้อยตามเป็นที่พึงพิงยึดเหนี่ยวของจิตใจ เป็นต้น ประมวลเป็นความสำคัญของศรัทธาได้ดังต่อไปนี้

๒.๕.๑ ศรัทธาทำให้เกิดการยอมรับและคล้อยตามได้ง่าย

ศรัทธาทำให้จิตใจยอมรับและคล้อยตามได้ เพราะเมื่อเกิดศรัทธาแล้วใจยอมรับก็นำความคิดได้ จะเห็นจากกลุ่มคนที่มัทศนคติความเชื่อในเรื่องที่เหมือนกันมักจะให้การยอมรับต่อผู้นำลัทธิศาสนา ไม่ค่อยจะมีอะไรขัดแย้ง จึงซ้กจูงใจให้คล้อยตามได้ง่าย แต่ถ้าไม่มีความเชื่อเป็นฐานอยู่

ก่อนเสียแล้ว ก็จะยากแก่การชักจูง ให้เกิดการยอมรับและคล้อยตามได้ โดยจะเห็นเรื่องที่มีมิตรที่เกิด การยอมรับต่อกันและกันโดยอาศัยศรัทธาเป็นเครื่องเชื่อมต่อกันได้ว่า

ตัวเชื่อมที่ทำให้มิตรนั้นเข้ามามีอิทธิพลชักจูงได้ หรือปัจจัยเครื่องเชื่อมระหว่างมิตรกับ อิทธิพลที่เกิดขึ้นในใจ ก็ได้แก่ ความเชื่อ ความเลื่อมใส ความนิยมชมชอบ ความซาบซึ้งใจ ที่เรียกว่า ศรัทธา เมื่อมีศรัทธาแล้ว หรือทำให้เกิดศรัทธาได้แล้ว ถึงตัวมิตรจะอยู่ไกล ไม่คลุกคลี ก็มีอิทธิพลได้ถึง ตัวมิตรจะอยู่ใกล้ แต่ถ้าไม่มีศรัทธา ก็หาไม่มีอิทธิพลชักจูงได้ไม่...เมื่อศรัทธาแล้ว ใจรับ ก็นำความคิดได้ นำพฤติกรรมได้ อาจทำให้เกิดการเลียนแบบ หรือ ชักจูงให้รู้จักคิดอย่างถูกต้องซึ่งเป็นอีกขั้นตอนหนึ่ง ต่อไป^{๑๖} ในฐานะเป็นกัลยาณมิตรจะทำให้เกิดการยอมรับและคล้อยตามได้ง่ายขึ้น ศรัทธาจึงเป็น คุณสมบัติข้อหนึ่งของกัลยาณมิตร โดยจัดไว้ในคุณสมบัติของกัลยาณมิตร ๘ ประการ^{๑๗}

ศรัทธา	: มีศรัทธา ศील	: มีศีล
สุตะ	: ทรงสุตะ จาคะ	: มีความเสียสละ
วิริยะ	: มีความเพียร สติ	: มีสติ
สมาธิ	: มีสมาธิ ปัญญา	: มีปัญญา

เมื่ออาศัยหัวหน้าตระกูลผู้เป็นกัลยาณมิตรที่มีศรัทธา ผู้ที่อาศัยในตระกูลย่อมได้ศรัทธา เช่นกัน ดังแสดงไว้ที่ว่า ต้นไม้ทั้งหลาย อาศัยบรรพตศิลาล้วนในป่าใหญ่ ย่อมเจริญขึ้นเป็นไม้ใหญ่ ขึ้น เจ้าป่า ฉันท ไต บุตร ภรรยา มิตร อมาตย์ หมู่ญาติ และคนที่เข้าไปอาศัยเลี้ยงชีพทั้งหลาย ในโลกนี้ ได้ อาศัยกุลบุตรผู้มีศรัทธา สมบูรณ์ด้วยศีล จึงเจริญได้ฉันทนั้นเหมือนกัน^{๑๘}

แม้ในปัสสิกเถรคาถา ก็ได้แสดงข้อที่คนในครอบครัวได้รับประโยชน์เพราะอาศัยคนมี ศรัทธาเพียงคนเดียวในครอบครัวนั้นว่า ก็บรรดาหมู่ญาติผู้ไม่มีศรัทธา ถ้ามีคนมีศรัทธาแม้สักคนหนึ่ง เป็นปราชญ์ ตั้งอยู่ในธรรมสมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมเป็นประโยชน์แก่พวกพ้องญาติทั้งหลายอันข้าพระองค์ ชมเชี อนุเคราะห์ตักเตือน ให้ทำสักการบูชาในภิกษุทั้งหลายด้วยความรักในญาติและเผ่าพันธุ์ ญาติ เหล่านั้นทำการละล่วงไปแล้ว ได้รับความสุขในไตรทิพย์ พี่ชาย น้องชาย และมารดา ของข้าพระองค์ เป็นผู้พรั่งพร้อมด้วยกามคุณบันเทิงอยู่^{๑๙}

^{๑๖} พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๗๖๔.

^{๑๗} ดูรายละเอียดใน อัง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๓๔/๓๓.

^{๑๘} ดูรายละเอียดใน อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๔๐/๔๓.

^{๑๙} ดูรายละเอียดใน ชุ.วิ.อ. (ไทย) ๒๖/๓๑๔/๒๖๑.

๒.๕.๒ ศรัทธาทำให้เกิดการรวมกลุ่มทางสังคม

ศรัทธาที่ทำให้เกิดพฤติกรรมการรวมกลุ่มทางสังคมและวัฒนธรรมลักษณะหนึ่ง คนที่เกิดศรัทธาต่อบุคคล จะเข้าไปหาเพื่อสนทนาปราศรัยแลกเปลี่ยนความรู้และสอบถามเรื่องราวต่างๆ เป็นการแสดงพฤติกรรมของการเข้าหากัน รวมกลุ่มกันขึ้น ดังกระบวนการแห่งเหตุผลต่อกันดังนี้^{๒๐}

(เหตุ)	→	ผล (๑)	→	ผล (๒)
ศรัทธา	→	อุปสังกมณะ	→	สัทธัมมสวนะ
เกิดศรัทธา	→	เข้าไปนั่งใกล้	→	ฟังธรรม ^{๒๑}

การรวมกลุ่มทางสังคมและวัฒนธรรมอันเกิดจากความเชื่อเป็นเหตุปัจจัยนี้ ปรากฏชัดเจนในเรื่องขนบธรรมเนียมและประเพณีที่เกิดขึ้นของลัทธิศาสนาต่าง ๆ เช่น ประเพณีสงกรานต์ กลุ่มชนที่มีความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีดังกล่าวจะร่วมกันทำกิจกรรมตามประเพณีอย่างเต็มที่ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พิธีกรรมการล้างบาปในแม่น้ำคงคา ทำให้เกิดการรวมกลุ่มของศาสนิกชนชาวฮินดูเป็นจำนวนล้าน ๆ คน ในการทำพิธีดังกล่าว ณ ฝั่งแม่น้ำคงคา ประเทศอินเดีย

นอกจากทำให้เกิดการรวมกลุ่มกันแล้วศรัทธายังทำให้เกิดความมั่นคงแก่หมู่คณะและความยึดมั่นจงรักภักดีต่อศาสนาของตน^{๒๒} และแม้กระทั่งการรวมกลุ่มกันตั้งแต่กลุ่มเล็ก ๆ ระดับล่างคือกลุ่มครอบครัว จะดำเนินไปได้อย่างราบรื่นและปกติสุขก็ต้องมีความเชื่อที่เสมอกัน หรือเหมาะสมแก่กันและกัน ดังที่ได้จัดศรัทธาไว้ใน สมชีวิธรรม คือ สมศรัทธา มีศรัทธาเสมอกัน

๒.๕.๓ ศรัทธาทำให้เกิดคุณค่าด้านพฤติกรรม

เมื่อเกิดความเชื่อ มักจะทำให้เกิดพฤติกรรมตามมา เพราะความคิดเป็นปัจจัยทำให้เกิดความเชื่อ ความเชื่อเป็นปัจจัยทำให้เกิดการกระทำตามที่คิดและเชื่อ ทำให้เกิดความมั่นใจ เป็นการสร้างอารมณ์ที่ดีให้เกิดขึ้นกับผู้ปฏิบัติ หากความเชื่อนั้นเป็นความเชื่อที่ไม่มีโทษ ไม่เบียดเบียนผู้ใด ไม่ทำให้เกิดความมกมาย การกระทำที่เกิดจากความเชื่อนั้นก็จะเป็นประโยชน์แก่ชีวิตและสังคมประโยชน์ที่เกิดจากความเชื่อที่มีเหตุผลรองรับและไม่มกมาย ดังนี้ว่า

ความเชื่อที่ว่าต้องมีเทพเจ้าคุ้มครองโลก มีเทวดา นางฟ้า ดูแลรักษามนุษย์ มีเจ้าพ่อเจ้าแม่พระภูมิเจ้าที่ สิ่งสถิตตามที่ต่าง ๆ เพื่อความมกคลจึงสร้างเทวรูป มีศาลเจ้า ศาลพระภูมิฯ ขึ้นบูชา ทำให้งานด้านศิลปกรรมเกิดขึ้น ได้แก่ จิตรกรรมฝาผนัง ภาพวาด รูปปั้นต่าง ๆ และ สถาปัตยกรรม

ความเชื่อมีผลทำให้เกิดงานทางวิจิตรศิลป์ได้แก่ งานแกะสลัก งานดอกไม้ งานประดิษฐ์เครื่องหอมต่าง ๆ เพื่อเป็นเครื่องสักการะ ความเชื่อทำให้เกิดการกำหนดบทสวด อ้อนวอน สรรเสริญ

^{๒๐} ดูรายละเอียดใน ชุ.วิ.อ. (ไทย) ๒๖/๓๑๔/๒๖๑.

^{๒๑} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๓๘/๑๘๑.

^{๒๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๔๓๔.

สตฺย ฯลฯ เป็นการแสดง ความกตัญญูทวนเวทิต่อสิ่งนั้น และสวดเพื่อเป็นมงคลกับตนเอง จึงทำให้เกิด วรรณกรรมมุข ปาฐะ หรือ วรรณกรรมปากขึ้น ความเชื่อทำให้เกิดการรวมกลุ่มทางด้านสังคมและ วัฒนธรรม มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในสังคม มีขนบธรรมเนียมประเพณีเกิดขึ้น และ ความ เชื่อมั่นทำให้เกิดความมั่นใจ ที่จะกระทำและไม่กระทำ ทำให้คนเข้มแข็งมี หลักยึดผู้มีศรัทธาเป็นความ ประพฤติเป็นปกติ มีลักษณะนิสัยหนักไปทางซบซึ่งตรงใจใน คุณงานความดีทั้งหลาย เลื่อมใสอะไร ต่าง ๆ ได้ง่าย เช่น เมื่อระลึกนึกถึงพระรัตนตรัยยังมี ความสุขเบิกบานใจ^{๒๓}

จากข้อความที่ผาสุก มุทเมธา ประมวลไว้ ชี้ให้เห็นว่าเมื่อเกิดศรัทธาแล้วทำให้เกิดปิติ ความสุข และแรงจูงใจ เป็นต้น ก็นำไปสู่พฤติกรรมคือการแสดงออกอย่างใดอย่างหนึ่งได้ และ พฤติกรรมที่เกิดจากความเชื่อทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม โดยที่การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมนี้ จะเป็นไปในลักษณะต่าง ๆ

ศรัทธาที่ทำให้เกิดคุณค่าความสำคัญในด้านพฤติกรรมที่แสดงออกนี้ นับว่ามีความสำคัญ มาก เพราะเมื่อบุคคลรู้เห็นสิ่งใดหากไม่เกิดศรัทธาต่อสิ่งนั้น ๆ ก็จะไม่เกิดการเปลี่ยนพฤติกรรมใด ๆ แต่หากเกิดศรัทธาแล้ว ก็จะมีการแสดงพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งออกมา ยิ่งศรัทธามากความ รุนแรงของพฤติกรรมก็มากขึ้นตามไปด้วย ดังมีคำอ้างที่แสดงถึงศรัทธาให้ผลในทางปฏิบัติว่า ตัดการ พิจารณาเรื่องถูกผิด จริงไม่จริง ออกเสีย กล่าวได้ว่า เมื่อเชื่อเสียแล้วศรัทธาล้วนแบบภักดี ย่อมได้ผล ในทางปฏิบัติที่รวดเร็วกว่าและรุนแรงกว่า”

๒.๕.๔ ศรัทธาทำให้เกิดพลัง

ศรัทธาทำให้เกิดพลัง เพราะเป็นองค์ธรรมข้อหนึ่งในพลธรรม ๕ ประการ ทำให้เกิดพลัง ภายและพลังใจ คือทำให้ความคิดมีพลังในการคิดพิจารณามากขึ้น ทำให้การประพฤติปฏิบัติมีพลังมา พยายามบากบั่นให้สำเร็จจนได้ ดังที่ได้จัดเอาไว้ในพละ ๕^{๒๔} ได้ โดยศรัทธาจะเร้าให้จิตแล่นพุ่งตั้งไป ในอุดมคติ อุดมการณ์ หรือสิ่งสูงส่งดั่งงามอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น พลังศรัทธา ตาม พระพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย กำลังของเสขบุคคล ๕ ประการนี้ ๕ ประการนี้เป็นไฉน คือ กำลัง คือ ศรัทธา กำลัง คือ หิริ กำลัง คือ โอตตปปะ กำลัง คือ วิริยะ กำลัง คือ ปัญญา ภิกษุทั้งหลาย ก็กำลัง คือ ศรัทธาเป็นไฉน ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีศรัทธา ย่อมเชื่อ พระปัญญาเครื่อง ตรีสรูของตถาคตว่า แม้เพราะเหตุนี้ๆ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็น พระอรหันต์ ตรีสรูเองโดย ชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่น

^{๒๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๘๕๔.

^{๒๔} ที.ปา (ไทย) ๑๑/๓๐๐/๒๕๒.

จะยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้วเป็นผู้จำแนกธรรม นี้เรียกว่า
กำลัง คือ ศรัทธา^{๒๕}

ในที่นี้ศรัทธาพละ เป็นก้าวแรกและก้าวนำแห่งพลังอื่น ๆ รวมทั้งปัญญาพลัง จึงทำให้เห็น
ว่าศรัทธาเป็นสิ่งสำคัญยิ่งในการดำเนินชีวิต

๒.๕.๕ ศรัทธาทำให้เกิดความกล้าหาญ

ศรัทธาทำให้เกิดความกล้าหาญ ไม่กลัวภัยอันตรายใด ๆ มีความกล้าที่จะคิด กล้าที่จะพูด
และกล้าที่จะทำโดยไม่มีความกลัว หวาดหวั่น หรืออ่อนไหว ดังที่ได้จัดเอาศรัทธาเป็นองค์ธรรมหมวด
หนึ่ง ในเวสาลีขจรธรรม ๕ ประการ ธรรมที่ทำให้เกิดความกล้าหาญ มีศรัทธาเป็นข้อแรกและมี
ปัญญาเป็นข้อสุดท้าย^{๒๖}

๒.๕.๖ ศรัทธาเป็นที่พึ่ง ที่อาศัยยึดเหนี่ยวของจิตใจ

เมื่อเกิดความเชื่อในสิ่งใด ๆ บุคคลสามารถที่จะยึดเอาสิ่งนั้น ๆ มาเป็นที่พึ่งที่อาศัย ยึด
เหนี่ยวจิตใจให้ระลึกรั้งได้และทำให้เกิดความอุ่นใจแก่ตนเองได้ ดังพุทธภาษิตว่า “สทฺธา วิตฺต ปุริสฺส
เสฏฺฐ”^{๒๗} ศรัทธา เป็นทรัพย์อันประเสริฐของคนในโลกนี้ ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าทรัพย์มี ๒ ประเภท คือ
ทรัพย์ภายนอก (วัตถุสิ่งของต่าง ๆ) กับ ทรัพย์ภายใน (คุณธรรม คุณงามความดี) ทรัพย์ทั้งสอง
ประการนี้ ที่จัดว่าเป็นทรัพย์อันประเสริฐได้แก่ ทรัพย์ภายใน เพราะเป็นสมบัติติดตัวอยู่ตลอด เอามา
ใช้ได้ทุกเมื่อ ไม่สูญหายด้วยภัยอันตรายนานาประการ ไม่ทำให้อ้างว้าง ยากจน ใครแย่งชิงไปไม่ได้ ยิ่ง
มีมากเท่าไรก็จะเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนมากเท่านั้น ทั้งเป็นทุนเพื่อสร้างทรัพย์ภายนอกให้เกิดขึ้น
ได้ด้วย และในอริยทรัพย์ ๗ ประการ อริยทรัพย์ข้อหนึ่งคือศรัทธาศรัทธาจึงเป็นทรัพย์อันประเสริฐ
เป็นคุณธรรมประจำใจอย่างประเสริฐ ในการนี้จึงสามารถนำมาเป็นที่พึ่งอาศัยในการใช้สอยให้เกิด
ประโยชน์เพื่อก้าวหน้าในการประพฤติธรรมข้ออื่นได้ เพราะศรัทธาเป็นเบื้องต้นที่จะทำให้เกิด
คุณธรรมข้ออื่น ๆ ตามมา ศรัทธาจึงเป็นกำลังที่สำคัญอย่างหนึ่งดังที่ได้มีการเปรียบเทียบเอาไว้ว่า
“จัดเป็นกำลังหนุนช่วยส่งเสริมในการบำเพ็ญคุณธรรมต่าง ๆ ยังประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นให้
สำเร็จได้อย่างกว้างขวางไพบูรณ์ เปรียบเหมือนคนมีทรัพย์มาก ย่อมสามารถใช้จ่ายทรัพย์เลี้ยงตนเลี้ยง
ผู้อื่นให้มีความสุข และบำเพ็ญประโยชน์ต่าง ๆ ได้เป็นอันมาก”^{๒๘}

^{๒๕} อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๑๓/๑๑.

^{๒๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๐/๘๕.

^{๒๗} ที.ปา (บาลี) ๑๑/๓๐๐/๒๕๒.

^{๒๘} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๔๔/๔๖๒.

ศรัทธาทำให้เกิดความอุ่นใจเพราะเป็นทรัพย์อันประเสริฐยิ่งกว่าทรัพย์ใด ๆ ที่ไม่มีใครจะสามารถแย่งเอาไปจากตนเองได้ จัดไว้ในอริยทรัพย์ ๗ (ทรัพย์อันประเสริฐทรัพย์ คือคุณธรรมประจำใจอย่างประเสริฐ)^{๒๙}

ศรัทธา ความเชื่อที่มีเหตุผล มั่นใจในหลักที่ถือและในการดีที่ทำ

ศีล รักษากายวาจาให้เรียบร้อย

หิริ ความละอายต่อการทำความชั่ว

โอตตปปะ ความเกรงกลัวต่อความชั่ว

พาหุสัจจะ ความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก

จาคะ ความเสียสละ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

ปัญญา ความรู้ความเข้าใจถ่องแท้ในเหตุผล ดีชั่ว ถูกผิด คุณโทษ

ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ รู้คิด รู้พิจารณา และรู้ที่จะจัดทำ ศรัทธาเป็นที่พึ่งที่อาศัยดูจะเป็นเพื่อสหายของบุคคล ดังพุทธศาสนสุภาษิตว่า สหธา ทุตिया ปุริสสส โหติ^{๓๐} (ศรัทธา เป็นเพื่อนที่สองของคน)

พุทธศาสนสุภาษิตนี้ จัดเพื่อนเป็น ๒ คือ เพื่อนที่เป็นมิตรสหาย กับเพื่อนคือ ธรรม ได้แก่ คุณความดีที่ช่วยให้เกิดความมั่นคง แน่วแน่ เป็นที่พึ่งอาศัยและเป็นที่ยึดเหนี่ยวของจิตใจ คนที่มีเพื่อนจะรู้สึกอบอุ่น มีกำลังใจ ไม่เหงา ไม่ว่าเหว เมื่อมีกิจใดเกิดขึ้นเพื่อนก็ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เมื่อมีอุปสรรคใด ๆ เกิดขึ้นเพื่อนก็ช่วยต้านทาน ร่วมทุกข์ร่วมสุขกัน เพื่อนคือธรรมก็เป็นเช่นเดียวกัน ธรรมที่เป็นเพื่อนที่ดีก็คือ กุศลธรรม โดยเฉพาะศรัทธาที่สามารถให้เป็นเพื่อนที่สองของคนได้ เพราะหากผู้ใดมีศรัทธา ผู้นั้นก็จะมี ความมั่นใจ อุ่นใจ ในการศึกษาเล่าเรียน ในการทำงาน ทำกิจธุระต่าง ๆ ทั้งที่เป็นประโยชน์ตนและประโยชน์อื่นได้

ศรัทธาเป็นที่พึ่งอาศัยของบุคคลในลักษณะก่อให้เกิดมีการสั่งสมคุณความดีเอาไว้มาก “ชนเหล่าใดมีใจผ่องใสแล้ว ให้อาหารนั้นด้วยศรัทธา อาหารนั้นแลย่อมพะนอเขาทั้งในโลกนี้และโลกหน้า”^{๓๑} และว่า “สหธา พนุถติ ปาถะย”^{๓๒} (ศรัทธา รวบรวมไว้ซึ่งเสบียง คือกุศล) พุทธศาสนสุภาษิตนี้ แสดงถึงความสำคัญของศรัทธา ในฐานะเป็นที่รวบรวมเสบียงคือ กุศล คุณความดีต่าง ๆ เพราะความเชื่อเป็นตัวนำให้บุคคลทำความดีอื่นตามมา เช่น คนที่มีศรัทธาจะทำบุญถวายทาน จะรักษาศีล หรือจะเจริญภาวนา จะทำประโยชน์และประโยชน์ผู้อื่น เพราะมีความเชื่อว่าสิ่งที่ตนทำนั้นจะเป็นความดี ให้ผลตอบแทนที่เป็นประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น คนจะเล่าเรียนหนังสือเพราะเชื่อว่าการเรียน

^{๒๙} ุรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๖/๒๖๔.

^{๓๐} ุรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๒๖/๒๖๔.

^{๓๑} ุรายละเอียดใน อง.สตตค. (ไทย) ๒๓/๖/๕.

^{๓๒} ุรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๒๖/๒๖๔.

หนังสือจะช่วยพัฒนาชีวิต คนจะเว้นชั่วและทำดี เพราะเชื่อว่า การเว้นชั่วทำดีจะทำให้ชีวิตมีความสุข เป็นต้น ด้วยเหตุดังกล่าวศรัทธาจึงเป็นข้อธรรมที่รวบรวมไว้ซึ่งเสปียงคือ กุศลได้เป็นอันมากอย่างนี้ เป็นอันได้ความอุ่นใจ ได้ที่พึ่งที่อาศัย

ศรัทธาทำให้เกิดความอุ่นใจเพราะได้ประโยชน์ในภายหน้า ดังที่จัดไว้ในสัมปรายิกัตถสังวัตตนิกรมม ๔ (ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์เบื้องหน้า)^{๓๓} ดังนี้

ศรัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศรัทธา

ศีลสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล

จาคสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการเสียสละ

ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา

ส่วนบุคคลที่มีศรัทธา เปรียบเหมือนที่ต้นไม้ใหญ่ที่สมบูรณ์ด้วยกิ่ง ใบ ผล และ ลำต้น เป็นที่พึ่งอาศัยของฝูงสัตว์นานาชนิดได้ตั้งความในศรัทธานิสังสสูตรว่า

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนต้นไทรใหญ่ที่ทางสี่แยก มีพื้นราบเรียบ ย่อมเป็นที่พึ่งของพวกนกโดยรอบ ฉนใด กุลบุตรผู้มีศรัทธาก็ฉนนั้นเหมือนกัน ย่อมเป็นที่พึ่งของชนเป็นอันมาก คือภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาฯ ต้นไม้ใหญ่ สลั่งด้วยกิ่ง ใบ และผล มีลำต้นแข็งแรงมีรากมั่นคง สมบูรณ์ด้วยผล ย่อมเป็นที่พึ่งของนกทั้งหลาย ฝูงนกย่อมอาศัยต้นไม้นั้น ซึ่งเป็นที่รื่นรมย์ใจ ให้เกิดสุขผู้ต้องการความร่มเย็น ย่อมเข้าไปอาศัยร่มเงา ผู้ต้องการผล ก็ย่อมบริโภคผลได้ ฉนใด

ท่านผู้ปราศจากราคะ ปราศจากโทสะ ปราศจากโมหะ ไม่มีอาสวะ เป็นบุญเขตในโลกย่อมคบหาบุคคลผู้มีศรัทธา ซึ่งสมบูรณ์ด้วยศีล ประพฤติถ่อมตน ไม่กระด้าง สุภาพ อ่อนโยน มีใจมั่นคง ฉนนั้นเหมือนกัน ท่านเหล่านั้น ย่อมแสดงธรรมเครื่องบรรเทาทุกข์ทั้งปวงแก่เขา เขาเข้าใจทั่วถึงธรรมนั้นแล้ว ย่อมเป็นผู้หมดอาสวกิเลส ปรินิพพาน^{๓๔}

๒.๕.๗ ศรัทธาทำให้เกิดความเจริญอย่างอริยชน

ศรัทธาทำให้เกิดความเจริญอย่างอริยชน ดังที่ได้จัดเอาไว้ในอริยวัฑฒิ ๕ ประการ มีศรัทธาเป็นข้อแรก ในอุบาสกธรรม และในธรรมของสัตตบุรุษ ที่จัดศรัทธาไว้เป็นอันดับแรก แสดงให้เห็นว่าศรัทธาเป็นสิ่งจำเป็นประการแรกสำหรับอุบาสก สัตตบุรุษหรืออริยชน

๒.๕.๘ ศรัทธาเป็นเหตุปัจจัยเพื่อพัฒนาตนเองพันทุกข์ได้

ศรัทธาที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนาเป็นเหตุปัจจัยทำให้จิตหลุดพ้นจากความทุกข์ได้ เมื่อเป็นศรัทธาที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา ศรัทธาจึงถูกจัดเป็นคุณสมบัติประการหนึ่งของพระโสดาบัน คือ การละสังโยชน์ ๓ ข้อ ข้างต้น เป็นคุณสมบัติของพระโสดาบัน จัดเป็นคุณสมบัติฝ่ายลบ

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน อัง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๑๔๔/๒๙๒.

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๑/๔๙๐.

หรือฝ่ายที่หมดสิ้นไป และมีคุณสมบัติฝ่ายบวกหรือฝ่ายมี คือ คุณสมบัติฝ่ายละอกุศลธรรมได้ระดับหนึ่ง กับคุณสมบัติฝ่ายมีกุศลธรรมระดับหนึ่งเกิดขึ้น ซึ่งกุศลธรรมฝ่ายหลังนี้จัดรวมอยู่ในหลักธรรมสำคัญ ๕ ประการ คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะและปัญญา มีพระพุทธพจน์ กล่าวถึงลักษณะสำคัญของศรัทธาที่เป็นเหตุให้พ้นทุกข์ไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ส่วนผู้ใดมีศรัทธาตั้งมั่น มีความรัก ตั้งมั่น มีศรัทธา ไม่หวั่นไหว มีความเลื่อมใสยิ่ง ย่อมไปเห็นพระตถาคต หรือ สาวกพระตถาคต การเห็นนี้ยอดเยี่ยมกว่า การเห็น ทั้งหลาย ย่อมเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงความโศก และความรำไร เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอายุธรรม เพื่อทำให้แจ้ง ซึ่งนิพพาน ภิกษุทั้งหลาย ข้อที่บุคคลผู้มีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น มีศรัทธาไม่ หวั่นไหวมีความเลื่อมใสยิ่งไปเห็นพระตถาคต หรือสาวกของพระตถาคตนี้ เราเรียกว่า ทัสสนานุตตริยะ^{๓๕}

ภิกษุทั้งหลาย ผลสองอย่างคือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อขันธปัญจกที่กรรมกิเลส เข้าไปยึดถือเป็นส่วนเหลือยังมีอยู่ ความเป็นพระอนาคามีอย่างใดอย่างหนึ่ง อันสาวกผู้มี ศรัทธา ผู้หยั่งลงในคำสอนของพระศาสดาแล้วประพตพิงหวังได้^{๓๖}

พระอริยบุคคลระดับพระโสดาบัน ที่ใช้ศรัทธาเป็นเครื่องนำ ๒ กลุ่ม ได้แก่ ศรัทธานุสารี (ผู้มีศรัทธาแรงกล้าหรือผู้แรงกล้าด้วยศรัทธา) ได้แก่ผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล ที่มีสัทธินทรีย์แรงกล้า อบรมอริยมรรคโดยมีศรัทธาเป็นตัวนำ ท่านผู้นี้ถ้าบรรลุผลแล้วกลายเป็นศรัทธาวิมุต แต่มีคำเตือนไม่ให้ประมาท และ ศรัทธาวิมุต (ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา) ได้แก่ ผู้ที่เข้าใจอริยสัจจธรรมถูกต้องแล้ว เห็นธรรมที่พระตถาคตประกาศโดยแจ้งชัด ประพตปฏิบัติถูกต้องดี และอัสวะบางส่วนก็สิ้นไป เพราะเห็น (อริยสัจ) ด้วยปัญญา แต่มีศรัทธาเป็นตัวนำ (หมายถึง ผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้วขึ้นไปจนถึงผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุอรหัตตผลที่มีสัทธินทรีย์แรงกล้าบรรลุอรหัตตผลกลายเป็นปัญญาวิมุต)^{๓๗}

ศรัทธานุสารีบุคคลและศรัทธาวิมุตติบุคคล ในข้อที่ศรัทธาทำให้พ้นทุกข์ได้นี้มีตัวอย่างของผู้พ้นทุกข์เพราะอาศัยศรัทธา มีทั้งพระภิกษุ พระภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกาที่ได้รับการยกย่องจากพระพุทธองค์โดยเกี่ยวข้องกับศรัทธาหรือใช้ศรัทธาเป็นเบื้องต้นของการบรรลุธรรมมีจำนวนหลายท่าน

พระวัคคิ เป็นผู้เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้พ้นจากกิเลสได้ด้วยศรัทธา พระรัฐบาล เป็นผู้เลิศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้บวชด้วยศรัทธา^{๓๘} พระสิคาลมาตาภิกษุณี เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาของเราผู้พ้นจากกิเลสได้ด้วยศรัทธา^{๓๙} และมีคาที่แสดงบุคคลผู้ที่เกี่ยวข้องกับการใช้ศรัทธา

^{๓๕} ติรายนละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๒/๔๓๕.

^{๓๖} ติรายนละเอียดยใน อง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๒๗๙/๓๑๖.

^{๓๗} ติรายนละเอียดยใน ข.ป. (ไทย) ๓๑/๖๕/๓๙.

^{๓๘} ติรายนละเอียดยใน ข.อิต.อ. (ไทย) ๑/๗๔.

^{๓๙} ติรายนละเอียดยใน ข.เถรี.อ. (ไทย) ๒/๕๐.

ประเภทปสาทศรัทธา คือ ความเชื่อเลื่อมใส ไว้ว่า นางกาติยานี เป็นผู้เลศกว่าพวกอุบาสิกาสาวิกาของเราผู้เลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้น^{๔๐} นางกาฬิอุบาสิกาชาวกรุงศรีอยุธยา เป็นผู้เลศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้นำความเลื่อมใสโดยได้ยินได้ฟังตาม พระอุปเสนวังคันตบุตร เป็นผู้เลศกว่าพวกภิกษุสาวกของเราผู้นำความเลื่อมมาโดยรอบ พระกาฬุทายี เป็นผู้เลศกว่าภิกษุสาวกของเราผู้ทำสกุลให้เลื่อมใสสุริยัมพัญญู เศรษฐีบุตร เป็นผู้เลศกว่าพวกอุบาสกสาวกของเราผู้เลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้น หมอชีวกโกมารภัจจ์ เป็นผู้เลศกว่าพวกอุบาสกสาวกของเราผู้เลื่อมใสในบุคคล

ศรัทธาเป็นที่พึ่ง ที่อาศัย หรือที่ยึดเหนี่ยวของจิตใจ ทำให้บุคคล มีความรู้สึกอุ่นใจ ทำให้เกิดการยอมรับและคล้อยตามผู้ที่ตนศรัทธาต่อได้โดยง่าย และการรวมกลุ่มทางสังคมต่าง ๆ เมื่อมีศรัทธาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จะทำให้เกิดการรวมกลุ่มได้อย่างรวดเร็วและเหนียวแน่น มั่นคง ทั้งหมดนี้เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นความสำคัญของศรัทธาในฐานะเป็นองค์ธรรมที่ทำให้บุคคลมีการรวมกลุ่มทางสังคมอย่างเหนียวแน่น มีความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันและมีความเป็นเอกภาพ

ศรัทธาทำให้เกิดพลัง ความกล้าหาญ ความเจริญอย่างอริยชน และการพ้นทุกข์ด้วยศรัทธาคือศรัทธานุสารี และศรัทธาวิมุตติ เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นความสำคัญของศรัทธาในฐานะเป็นองค์ธรรมที่ทำให้บุคคลมีการพัฒนาตนเองอย่างเข้มแข็ง มั่นคง มีพลัง มีความกล้าหาญ ไม่อ่อนแอ มีความเจริญไม่มีเสื่อม จนในที่สุดแห่งการพัฒนาตนเองคือการพ้นทุกข์ได้ในระดับหนึ่ง

ด้วยเหตุนี้ศรัทธาจึงมีความสำคัญต่อสังคมส่วนรวมในฐานะทำให้เกิดสามัคคี มีเอกภาพ และต่อปัจเจกบุคคลในฐานะทำให้เกิดการพัฒนาตนเองไปสู่เป้าหมายสูงสุดได้

๒.๖ เป้าหมายสูงสุดของศรัทธาในพระพุทธศาสนา

๒.๖.๑ เป้าหมายสูงสุดของศรัทธา

พระพุทธศาสนาเถรวาท ถือว่า หลักความเชื่อหรือศรัทธาเป็นเพียงจุดเริ่มต้นสำหรับการดำเนินไปสู่เป้าหมายสูงสุด ศรัทธาจึงไม่ใช่เป้าหมายในตัวมันเอง ศรัทธาต้องนำไปสู่การลงมือปฏิบัติ และภาระที่สำคัญก็คือการที่ศรัทธาได้นำส่งต่อไปให้ถึงขั้นทดลองปฏิบัติและคอยจรจองการปฏิบัติให้ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง เพื่อพิสูจน์ให้เห็นความจริงอย่างประจักษ์เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อยังกุศล ธรรมให้ถึงพร้อม เมื่อบุคคลประกอบความเพียรอย่างสม่ำเสมอ จนเกิดปัญญาหรือญาณทัสสนะทำให้มีความรู้ความเห็น ตามความเป็นจริงสามารถกำจัดอวิชชาทำให้ตัดกิเลสได้ในขั้นสุดท้ายศรัทธาที่เคยมีประโยชน์ เป็นประหนึ่งว่าเป็นเนื้อดินซึ่งคอยให้สารอาหารเพื่อความงอกงามแก่ปัญญา ในที่สุดเมื่อปัญญางอกงามเต็มที่ กาวพนมกระทั่งเหตุผล เนื้อดินเองก็ไม่มีประโยชน์อีกต่อไปตนไม่ใหญ่โตนั้นสามารถยืนหยัดมั่นคงได้ด้วยตนเอง เป็นอิสระจากศรัทธาทั้งปวง ซึ่งเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ในระยะเริ่มต้น

^{๔๐} ดูรายละเอียดใน ขุ.จรียา.อ. (ไทย) ๑/๓๓๖.

นเท่านั้น๑๑๔ ดังนั้น ในขั้นสูงสุดเมื่อโลกุตระปัญญาเกิดขึ้นแล้ว ศรัทธาก็จะต้องจากไปภาครัทธิชา
 ยังอยู่ก็แสดงว่ายังไม่บรรลุปาหมาย เพราะตราบไต่ยังเชื่อต่อจุดหมายนั้นอยู่ ก็แสดงว่ายังไม่ได้เข้าถึง
 จุดหมายนั้น ด้วยการรู้เห็นจริงด้วยตนเอง ต่อเมื่อได้รู้เห็นประจักษ์ จึงไม่ต้องเชื่อต่อเหตุผลใด ๆ อีกจึง
 พุดได้ว่าพระพุทธศาสนานั้นสามารถเขาสูได้โดยศรัทธาแต่บรรลได้โดยปัญญา ปัญญาจึงเป็นสิ่งยิ่งใหญ่
 ที่สุดที่ทำให้หลุดพ้นจึงเรียกว่า “ปัญญาวิมุตติ”^{๑๑}

อีกอย่างหนึ่งเราอาจกล่าวได้ว่า จุดหมายสูงสุดของหลักความเชื่อหรือศรัทธาคือความสุข
 ในพระพุทธศาสนาเถรวาทแบ่งความสุขออกเป็น ๓ ประเภท ตามลำดับจากสุขขั้นต่ำไปสุขขั้นสูงคือ

๑. ระดับกามสุข หรือ อามิสสุข คือความสุขที่เนื่องด้วยกาม มีบ่อเกิดมาจากกามคุณ ๕
 คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เนื่องด้วยเวทนา คือการเสพเสวย เป็นความสุขระดับปุถุชนที่เกี่ยวข้อง
 อยู่ในโลก เป็นความสุขที่ไม่แน่นอนไม่จีรังยั่งยืน

๒. ระดับฌานสุข หรือ นิรามิสสุข คือสุขที่เนื่องด้วยฌาน มีบ่อเกิดมาจากจิตที่ใดสัมผัสกับ
 สมาธิเป็นภาวะที่จิตบรรลุสมาธิระดับหนึ่งฌานสุขเป็นแดนต่อระหว่างกามสุขกับนิพพานสุขจิตที่เขาถึง
 สมาธิเช่นนี้ ย่อมหลุดพ้นจากกิเลสตัณหาชั่วคราว แต่ก็มีเฉพาะในฌานเท่านั้น

๓. ระดับนิพพานสุข หรือ บรมสุข สุขเนื่องด้วยนิพพานบ่อเกิดมาจาก วิปัสสนา เป็นความ
 สุขสูงสุดหรือบรมสุขเป็นความสุขที่เป็นประสบการณ์เฉพาะตน เพราะเกิดจากการดับวิชชาตัณหา
 อุปาทานได้อย่างถาวร ทำให้เห็นโลกตามที่มันเป็นจริง และเป็นเป้าหมายสูงสุดของศรัทธาตั้ง
 พุทธพจนว “สัทธินทรีย์ที่บุคคลเจริญใหมากทำให้มากแล้วยอมหยั่งลงสู่มตะมิมตะเป็นเบื้องหนามี
 อมตะเป็นที่สุด”^{๑๒}

จุดหมายหรือคุณค่าสูงสุดของความเชื่อหรือศรัทธาถือว่า ศรัทธาไม่มีความสมบูรณ์ใน
 ตัวเอง ศรัทธาเป็นสิ่งที่นำไปถึงวิริยะ ชักนำไปเกิดความพยายามทดลองปฏิบัติ ให้เห็นผลประจักษ์ ซึ่ง
 นำไปสู่โลกุตระปัญญาอันเป็นจุดหมายสูงสุด และเป็นการหมดภาระของศรัทธาไปโดยสิ้นเชิง หลักการ
 เชื่อหรือศรัทธาที่จะทำให้ไปสู่จุดหมายเช่นนี้ได้ ต้องเป็นศรัทธาญาณสัมปยุตคือเป็นศรัทธาที่ ประกอบ
 บด้วยปัญญา และศรัทธาญาณสัมปยุตนี้เท่านั้น ที่ทำให้เกิดประโยชน์สูงสุดได้จริงตามความ ประสงค์ของ
 พระพุทธศาสนา

สรุปความได้ว่าเป้าหมายสูงสุดของศรัทธา ได้แก่การเกิดปัญญาที่ทำให้เห็นโลกตามความ
 เป็นจริงไม่ใช่เห็นโลกตามที่เรายากใเป็น หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่าเป้าหมายของศรัทธาคือความสุข
 ขั้นสูงสุดคือพระนิพพาน สุขอันเนื่องมาจากการปฏิบัติตามขั้นตอนทั้ง ๓ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา

^{๑๑} สุวรรณ สภาอนันท์, ศรัทธากับปัญญาบทสนทนาทางปรัชญาว่าด้วยศาสนา, หน้า ๓๒.

^{๑๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๒๗/๓๔๑.

๒.๖.๒ ศรัทธาในพระพุทธศาสนาต่อเป้าหมายสูงสุดคือพระนิพพาน

ศรัทธามีความเชื่อเรื่องนิพพาน หรือนิรวาณ เปนเป้าหมายสูงสุดของวัฒนธรรมอินเดีย และเป็นผลงานของพระพุทธศาสนาที่ใช้คำนี้มาอย่างเสมอต้นเสมอปลาย และให้ความสำคัญแก่คำนี้มากที่สุด ในคัมภีร์ฤคเวท มีที่ใช้ในรูปของนิวาติ ซึ่งแปลว่า (ลม) เปาหรือพัดไป ในคัมภีร์ฉานโคยะอุปนิษัท หมายถึงความรู้งามอย่างแท้จริง ในคัมภีร์มหาภารตะ และภควัทคีตา หมายถึงความหลุดพ้น ของอาตมันจากร่างกายและกลับเข้าสู่ปรมาตมันอีกครั้งหนึ่ง แต่คำวานิพพานในที่นี้ พระพุทธศาสนาเถรวาทไม่ได้ลอกมาจากอุปนิษัท เพราะในพรหมชาลสูตรแห่งที่ฌนิกาย^{๔๓} เป็นข้อยืนยันแนวคิดทางศาสนาที่สามารถรวบรวมได้ในสมัยนั้นมีถึง ๖๒ ลัทธิ แต่พระพุทธศาสนาเถรวาทไม่มีแนวคิดแบบนั้นเลย พระพุทธศาสนาเถรวาทมีลักษณะต่างจากลัทธิอื่นๆ ตามหลักฐานที่ปรากฏใน มูลปริยายสูตรแห่งมัชฌิมนิกายว่าลัทธิศาสนาภายนอกยึดแนวอัตตา (อาตมัน) เปนแกนกลาง ในขณะที่พระพุทธศาสนาเถรวาทยึดแนวอนัตตา (อนาตมัน) เปนแกนกลาง ดังนั้นนิพพานของ พระพุทธศาสนา จึงมีลักษณะชัดเจนในตัวเอง ไม่ได้ยืมเรื่องนิพพานมาจากลัทธิศาสนาอื่น^{๔๔}

สรุปความได้ว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทเชื่อวานิพพาน เปนสภาพจิตที่วางเปล่าจากกิเลส คือโลภ โกรธ หลง เมื่อบุคคลมีสภาพจิตดังกล่าวนี้ตายไป วิญญาณหรือจิต ซึ่งประกอบด้วย เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็ไม่ต้องไปเกิดที่ไหนอีก ผู้ถึงนิพพานจึงสิ้นทุกขอันเกิดจาก เกิด แก่ เจ็บ ตาย โดยสิ้นเชิง เขาถึงเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ศรัทธาคือ จุดเริ่มต้นในการปฏิบัติเพื่อบรรลุพระนิพพานซึ่งต้องเชื่อว่าพระนิพพานมีอยู่จริง

๒.๗ หลักศรัทธาต่อเป้าหมายสูงสุด

การเชื่อเรื่องนิพพานหรือนิรวาณเป็นเป้าหมายสูงสุดของวัฒนธรรมอินเดีย เป็นผลงานของพระพุทธศาสนาที่ใช้คำนี้มาอย่างเสมอต้นเสมอปลายและให้ความสำคัญแก่คำนี้มากที่สุด ในคัมภีร์ฤคเวท มีที่ใช้ในรูปของนิวาติ ซึ่งแปลว่า (ลม) เปาหรือพัดไป ในคัมภีร์ฉานโคยะอุปนิษัท หมายถึงความรู้งามอย่างแท้จริง ในคัมภีร์มหาภารตะ และภควัทคีตา หมายถึงความหลุดพ้น ของอาตมันจากร่างกายและกลับเข้าสู่ปรมาตมันอีกครั้งหนึ่ง^{๔๕}

แต่คำว่า นิพพาน ในที่นี้พระพุทธศาสนาเถรวาทไม่ได้ลอกมาจากอุปนิษัท เพราะในพรหมชาลสูตรแห่งที่ฌนิกาย^{๔๖} เป็นข้อยืนยันแนวคิดทางศาสนาที่สามารถรวบรวมได้ในสมัยนั้นมีถึงลัทธิแต่

^{๔๓} จินดา จันทรแก้ว, **พุทธปรัชญาพื้นฐาน**, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ป.), หน้า ๑๘๑.

^{๔๔} จินดา จันทรแก้ว, **พุทธวิภาษวิธี**, (กรุงเทพมหานคร : โครงการวิจัยพุทธวิทยาจัดพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๑๐๐.

^{๔๕} จินดา จันทรแก้ว, **พุทธปรัชญาพื้นฐาน**, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ป.), หน้า ๑๘๑.

^{๔๖} ที.สี. (บาลี) ๙/๒๘-๙๙/๑๑-๓๘.

พระพุทธศาสนาเถรวาท ไม่มีแนวคิดแบบนั้นเลย พระพุทธศาสนาเถรวาทมีลักษณะต่างจากลัทธิอื่น ๆ ตามหลักฐานที่ปรากฏในมูลปริยายสูตรแห่งมัชฌิมนิกาย^{๔๗} ที่ว่าลัทธิศาสนาภายนอกยึดแนวอัตตา (อาตมัน) เป็นแกนกลาง ในขณะที่พระพุทธศาสนาเถรวาทยึดแนวอนัตตา (อนาตมัน) เป็นแกนกลาง ดังนั้นนิพพานของ พระพุทธศาสนาจึงมีลักษณะชัดเจนในตัวเอง ไม่ได้ยืมเรื่องนิพพานมาจากลัทธิศาสนาอื่น^{๔๘}

๒.๗.๑ นิยามความหมายนิพพาน

๑. “นิพพาน” ประกอบด้วยศัพท์ นิ (ออกไป, หดไป, ไม่มี) + วานะ (พัดไป) เมื่อรวมคำทั้งสองเข้าด้วยกันจึงแปลว่า ไม่มีการพัดไปคำว่า “วานะ” เป็นชื่อเรียกกิเลสต้นเหตุ โดยสรุป นิพพานก็คือไม่มีกิเลสที่จะร้อยรัดพัดกระพือให้กระวนกระวายใจด้วยไฟคือราคะเป็นต้น ขยายความว่า ได้แก่ ความดับ ความหยุด ความบรรเทา ดับความร้อนใจ ไม่มีความกระวนกระวาย การทำให้เย็นในลักษณะบวกรวมถึง สันติ ความสุข และความสมบูรณ์^{๔๙}

๒. นิ+วาน (นิ = ออกไป หลีกไป วานะ = เครื่องร้อยรัด คือ ต้นเหตุ) นิพพาน จึง หมายถึง สภาพที่ปราศจากต้นเหตุที่ทำหน้าที่ประดุจเชือกผูกมัดชีวิตไว้ในสังสารวัฏ^{๕๐}

๓. นิ + วณ (นิ = ไม่มี วณ = ป่า) นิพพานหมายถึง สภาพที่ไม่มีป่า หรือ ปราศจากป่า คือ ไม่มีป่าคือกิเลส ได้แก่ดับกิเลส^{๕๑} ความหมายแรกเป็นความหมายที่ใช้กันอย่างกว้างขวางที่สุด คือ นิพพานเป็นการดับ สนิทแห่งกิเลสอันเกิดจากไฟคือ ราคะ โทสะ โมหะ ในความหมายเชิงปฏิฐาน นิพพานจึงหมายถึง สภาพที่เย็นสนิท กล่าวคือ ความเย็นใจ ดับความเดือดร้อนใจ ทำให้ชุ่มชื่นใจ เป็นความสงบหรือ สันติสุข ส่วนความหมายที่ ๒ และที่ ๓ นั้นเป็นการเสนอความเป็นไปได้ในทางภาษาศาสตร์เท่านั้น

นอกจากนั้นนิพพานนั้นยังมีความหมายตามนัยอื่น ๆ อีก เช่น นิพพานคือ ภาวะที่จิตรู้แจ้ง ในอริยสัจ ๔ หรือปฏิจกสมุปปาทถึงที่สุดแล้ว นิพพานคือภาวะที่ประณีตอย่างยิ่งสงบอย่างยิ่ง เป็นที่สละคืออุปกิเลสทั้งปวง เป็นภาวะที่ดับสนิทแห่งความหลงผิดทั้งปวง นิพพานคือ ความแท้จริงแท้สูงสุด ที่บัญญัติและตรรกะเข้าไม่ถึง เป็นต้น^{๕๒}

^{๔๗} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๕ - ๘/๔ - ๖.

^{๔๘} จินดา จันทร์แก้ว, **พุทธวิภาษวิธี**, (กรุงเทพมหานคร: โครงการวิจัยพุทธวิทยาจัดพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๑๐๐.

^{๔๙} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๕/๑๙๑.

^{๕๐} ชู.จ. (บาลี) ๓๐/๖๓/๒๔๖.

^{๕๑} ชู.ธ. (บาลี) ๒๕/๖๓/๒๔๖.

^{๕๒} วิชาน สุชีวกุปต์, **อภิปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๔), หน้า ๒๖๕.

๒.๗.๒ ประเภทของนิพพาน

นิพพาน มีอย่างเดียว นิพพาน เมื่อว่าโดยสภาวะลักษณะแล้วมีอย่างเดียว คือ สันติลักษณะ หมายถึงความสงบ จากกิเลสและขันธทั้ง ๕ ทั้งหลาย พระอรหันต์ทั้งหลายจะมีจำนวนมากเท่าใดก็ตาม เมื่อปรินิพพานแล้วย่อมเข้าถึงสันติสุขด้วยกันทั้งสิ้น ดังนั้นภาวะเช่นนั้นจึงเป็นอย่างเดียวกัน

นิพพาน มี ๒ อย่าง เมื่อว่าโดยปริยายแห่งเหตุ ตามคัมภีร์ อิติวุตตกะ คือ^{๕๓}

๑. สอุปาทิเสสนิพพาน หรือเรียกว่ากิเลสปรินิพพาน หมายถึงนิพพานธาตุที่มีอุปาทิคือขันธ ๕ เหลือหรือนิพพานที่ยังมีเชื้อเหลือ คือการดับกิเลสแต่ยังคงมีขันธ ๕ อยู่ในนิพพาน ประเภทนี้อยู่ในฐานะประสบการณ์ชีวิต เป็นผลสำเร็จทางจิตใจที่บุคคลสามารถกระทำให้เกิดขึ้น เมื่อสามารถดับราคะ โทสะ โมหะ อวิชชา ตัณหา อุปาทานได้อย่างเด็ดขาดแล้ว ก็ได้ชื่อว่าบรรลุนิพพานประเภทนี้ และเรียกบุคคลนั้นว่าพระอรหันต์ โดยที่ร่างกายภายนอกเป็นบุคคลธรรมดา แต่จิตใจของท่านเป็นพระอรหันต์

๒. อนุุปาทิเสสนิพพาน หรือเรียกว่าขันธนิพพาน หมายถึงนิพพานของพระอรหันต์เมื่อสิ้นชีวิตตลง เป็นภาวะของนิพพานที่ไม่มีขันธ ๕ เหลือหรือนิพพานที่ไม่เกี่ยวกับขันธ ๕ ดับทั้งกิเลสและเบญจขันธ จึงเป็นภาวะของนิพพานแท้ ๆ ที่พ้นจากการสวຍอารมณ เป็นภาวะที่ปราศจากภพ ซึ่งเป็นเป้าหมายของพระพุทธศาสนาเถรวาท

สรุปว่า นิพพาน เมื่อกล่าวโดยการเข้าถึง ตามอาการเห็นไตรลักษณ์ แบ่งออกเป็น ๓ คือ **สูญญตนิพพาน** หมายถึงผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา จนเห็นไตรลักษณ์คืออนัตตาเห็นความไม่ใช่ตัวตนบังคับไม่ได้ เป็นความว่างเปล่า สูญสิ้นจากกิเลสและขันธ ๕ ไม่มีอะไรเหลืออยู่ **อนิมิตตนิพพาน** หมายถึงผู้เจริญวิปัสสนา จนเห็นอนิจจัง อันปราศจากนิमित เครื่องหมาย รูปร่างสัญญาณ สีสันวรรณะอย่างใดเลย และ **อัปภินิหิตนิพพาน** หมายถึง ผู้เจริญวิปัสสนาจนเห็นไตรลักษณ์คือทุกข์ ว่าทนอยู่ไม่ได้ต้องแปรไปหาภินิหิต คือที่ตั้งไม่ได้ ไม่มีอารมณ์ที่น่าปรารถนาด้วยโลภะ ไม่มีตัณหาที่เป็นตัวต้องการอยู่ในนิพพานนั้น^{๕๔}

๒.๗.๓ คุณลักษณะของนิพพาน

พระพุทธศาสนาเถรวาทเห็นว่านิพพานจะมีลักษณะอย่างไรนั้น เป็นการยากที่จะอธิบายให้เข้าใจแจ่มแจ้ง เพราะนิพพานเป็นภาวะที่มีความละเอียดลึกซึ้ง เกินกว่าวิสัยของปุถุชนจะเข้าใจเรา จะรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ด้วยการคิดตามหลักเหตุผลหรือตรรกไม่ได้ เป็นภาวะที่บัญญัติหรือ

^{๕๓} ชู.อิตติ. (บาลี) ๒๕/๔๔/๒๕๖ - ๒๕๗. ๔๑ ๑)

^{๕๔} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ**, (ปริเฉทที่ ๑-๖), (กรุงเทพมหานคร: ยูนิตีพับลิเคชั่น, ๒๕๒๖), หน้า ๑๒๘. ๔๒

สัญลักษณ์ใด ๆ เข้าไม่ถึง เพราะนิพพานเป็นภาวะลักษณะที่มีอยู่เหนือโลกแห่งปรากฏการณ์ อยู่เหนือเหตุผลโดยประการทั้งปวง

นอกจากนั้นนิพพานเป็นภาวะธรรมอันไม่จำกัดด้วย กาลเทศะ เมื่อเป็นภาวะที่อยู่เหนือกาลเทศะ การจำกัดขอบเขตของนิพพาน จึงเป็นสิ่งที่ไม่สามารถทำได้ เพราะนิพพานมีลักษณะไม่เหมือนกับสิ่งใด ๆ หรืออาจกล่าวได้ว่า ไม่มีลักษณะ เห็นได้ยาก จะเปรียบเทียบกับสิ่งต่าง ๆ ในโลกนี้ยาก ฉะนั้นการบรรยายคุณลักษณะของนิพพาน จึงเท่ากับไปจำกัดลักษณะของนิพพานเป็นการผิดแต่พระพุทธองค์ทรงอาศัยพระกรุณา จึงตรัสถึงคุณลักษณะนิพพานให้ผู้ยังเป็นปุถุชนฟังแล้วเข้าใจ ซึ่งพระอนุรุทธาจารย์ได้สรุปคุณลักษณะของนิพพานไว้ ๕ ประการคือ

๑. ปท แปลว่า ส่วนหนึ่ง หมายความว่า สภาวะธรรมชาติชนิดหนึ่งที่เกิดขึ้นได้ มีอยู่ เฉพาะไม่เกี่ยวข้องกับสังขตธรรม

๒. อจจุต แปลว่า ธรรมที่ไม่ตาย หมายความว่า ไม่มีการเกิด ไม่มีการตาย เพราะ ความตายจะมีได้ก็ต้องมีการเกิด เมื่อไม่มีความเกิดแล้ว ความตายก็มีไม่ได้

๓. อจจนต แปลว่า ธรรมที่ก้าวล่วงชั้น ๕ ที่เป็นอดีต และอนาคต แม้ว่าไม่ได้ แสดงการก้าวล่วงของชั้น ๕ ที่เป็นปัจจุบัน แต่ได้แสดงการก้าวล่วงจากชั้น ๕ ที่เป็นอดีตและ อนาคตการก้าวล่วงแห่งชั้น ๕ ที่เป็นปัจจุบันยอมสำเร็จไปด้วย ฉะนั้นพระนิพพานจึงเป็นธรรมที่ พ้นจากกาลทั้ง ๓ เรียกว่า กาลวิมุต และเป็นธรรมที่พ้นจากชั้น ๕ เรียกว่า ชั้นวิมุต

๔. อสงขต แปลว่า ธรรมที่ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่ง หมายความว่า นิพพานไม่ใช่จิต เจตสิก รูป เพราะไม่ต้องมีปัจจัย ๔ คือ กรรม จิต อุตฺ อาหาร เป็นตัวปรุงแต่ง

๕. อนนุตตร แปลว่า เป็นธรรมที่ประเสริฐ หมายความว่า ธรรมอื่น ๆ ที่จะประเสริฐกว่าพระนิพพานนั้นไม่มีเลย^{๕๕}

๒.๗.๔ สารีตถะของพระนิพพาน

สารีตถะของพระนิพพาน ได้แก่การดับทุกข์อันเกิดจากอุปาทานชั้น ๕ ได้อย่างถาวร เพราะทุกข์นั้นเกิดจากชั้น ๕ เมื่อพิจารณาในแง่สอุปาทิเสสนิพพาน นิพพานไม่ได้อยู่แยกจากชั้น ๕ สมมติว่าชั้น ๕ คือเหริญ ทุกข์กับนิพพานก็คือด้านทั้ง ๒ ของเหริญนั้น ทุกข์อาจเป็นด้านหัว (ด้านที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง) นิพพานอาจเป็นด้านก้อย (ด้านที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง) จึงมีคำกล่าวใน หลักมหายานดั้งเดิมอยู่เสมอว่า “นิพพานกับสังสารวัฏเป็นอันเดียวกัน” แต่ชั้น ๕ ตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ จึงแตกต่างกันชนิดหนึ่งระหว่างด้านหัว (ด้านที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง) กับด้านก้อย (ด้านที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง) คือ ด้านหัวตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์กล่าวคือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาทั้งระบบ ในขณะที่ด้านก้อยตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์เฉพาะข้อสุดท้าย คือ เป็นอนัตตา เมื่อนิพพาน

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๕.

เป็นสิ่งตรงกันข้ามกับขั้น ๕ โดยเป็นอนัตตา และเป็นสิ่งที่ไม่สามารถรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ จึงมีปัญหาคือว่า นิพพานมีจริงหรือไม่ ถ้าไม่มีจริง นิพพานก็จะไม่มี สรรตถะอย่างสิ้นเชิง ผู้วิจัยจะได้กล่าวต่อไป พระพุทธศาสนาเถรวาท ไม่ยอมรับการตีความของสำนักปรัชญาเสาตราเนติกะที่ว่า นิพพานเป็นความดับทุกข์ เมื่อทุกข์และขั้น ๕ ดับไปจึงไม่มีอะไรเหลืออยู่ นิพพานจึงเป็นภาวะ ไม่มีความเป็นจริงในตัวเอง แต่พระพุทธศาสนาเถรวาทเห็นว่านิพพานมีอยู่จริง ไม่มีใครสร้าง เป็น สภาวะบรมสัจจที่ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย เป็นสภาวะที่ถาวร ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย มีธรรมชาติไม่เกิดแล้ว ไม่มีเบื้องต้น ไม่มีผู้สร้าง ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าหากว่าไม่มีธรรมชาติอันไม่เกิดไม่มีเบื้องต้น ไม่มีผู้สร้าง ไม่มีปัจจัยปรุงแต่งแล้วไซ้การออกไปจากธรรมชาติอันมีความเกิด มีเบื้องต้น มีผู้สร้าง มีปัจจัยปรุงแต่งนี้ ก็จะมีไม่ได้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เนื่องจากมีธรรมชาติอันไม่เกิด ไม่มีเบื้องต้น ไม่มีผู้สร้าง ไม่มี ปัจจัยปรุงแต่ง ฉะนั้น การออกไปจากธรรมชาติอันมีความเกิด มีเบื้องต้น มีผู้สร้าง มีปัจจัย ปรุงแต่งนี้จึงมีได้^{๕๖}

จากพุทธพจน์นี้จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่ามีอยู่จริงของนิพพานในระดับปรมาตถ์ ถ้าอสังขตธรรมคือนิพพานไม่มีจริง ความหลุดพ้นจากสังขตธรรมคือขั้น ๕ ก็มีไม่ได้^{๕๗}

ดังนั้น นิพพานในพระพุทธศาสนาเถรวาทจึงไม่ใช่ภาวะ แต่เป็นภาวะที่มีอยู่จริง การกล่าวถึงนิพพานว่าไม่ใช่สิ่งนั้นไม่ใช่สิ่งนี้ ก็ไม่ได้หมายความว่านิพพานไม่มี นิพพานเป็นสิ่งที่บรรยายไม่ได้ด้วยภาษามนุษย์ เพราะนิพพานไม่เหมือนอะไรเลยที่ปุถุชนพบเห็น ในโลก พระพุทธเจ้าจึงตรัสถึงความมีอยู่ของนิพพานในเชิงปฏิเสธว่า ภิกษุทั้งหลาย อายตนะ (นิพพาน) มีอยู่นะ ที่ไม่มีดิน ไม่มีน้ำ ไม่มีไฟ ไม่มีลม ไม่มีอากาศสาณัญญายตนะ ไม่มีวิญญูณัญญายตนะ ไม่มีอากิญจัญญายตนะไม่มีเนวสัญญานา สัญญายตนะ ไม่มีในโลกนี้ ไม่มีโลกหน้า ไม่มีดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ทั้งสองอย่างเราไม่

กล่าวอายตนะนั้นว่าเป็นการมา การไป การตั้งมั่น การจตุ การอุบัติ, อายตนะนั้นไม่มีที่ตั้งอาศัย ไม่เป็นไป ทั้งไม่ต้องมีเครื่องยึดเหนี่ยว, นั่นแหละคือจุดจบของทุกข์^{๕๘}

ตามนัยแห่งพระพุทธพจน์นี้ จะเห็นได้ว่านิพพานเป็นอายตนะอย่างหนึ่ง ซึ่งมีอยู่จริง แต่นิพพานนั้นไม่สามารถอธิบายได้ด้วยภาษาที่ใช้กันอยู่ เหมือนกับไม่สามารถอธิบายได้ ว่าไฟจากดวงเทียนที่ดับแล้วไปอยู่ในที่ใดหรือทิศใด ดังนั้นสรรตถะของนิพพานก็คือความมีอยู่ แต่อธิบาย ด้วยภาษาทั่วไปไม่ได้ เราจะพูดถึงนิพพานได้โดย ๒ นัย หรือ ๒ วิธีคือ

๑. นัยเชิงลบ (Negative) แสดงในแง่ที่ว่าปฏิเสธเช่นนิพพานไม่มีความทุกข์ความเดือดร้อน หรือไม่มีกิเลสใด ๆ เหลืออยู่เลย

^{๕๖} พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา, “นิพพานเป็นอัตตาหรืออนัตตา”, บทความในการเสวนาทางวิชาการ, (คณะอักษรศาสตร์: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓.

^{๕๗} พุ.อ. (บาลี) ๒๕/๗๓/๒๓๑.

^{๕๘} พุ.อ. (บาลี) ๒๕/๗๑/๒๑๒.

๒. นัยเชิงบวก (Positive) แสดงในเชิงรับรอง เช่น นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง ไม่มี ภาวะอย่างอื่นสุขยิ่งกว่า^{๕๙}

สรุปว่าพระพุทธศาสนาเถรวาทเชื่อว่านิพพาน เป็นสภาพจิตที่ว่างเปล่าจากกิเลส คือโลภ โกรธ หลง เมื่อบุคคลมีสภาพจิตดังกล่าวนี้ตายไป วิญญาณหรือจิต ซึ่งประกอบด้วย เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็ไม่ต้องไปเกิดที่ไหนอีก ผู้ถึงนิพพานจึงสิ้นทุกข์อันเกิดจาก เกิด แก่ เจ็บ ตาย โดยสิ้นเชิง เข้าถึงจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง

๒.๘ สรุปท้ายบท

จากการศึกษาวิจัยแนวความคิดเรื่องศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาท สรุปได้ว่า คำว่า ศรัทธา เป็นภาษาสันสกฤต หมายถึง การเชื่อ การเลื่อมใสในทางธรรม คือเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ เชื่อด้วยเหตุด้วยผล เชื่อมั่นในคุณงามความดี ในความจริง มีจิตตั้งมั่นอยู่กับพระรัตนตรัย กล่าวคือ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เพื่อที่จะไม่ใ้บุคคลลุ่มหลงไปตามสิ่งที่ยั่วชวน และสิ่งแวดล้อมภายนอก การเชื่อในพระพุทธศาสนาเถรวาทจึงเป็นสิ่งต้อง มีปัญญาเข้ามาเป็นเครื่องควบคุม ในฐานะเป็นองค์ประกอบที่จำเป็นด้วยเสมอ นอกจากนั้น ศรัทธายังหมายถึงโสภณเจตสิกธรรมคือสิ่งที่เกิดขึ้นพร้อมกั้บจิต ซึ่งเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็จะชัก นำให้จิตมีการเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อเป็นลักษณะ ศรัทธาทั้งในทางธรรมและเจตสิกธรรมมีความหมายเหมือนกันคือการเชื่อที่มีปัญญากำกับหมายถึงต้องอยู่ในขอบเขตของศรัทธา ๔ ประการ คือ

๑. กัมมศรัทธา เชื่อกฎแห่งกรรม
๒. วิปากศรัทธา เชื่อผลแห่งกรรม
๓. กัมมัชสกตาสัทธิศรัทธา เชื่อว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของๆ ตัว
๔. ตถาคตโพธิศรัทธา เชื่อปัญญาการตรัส รู้เองโดยชอบของพระผู้มีพระภาคเจ้า

ศรัทธาทั้ง ๔ ประการนี้สรุปเหลือ ๒ ประเภท คือ ๓ ข้อแรกเป็นศรัทธาในเหตุผล หรือในกฎธรรมชาติ เพราะพระพุทธศาสนาเถรวาทมองเรื่องกรรมเป็นกฎธรรมชาติ ส่วนข้อที่ ๔ เป็นศรัทธาในความสามารถส่วนตัวของผู้เข้าถึงความจริง

ศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาทสร้างขึ้นจากปัจจัยที่สำคัญ ๒ ประการคือ

๑. ปัจจัยภายนอกคือปรโตโฆสะหรือกัลยาณมิตร ได้แก่การแนะนำ ชักจูงให้ได้เห็น ได้ฟัง สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นรอบ ๆ ตัวแล้วเก็บเอาสิ่งนั้นมาสังเคราะห์ แยกแยะส่วนไม่ต้อออกจากกัน
๒. ปัจจัยภายในคือ โยนิโสมนสิการ ได้แก่กระบวนการคิดอย่างรอบคอบแยกแยะจุดดี จุดด้อย คุณและโทษ เป็นต้น

^{๕๙} บุญมี แทนแก้ว และคณะ, **ปรัชญาเบื้องต้น**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียน สโตร์, ๒๕๒๙), หน้า ๕๙.

ในด้านความสำคัญหลักศรัทธาเป็นกระบวนการเบื้องต้นของการพัฒนาปัญญาที่ขาดไม่ได้ เพราะเป็นตัวเร้าให้เกิดความซาบซึ้งด้วยมั่นใจในเหตุผลเท่าที่ตนมองเห็นว่าจุดหมายข้างหน้านั้น เป็นไปได้จริง มีคุณค่าควรแก่การที่ตนจะดำเนินไปถึงและเป็นที่มาของความรู้สูงสุด จุดหมายหรือคุณค่าสูงสุดของศรัทธาถือว่าศรัทธาไม่มีความสมบูรณ์ในตัวเอง ศรัทธาเป็นสิ่งที่นำไปถึงวิริยะ ซักนำให้เกิดความพยายามทดลองปฏิบัติ ให้เห็นผลประจักษ์ซึ่งนำไปสู่โลกุตตรปัญญาอันเป็นเป้าหมายสูงสุด และเป็นการหมดภาระของศรัทธาไปโดยสิ้นเชิง หลักศรัทธาที่จะทำให้ไปสู่จุดหมายเช่นนี้ได้ ต้องเป็นศรัทธาญาณสัมปยุตคือเป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา และศรัทธาญาณสัมปยุตนี้เท่านั้น ที่ทำให้เกิดประโยชน์สูงสุดได้จริงตามความประสงค์ของพระพุทธศาสนา

บทที่ ๓

หลักศรัทธาในศาสนาพราหมณ์

ความยากในการศึกษาเรื่องศาสนาพราหมณ์เกิดขึ้นจากเหตุผลหลายประการด้วยกัน คือ

๑. เนื้อแท้ของศาสนาเข้าใจยากอยู่แล้ว เพราะหลักของศาสนาพราหมณ์กล่าวกันว่าเป็นเรื่องที่สุดุมคัมภีรภาพ เป็นงานชิ้นใหญ่ที่มนุษย์คิดทำขึ้น เกิดจากความตรึกตรองโดยมโนคติชั้นสูงจึงเป็นเรื่องยากที่คนปัจจุบันจะเข้าถึง

๒. การที่ลัทธิศาสนาพราหมณ์ได้ถูกตัดแปลงและเปลี่ยนแปลงมาหลายยุคหลายสมัย และยังเป็นไปตามหมู่ชนอีก คือ

ตอนแรกมี ๒ ลัทธิ คือ ลัทธิของพวกอริยกะหรืออารยันพวกหนึ่ง และลัทธิของชนชาติที่เป็นเจ้าของถิ่นอินเดียเดิมอีกพวกหนึ่ง เพราะเนื่องจากพวกอารยันได้อพยพจากทางเหนือลงมาทางใต้ เพื่อแสวงหาถิ่นที่อยู่ใหม่ และได้มาพบกับชนชาติที่เป็นเจ้าของถิ่นเดิมของอินเดียซึ่งจะว่าเป็นคนป่านั้นไม่ถูกต้องนัก เพราะชนเหล่านี้มีวัฒนธรรมอยู่ในขั้นก้าวหน้าอยู่พอสมควร และยังนับถือศาสนาซึ่งเป็นไปตามแบบความเชื่อในลัทธิของตน แต่มีส่วนที่ด้อยกว่าพวกอารยันก็เพียงฝีมือ อาวุธในการรบ และเรื่องความมีระเบียบวินัยเท่านั้น เมื่อพวกอารยันเข้ามามีอำนาจเหนือเจ้าของถิ่นเดิมแล้ว ก็ได้ทำการควบคุมและบังคับให้พวกเจ้าของถิ่นเดิมอยู่ในขอบเขตที่ตนกำหนด โดยตั้งลัทธิศาสนาพราหมณ์ขึ้นและประสมประสานความเชื่อของทั้งสองฝ่ายเข้าด้วยกัน โดยแยกเป็นกลุ่มของวรรณะเพื่อประโยชน์ในการปกครอง พร้อมทั้งบัญญัติหน้าที่ของวรรณะที่จะต้องทำสร้างพระเจ้าต่าง ๆ เช่น พระอินทร์ พระราม พระอิศวร พระพราหมณ์ เป็นต้น เพื่อให้เป็นวัตถุในการเคารพนับถือและยึดมั่น วางโทษต่าง ๆ ที่ยากจะพิสูจน์ไว้เป็นข้อบังคับให้คนกลัว ในบางยุคเกิดความเสื่อมศรัทธาในพระเจ้าเหล่านั้นก็คิดสร้างขึ้นมาใหม่อีก

จากการที่นำลัทธิทั้งสองมาประสมประสานกันนี้ทำให้เกิดลัทธิพระเวทขึ้น อันเป็นจุดกำเนิดของลัทธิศาสนาพระพราหมณ์ขึ้นในกาลต่อมา และได้วิวัฒนาการมาเป็นศาสนาฮินดู คือพราหมณ์ใหม่ ทั้งนี้ด้วยเหตุผลทางสังคมบ้าง ทางการเมืองบ้าง และเพื่อความอยู่รอดของประเทศชาติในที่สุด ศาสนาพราหมณ์จึงเป็นศาสนาที่มีประวัติยาวนานและลึกลับซับซ้อนดังกล่าวมาแล้ว ดังนั้นศาสนานี้จึงเข้าหลักของศาสนาที่ว่า “ความเชื่อถือโดยไม่จำเป็นต้องพิสูจน์ เพราะเป็นเรื่องของจิตใจ

ไม่ใช่เรื่องของวัตถุอันเป็นวิธีการของวิทยาศาสตร์” ศาสนาพราหมณ์จึงจะสามารถเกิดปัญญาคือความรู้ได้ ถ้าไม่มีศรัทธา คือ ความเชื่อในเบื้องต้นแล้ว ปัญญา คือ ความรู้จะมีไม่ได้เลย

๓.๑ ความหมายของหลักศรัทธา

๑. ความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้า ความคิดเรื่องเทพเจ้าต่างๆ ของศาสนาพราหมณ์ในสมัยแรกๆ คือ ยุคพระเวท (ประมาณ ๙๐๐-๑,๕๐๐ ปี ก่อนคริสกาล) เกิดจากสภาพธรรมชาติ คือ มนุษย์เกิดจินตนาการว่าเบื้องหลังของธรรมชาติหรือปรากฏการณ์ต่างๆ ต้องมีผู้มีอำนาจบังคับ คือ มนุษย์ใส่ความรู้สึกให้แก่ธรรมชาติ กลายเป็นเทพเจ้าตามธรรมชาติไป เทพเจ้าเหล่านี้เป็นที่มาของเทพนิยายทางศาสนาพราหมณ์ และเป็นพื้นฐานที่สำคัญของลัทธิการบูชาในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ในระยะต่อมาเทพที่สำคัญคือเทพประจำทิศทั้งแปด ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยพระเวท และเห็นชัดขึ้นในสมัยพราหมณะ อันเป็นระยะที่มีการทำพิธีการต่างๆ เพื่อบูชาเทพ เทพเจ้ามีลักษณะที่มนุษย์บูชาเทพเจ้าองค์ใดเขาก็ยกย่องเทพเจ้าองค์นั้นว่าสูงสุดในขณะนั้น ลักษณะเช่นนี้ได้วิวัฒนาการไปสู่ความคิดเรื่องเอกเทวนิยม เทพที่สำคัญคือ พระอินทร์ พระยม พระวรุณ พระกุเวร(ท้าวเวสสุวรรณ) พระอัคนี พระสุริยาทิตย์ พระวายุ (มารุต) พระโสมนาถ และยังมีเทพอื่นที่กล่าวถึงอีก คือ พระพิฆเนศวร และพญาพลี

ในยุคพราหมณะ (ประมาณ ๖๐๐-๑,๐๐๐ ปี ก่อนคริสตกาล) การบูชาเทพเจ้ามีพิธีกรรมที่พิสดารมากขึ้น มีกฎเกณฑ์มากขึ้น มิฉะนั้นการบูชาจะไร้ผล เครื่องบูชาจะไร้ผล เครื่องบูชาก็อยู่เหนือเหตุผลทางศีลธรรม มีการบูชาด้วยน้ำเมา สัตว์ และคน พราหมณ์เป็นผู้ผูกขาดการประกอบพิธีกรรม โดยมีคัมภีร์พราหมณะเป็นแม่บทที่สำคัญ พราหมณ์ จึงเป็นผู้มีอำนาจที่แท้จริงในการบูชา ด้วยเหตุนี้ พราหมณ์เองก็คิดว่าพวกตนเป็นผู้มีความสำคัญที่สุด ความคิดเรื่องชั้นวรรณะของพราหมณ์ก็ค่อย ๆ ปรากฏชัดขึ้น

๒. ความเชื่อเกี่ยวกับพระเจ้าสูงสุด แม้ว่าแนวคิดเกี่ยวกับการยกย่องเทพองค์ใดองค์หนึ่งให้สูงส่งกว่าเทพองค์อื่น จะเริ่มปรากฏในคำอ้อนวอนมาแล้วตั้งแต่สมัยพระเวท และสมัยพราหมณะ แต่ที่ปรากฏชัดแจ้งจริงๆ เมื่อศาสนาพราหมณ์ได้วิวัฒนาการเป็นศาสนาพราหมณ์-ฮินดูอย่างเต็มที่ตั้งแต่สมัยพระเจ้าศุงคะในต้นพุทธศตวรรษที่ ๖ โดยพระองค์ส่งเสริมศาสนาพราหมณ์เพื่อต่อต้านพุทธศาสนา โดยยกย่องพระศิวะ พระวิษณุ และเทพเจ้าดั้งเดิมของพราหมณ์ คือ พระพรหม ให้เป็นผู้สูงสุดรวมกันเรียกว่า “ตรีมูรติ”

๒.๑ พระพรหม เป็นเทพเจ้าดั้งเดิมของพราหมณ์ มีความสัมพันธ์กับพระปชาบดี จนบางท่านเห็นว่าเป็นวิวัฒนาการของพระปชาบดี พระพรหมเป็นหนึ่งในเทพสูงสุดที่มีหน้าที่เป็นผู้สร้างสรรพสิ่ง เนื่องจากการเกิดของพระองค์ เป็นลักษณะการคาดคะเนมากกว่าจะเป็นรูปเคารพทั่วไป ทำให้ในความเป็นจริงพระองค์ไม่ค่อยได้รับความเคารพจากประชาชนมากนัก พระพรหมมี

ความหมายเป็นสองนัย คือ นัยแรก คำว่า พรหมหรือพรหมัน เป็นคำกลางๆ หมายถึง วิญญาณอันสูงสุดของจักรวาล ดำรงอยู่ได้ด้วยตนเองเป็นนิรันดร เป็นที่เกิดและเป็นที่ยรวมของสรรพสิ่ง ไม่มีรูปร่าง ไม่ใช่วัตถุ ไม่สามารถเห็นได้ ไม่เกิด ไม่มีใครสร้าง ไม่มีเบื้องต้นและที่สุด ไม่มีขอบเขตจำกัด ไม่สามารถเข้าใจได้ โดยประสาทสัมผัส ปรากฏทุกหนทุกแห่ง ทั้งในสิ่งมีชีวิต และไม่มีชีวิต หมายถึงว่า พรหมก็คือต้นเหตุของสรรพสิ่งนั่นเอง นัยที่สอง พระพรหม หมายถึง เทพเจ้าผู้เกิดจากพร-หมัน ซึ่งเป็นจิตวิญญาณสูงสุด หรืออาจจะกล่าวว่าเป็นภาคบุคลาธิษฐานของพรหมนั่นเอง ลักษณะพระวรกายสีแดง มีสี่เศียร ทรงหงส์เป็นพาหนะ เมื่อพระองค์ได้เกิดจากวิญญาณสูงสุดแล้วก็ได้ทรงสร้างเทพเจ้าขึ้นแล้วรับสั่งให้ประจำตามที่ต่างๆ เช่น พระอคนีประจำโลก, พระวายุประจำสวรรค์, พระอาทิตย์ประจำท้องฟ้า นอกจากนี้พระองค์ยังได้เนรมิตพราหมณ์จากพระโอษฐ์, กษัตริย์จากพระพาหา, แพศย์จากพระขงฆ์ และศูทรจากพระบาท

๒.๒ พระวิษณุ เป็นหนึ่งในเทพสูงสุดของศาสนาพราหมณ์ ในคัมภีร์พระเวท พระองค์มิใช่เทพสูงสุดแต่อย่างใด แต่เป็นเพียงสหายสนิทของพระอินทร์เป็นที่มาของพลังสุริยะ คัมภีร์พระเวทและคัมภีร์พราหมณ์กล่าวถึงพระองค์ว่าเป็นผู้ครองอาณาเขตของจักรวาล ด้วยการเสด็จเพียงสามก้าวเท่านั้น วิษณุปุราณะกล่าวว่า พระองค์เป็นผู้สร้างผู้รักษา และผู้ทำลาย เป็นผู้มีอำนาจเหนือพระพรหมและพระศิวะ อันแสดงให้เห็นถึงการแก่งแย่งกันเป็นใหญ่ ระหว่างนิกายต่างๆ ในศาสนาพราหมณ์ที่ได้พัฒนาเป็นศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

๓.๒ หลักธรรมของศาสนาพราหมณ์

เมื่อประมาณ ๑,๕๐๐-๑,๐๐๐ ปีก่อนพุทธกาล พวกนักพรตนักบวชอ้างว่าได้ฟังคำบอกเล่ามาจากพระเจ้า คำบอกเล่านั้นเรียกว่า **ศรุตี** (คือฟัง) หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **เวท** แปลว่า วิชา หรือปัญญา เดิมที่มีเวทเดียว ต่อมาก็มีเวทที่ ๒ และที่ ๓ ตามมาจนเรียกว่า ไตรเพท ซึ่งประกอบด้วย

๑. ฤคเวท คำสวดยกย่อง สรรเสริญพระเจ้าทั้งหลายมีพระอินทร์ เป็นต้น คัมภีร์นี้ยกย่องพระอินทร์มากที่สุด

๒. สามเวท คำสวดเทก่ล่อมหรือปลอบพระเจ้า เช่น สวดเทก่ล่อมในพิธีถวายน้ำโสมแก่พระอินทร์ เป็นต้น

๓. ยชุรเวท เป็นคู่มือพุดถึงการประกอบพิธีต่างๆของพราหมณ์ เช่น การแต่งงานขึ้นบ้านใหม่ บูชายัน เป็นต้น

ในสมัยพระเวทนี้ การคิดค้นหาเหตุผลได้มีขึ้น มนุษย์เริ่มคิดว่าสิ่งนั้นมาจากอะไร สิ่งนี้มาจากอะไร พวกเจ้าตำรับเจ้าลัทธิก็ต้องทำความพอใจให้แก่ความอยากรู้ของคน เรื่องที่ใครเป็นลูกใคร เกิดจากอะไรจึงมีขึ้นในสมัยพระเวท แต่ก็ได้ทำความพยายามในขั้นต้นที่จะให้เกิดจากนามธรรม เช่น พระอินทร์เป็นโอรสของสัจจะ คือ ความจริงพระอุษาเป็นเทพเจ้าแห่งรุ่งอรุณเกิดจากราตรี คือ

เกิดจากเวลากลางคืน และพระอาทิตย์เกิดจากอุษา พระอัคนีเป็นลูกของราตรี คือ เกิดจากกลางคืน เป็นต้น แต่วิธีนี้ยังไม่เป็นที่พอใจของคน เพราะเมื่อคนมีความรู้ฉลาดขึ้น ก็อยากจะเห็นของจริงจังขึ้น มากทุกที ในสมัยนี้เองจึงต้องเกิดมีพระประชาบดี หรือเทพบิดร ต้องมีพระชายาแล้วก็ออกลูกมาอย่าง คนสามัญ เทพเจ้าองค์อื่น ๆ ก็มีลูกได้เหมือนกัน ดูเหมือนว่าเรื่องความสับสนเรื่องเทวดาต่าง ๆ นี้ จะมีขึ้นในยุคหลังเมื่อประชาชนมีความรู้มากขึ้น เจริญขึ้น และคัมภีร์พระเวทแพร่ไปมากขึ้น เพราะเดิมที สมัยต้นพระเวท คำว่า เทวดามีเพียง ๓๓ องค์ มีพระอินทร์เป็นหัวหน้า แบ่งเป็นเทพประจำสวรรค์ ๑๑ องค์ เทพประจำอากาศ ๑๑ องค์ เทพประจำพื้นดิน ๑๑ องค์ รวมเป็น ๓๓ (เตตติส) และมีอยู่ รวมกันที่ชั้น “ดาวตีส” ต่อมาเรียกว่าชั้นดาวตีสนั่นเอง

ในสมัยพราหมณ์เกิดคัมภีร์ใหม่ชื่อ **อุปนิษัต** เรียกอีกชื่อว่า “เวทानตะ” แปลว่า ปลายพระเวท หรือยอดพระเวท เป็นลัทธิที่คิดค้นและบัญญัติกันขึ้น เพื่ออธิบายและวางหลักการในลัทธิ ศาสนาพราหมณ์ซึ่งเปลี่ยนแปลงใหม่ หรือกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่าเป็นคำอธิบายและวางหลักการเรื่อง ลัทธิพรหมและลัทธิอาตมัน อาตมันหรือพรหมัน เป็นสภาวะธรรมชนิดหนึ่ง ที่มองไม่เห็น สัมผัสไม่ได้ แต่รู้ได้ เป็นต้นกำเนิดของสิ่งทั้งปวง อาตมันได้กระจายอยู่ทั่วไปในคนและสัตว์ และอาตมันย่อยแปล ไป จะไปรวมกับอาตมันใหญ่หรือพรหมัน จุดมุ่งหมายของอุปนิษัตก็เพื่อนำอาตมันเข้าสู่พรหมันซึ่งถือเป็นโมกษะเป็นแดนสุขาวดีเป็นจุดมุ่งหมายของอุปนิษัตซึ่งมีส่วนคล้ายกับนิพพานในพุทธศาสนา

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

ศาสนาที่เกิดขึ้นในเอเชียใต้ คือ ประเทศอินเดียที่มี ๔ ศาสนา คือ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ศาสนาพุทธ ศาสนาเชน ศาสนาสิกข์ ศาสนาพราหมณ์ เป็นศาสนาที่เก่าแก่ที่สุด ต่อมาศาสนาพราหมณ์เรียกกันทั่วไปว่า “ศาสนาฮินดู” ซึ่งเป็นศาสนาหนึ่งบรรดาศาสนาที่สำคัญของโลกในปัจจุบัน ๔ ศาสนา คือ ศาสนาฮินดู ศาสนาพุทธ ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม

ศาสนาของฮินดูชาวฮินดูเรียกว่า ศาสนาฮินดู บางทีศาสนานี้เรียกว่า สนาตนธรรม แปลว่า ศาสนาเก่าแก่ หรือศาสนานิรันดร เพราะมันเป็นศาสนาที่มีมาก่อนประวัติศาสตร์ โดยไม่สามารถสืบหาจุดเริ่มต้นได้ และบางทีเรียกว่า ไวทิทธรรม แปลว่า ศาสนาที่เนื่องกับพระเวทเพราะเป็นศาสนาที่ถือคัมภีร์พระเวทเป็นคัมภีร์ดั้งเดิมของศาสนา

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ไม่มีศาสดาผู้ก่อตั้งศาสนา

ไม่ปรากฏว่าศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีศาสดาผู้เผยแผ่คำสอน และก่อตั้งศาสนาที่เป็นผู้เคยมีชีวิตอยู่จริงในประวัติศาสตร์อย่างศาสนาพุทธ ศาสนาคริสต์ หรือศาสนาอิสลาม ปรากฏแต่ฤษี ผู้แต่คัมภีร์ต่าง ๆ เช่น วยาสะ แต่งคัมภีร์พระเวท อติหาสะ และปุรานะ วาลมิกิ แต่งรามเกียรติ์ ปตัญชลี แต่งปรัชญาโยคะ มนุ แต่งคัมภีร์มนุศาสตร์ สังกรจารย์ และรามานูชาจารย์ แต่งคัมภีร์อธิบายเวทานตะ เป็นต้น

อย่างไรก็ตามผู้นับถือศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูก็ยืนยันด้วยความเชื่อมั่นว่าศาสนาของตนสืบเนื่องมาจากพระผู้เป็นเจ้า คือ พระพรหม คัมภีร์พระเวทอันเป็นคัมภีร์หลักศาสนา เป็นคัมภีร์ที่รวบรวมคำสอนที่บูรพาจารย์ของศาสนาพราหมณ์ ได้รับจากพระพรหมโดยตรง โดยคำสอนที่เรียกว่าพระเวทออกมากับลมหายใจของพระพรหม จึงถือว่าเป็นคัมภีร์ที่ปราศจากข้อผิดพลาดโดยประการทั้งปวงจัดอยู่ในประเภทที่เรียกว่า **ศรุตี** แปลว่า ได้ยินหรือได้ฟังมา หมายความว่า คำสอนในคัมภีร์ พระเวท ฤๅษีทั้งหลายผู้เป็นบูรพาจารย์ของพวกเขาได้รับฟังมาจากพระผู้เป็นเจ้าโดยตรง

ลักษณะทั่วไปของศาสนาฮินดู

ศาสนาฮินดูเป็นประเภทเทวนิยม เพราะสอนเรื่องเทพเจ้าและกล่าวถึงเทพเจ้ามากมาย ดังนั้น จึงเป็นศาสนาประเภทพหุเทวนิยมอีกต่อหนึ่งไม่มีระบบที่แน่นอนมาแต่เดิมได้รับการปรับปรุงอธิบายเพิ่มเติมมาโดยลำดับ สาระสำคัญทางคัมภีร์แตกต่างกันมากมาย บางคัมภีร์เชื่อในเรื่องเทพเจ้าสร้างโลก บางคัมภีร์กล่าวเชิงปฏิเสธในเรื่องพระเจ้าสร้างโลก เทพเจ้าที่นับมีมากเหลือคณานับ นับถือเน้นหนักในเทพเจ้าต่าง ๆ กันตามส่วนของภูมิภาคประเทศ เช่น ชาวอินเดียนับถือหนักไปทางพระศิวะชาวอินเดียนับถือหนักไปทางพระกฤษณะ เป็นต้น พิธีกรรมทางศาสนาก็แตกต่างกันไปตามภูมิภาคประเทศเช่นเดียวกัน

ศาสนาฮินดูกับศาสนาพราหมณ์ เป็นที่แน่นอนว่าศาสนาพราหมณ์มีอายุเก่าแก่กว่าศาสนาฮินดู ศาสนาฮินดูอยู่ในฐานะเป็นศาสนาใหม่ นักการศาสนาส่วนใหญ่เห็นว่าศาสนาทั้งสองเป็นศาสนาเดียวกัน ในระยะแรกเรียกว่า ศาสนาพราหมณ์ และต่อมาวิวัฒนาการเป็นศาสนาฮินดู ทั้งนี้เพราะศาสนาฮินดูได้รับรองหลักการหลายอย่างที่มีมาในศาสนาเดิม ต่างกันเฉพาะข้อที่ศาสนาฮินดูได้เพิ่มเข้ามาใหม่เท่านั้น

ลักษณะสำคัญของศาสนาพราหมณ์เดิม

ศาสนาพราหมณ์เดิมมีหลักเป็น “เอกเทวนิยม” หรือ “เอกนิยม” รับรองสิ่งสูงสุดว่ามีเพียงหนึ่งเท่านั้น เช่นที่กล่าวว่า “เอกเมวอทุวิตียม” แปลว่าหนึ่งเท่านั้นไม่มีสอง หนึ่งที่กล่าวนี้ คือ พระพรหม นอกจากนี้ไม่มีอะไรมีอยู่ ไม่มีอะไรเป็นอยู่อีกเลย เพราะสิ่งอื่นนอกจากนี้เป็นเพียงมายา เป็นสิ่งหลอกลวงทั้งสิ้น นี่คือ บัญญัติอันแท้จริงของพรเจ้าอย่างเดียวนั้น ศาสนาพราหมณ์เดิม จึงมีลักษณะเป็นเอกเทวนิยม ศาสนาฮินดูแม้จะกล่าวถึงเรื่องเทพเจ้าหลายองค์ก็ตาม แต่ก็เน้นความรู้สูงสุด คือ ความรู้ในเรื่องพรหม ข้อนี้เป็นที่น่ายกย่องสำคัญประการหนึ่ง ที่แสดงว่าศาสนาฮินดูได้วิวัฒนาการมาจากศาสนาพราหมณ์ ยุคต่าง ๆ ในศาสนาฮินดู

ศาสนาฮินดูได้แบ่งอายุของศาสนาออกเป็นยุค ๆ ปรากฏเป็นลำดับ ดังนี้

๑. ยุคพระเวท
๒. ยุคมหากาพย์

๓. ยุคสุตฺร

๔. ยุคปราชญ์

๑. ยุคพระเวท นับตั้งแต่ประมาณ ๑,๐๐๐ ปีก่อนพ.ศ. จึงถึงเริ่ม พ.ศ. จัดว่าเป็นยุคที่เก่าแก่ที่สุด พระเวทนั้นบางที่เรียกว่า “**ศรุตี**” แปลว่า ได้สดับมา หมายความว่า ฤๅษีผู้ได้ฌานสมาบัติ ได้รับฟังหลักคำสอนมาจากพระพรหมหรือจากเทพเจ้าสูงสุด ข้อความในคัมภีร์พระเวทเชื่อกันว่าเป็นเทวโองการหรือเป็นเทวบัญชา ในคัมภีร์พระเวทนั้นยังมีคัมภีร์ประกอบอีก ๓ ส่วน คือ คัมภีร์มนตร์หรือมนต์ ได้แก่ บทสรรเสริญเทพเจ้า เป็นลักษณะคำฉันท์ จัดว่าเก่าแก่กว่าอย่างอื่น คัมภีร์พราหมณ์ กล่าวถึงพิธีกรรม และคำอธิบายพิธีกรรม มีความเก่าแก่รองจากมนตร์ และคัมภีร์อุปนิษัต แปลว่าการเข้านั่งใกล้ แสดงถึงลักษณะการศึกษาในสมัยโบราณ ที่รับฟังจากปากของอาจารย์โดยตรง เป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึงหลักปรัชญา กล่าวถึงหลักอภิปรัชญา คือ อาตมมันยอย เรียกว่า ซิวาตมัน และอาตมันที่ยิ่งใหญ่เรียกว่า พรมาตมัน หรือตัวตนใหญ่ กล่าวถึงสภาพของชีวิตและสากลโลก

๒. ยุคมหากาพย์ นับตั้งแต่เริ่ม พ.ศ.จนถึง พ.ศ. ๘๐๐ ที่เรียกว่า ยุคมหากาพย์ เพราะเป็นระยะที่มีความดีเด่นทางกาพย์ มหากาพย์ที่เด่นดัง คือ รามายณะและมหาภารตะ เป็นเรื่องใหญ่และมีเนื้อความยาว กล่าวถึงวีรบุรุษและหลักปรัชญา เช่น หลักปรัชญาภควัตคีตา กล่าวถึงเรื่องอาตมันและพรหมได้อย่างละเอียด ต่อมากลายเป็นคัมภีร์ทางศาสนาของอินเดียได้แก่ เรื่องรามเกียรติ์ และเรื่องมหาภารตยุทธ ที่ศึกษากันในฐานะเป็นวรรณคดีในเมืองไทย

๓. ยุคสุตฺร เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๗๐๐ ปีเศษเป็นต้นมา ที่เรียกว่า ยุคสุตฺร เพราะเป็นสมัยที่ทำการรวบรวมเรียบเรียงเรื่องต่าง ๆ เข้าเป็นระเบียบปรากฏเป็นเรื่อง ๆ ไม่กระจัดกระจายมีประโยชน์ในการจดจำในการค้นคว้าและปรากฏเป็นหลักฐานสืบมา เช่นเดียวกับยุคที่ได้ทำการสังคายนาพระไตรปิฎกในพระพุทธศาสนา

๔. ยุคปราชญ์ เริ่มตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. ๗๐๐ เป็นต้นมา เป็นยุคเดียวกับยุคสุตฺร เพราะเกิดมีนักปราชญ์ขึ้นมาก ต่างแสดงทรรศนะของตนให้ปรากฏ เป็นที่ขัดแย้งกันบ้าง สนับสนุนกันบ้าง เป็นเหตุให้ปรัชญาอินเดียได้ขยายตัวขึ้นมากในยุคนี้ นักปราชญ์ในยุคนี้ เช่น กุมริละ สังกราจารย์ รามานูซ ภาลิก เป็นต้น ท่านเหล่านี้ได้อธิบายหลักธรรมต่าง ๆ ให้ชัดเจนขึ้นมากมาย จนเป็นเหตุให้มีลักษณะใกล้เคียงกับพระพุทธศาสนามากขึ้น

ประเภทของพระเวท พระเวทแบ่งออกเป็น ๔ ประเภท ดังนี้

๑. ฤคเวท	ว่าด้วยบทสวดสรรเสริญเทพเจ้า
๒. ยชุรเวท	ว่าด้วยวิธีการบูชาฤๅษีในศาสนา
๓. สามเวท	ว่าด้วยพิธีกรรมสำหรับประชาชนทั่วไป
๔. อถรรพเวท	ว่าด้วยคาถาอาคม เพื่อรักษาโรคและเอาชนะผู้อื่น

ส่วนมากจะยึดถือเพียง ๓ คัมภีร์ คือ ฤคเวท ยชุรเวท และสามเวท จึงเรียกว่า “ไตรเพท” หรือ “ไตรเวท” ส่วนคัมภีร์ที่ ๔ คือ อถรรพเวทนั้นเพิ่มขึ้นภายหลัง แม้จะมี ๔ คัมภีร์ หรือ ๔ ประเภท ก็ยังเรียกกันว่า “ไตรเพท” หรือ “ไตรเวท” อยู่ นั่น หาได้เรียกว่า “จตุรเวท” หรือ “จตุรเพท” ซึ่งแปลว่า “เวท ๔” หรือ “เวททั้ง ๔” ไม่

ศาสนาพราหมณ์ (Brahmanism) ในที่นี้หมายถึง ศาสนาฮินดู (Hinduism) ที่นักปราชญ์ศาสนาเรียกว่า พราหมณ์ใหม่ (Neo Brahmanism) ดังนั้น คำว่า ศาสนาพราหมณ์และศาสนาฮินดู จะกล่าวว่าเป็นหนึ่งเดียวกัน หรือจะว่าเป็นคนละเรื่องก็ได้ ถ้าจะว่าเป็นหนึ่งเดียวกัน ต้องกล่าวว่าศาสนาพราหมณ์เป็นมูลฐาน หรือเป็นคัมภีร์เก่าของศาสนาฮินดู เหมือนความเป็นมาของศาสนาคริสต์ อันมีศาสนายิวเป็นมูลฐาน แต่ถ้าเป็นคนละเรื่อง ก็ต้องนับถือแยกออกไป แต่ละสมัย คือสมัยแรกเป็นพราหมณ์แท้ จนถึงตอนต้นพุทธกาล และตอนหลังเป็นฮินดู จึงแสดงความเป็นมาแห่งการนับถือให้เห็นโดยสังเขป

สมัยดั้งเดิม

ศาสนาพราหมณ์ เป็นศาสนาของชนเผ่าอารยัน หรืออินดูโยโรเปียน อาศัยอยู่ตอนกลางของทวีปเอเชีย แต่เป็นตอนไหนไม่มียืนยัน กลุ่มอารยันต้องเร่ร่อนทำมาหากิน เช่น คนโบราณเผ่าอื่น ๆ เห็นเหตุให้เกิดการย้ายแยก ตั้งประเพณีและมีภาษาต่างหากจากกันไป ชั้นแรกอารยันแยกออกเป็นกลุ่มใหญ่ได้ ๓ กลุ่ม

กลุ่มแรก แยกไปทางตะวันตกเข้าไปสู่ทวีปยุโรป กลายเป็นชาติต่าง ๆ ในยุโรป

กลุ่มสอง แยกมาทางตะวันออกเฉียงใต้ อนุমানว่าเป็นชาวอิหร่านในประเทศเปอร์เซียปัจจุบัน

กลุ่มสาม เป็นกลุ่มสำคัญที่สุด กลุ่มนี้ร่นลงมาทางใต้ เข้ามาอาศัยอยู่ตามลุ่มแม่น้ำสินธุ อาศัยอยู่ที่อารยันส่วนนี้มาอาศัยอยู่ที่ลุ่มแม่น้ำสายนี้จึงมีชื่อว่าฮินดู (หินทุ ตามสำเนียงภาษาอิหร่าน) ชาวอารยันทุกกลุ่ม เป็นชนเผ่ามีปัญญาสามารถเข้าไปอยู่ที่ใด ก็สามารถขับไล่เจ้าของถิ่นเดิมออกไปตั้งถิ่นฐานที่อยู่ นำความเจริญมาให้ท้องถิ่นนำวัฒนธรรมใหม่ไปให้เจ้าของถิ่นเดิมและเมื่ออยู่ในที่นั้นนานเข้า ได้นำเอาวัฒนธรรมของท้องถิ่นมาผสมกับวัฒนธรรมของตนก็มี ชาวอารยันกลุ่มหลังที่รุกเข้าไปอาศัยอยู่แถบลุ่มแม่น้ำสินธุ ไปพบกับชนพื้นเมืองเผ่าหนึ่งเรียกว่า ดราวิด หรือมิลักกะ ซึ่งหมายถึงค่าป่า บาทที่เรียกว่า ทัสยู หรือ ทาส ได้แก่ ทาสของพวกอารยันนั่นเอง

พวกทัสยูหรือทาสมีวัฒนธรรม ความเชื่อถือทางศาสนาประจำเผ่าของตนอยู่ก่อน เช่น นับถือธรรมชาติ นับถือเทพเจ้าประจำครอบครัวและหมู่บ้านของตน การเริ่มต้นศาสนาของพวกอารยัน ที่เรียกว่า ศาสนาพราหมณ์ ในชั้นหลังนั้นพวกอารยันนำเอาหลักทางศาสนาของพวกทัสยู คือพวกเจ้าของถิ่นเดิมมาผสมผสานอยู่ด้วยมาก อารยันกลุ่มหลัง เมื่อรวมกันขึ้นแล้ว มีผู้มีปัญญาค้นคิดศาสนาประจำกลุ่มคณะของตนขึ้นเพื่อเป็นเครื่องมือรวมหมู่คนให้มั่นคง ตามหลักการแห่งการรวม

สังคมที่มีว่า ไม่ว่าชาติใดกลุ่มใด หากไม่มีศาสนาประจำกลุ่มประจำชาติ หมู่คณะก็รวมไม่ติด ไม่สามารถตั้งเป็นกลุ่มเป็นชาติอยู่ได้ เพราะชาติต้องอาศัยศาสนาเป็นเครื่องผูกพัน

ตามที่กล่าวมา ศาสนาเกิดขึ้นจากมูลเหตุต่างๆ กัน ศาสนาของเผ่าอารยันก็มาจากมูลเหตุอันหนึ่ง คือ มูลเหตุแห่งความไม่รู้จักภูมิศาสตร์ ชาวอารยันดั้งเดิมได้รู้จักมูลเหตุผลของธรรมชาติ จึงยกย่องธรรมชาติประเภทต่าง ๆ ขึ้นเป็นเทพเจ้า (เทวะ) เทพเจ้าเหล่านี้มีอาทิ ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงไฟ พากฟ้า พายุ ฝน ฯลฯ ได้รับสมมุติเป็นเทวะเหนือมนุษย์สามัญ

สมัยพระเวท (ประมาณ ๑,๕๐๐-๑,๐๐๐ ปีก่อนพ.ศ.)

กาลต่อมา ชาวอารยันได้รวบรวมบทสวดอันวอนเทวะที่ใช้กันมาในวงศ์ตระกูลขึ้นเป็นหมวดหมู่ เป็นคัมภีร์ คัมภีร์เหล่านี้เรียกว่า เวท คือ วิทยา อันได้แก่ ความรู้ ถือเป็นศรุตี้ ได้แก่ วิทยาที่ได้รับฟังมาจากเทวะ ผู้ทรงศักดิ์สูง (พรหม) อีกนัยหนึ่งว่าเป็นเสียงทิพย์ หรือเสียงสวรรค์ ซึ่งเทวะผู้ทรงศักดิ์ประทานมาให้ฤาษีหรือพราหมณ์ผู้ใหญ่

สมัยพราหมณะ (พราหมณ์)

สมัยนี้เผ่าอารยันยังขยายลงมาทางด้านเหนือของชมพูทวีปจนกระทั่งอินเดียภาคเหนือตกอยู่ในอำนาจของเผ่าอารยันเกือบหมด ลัทธิต่าง ๆ ที่นับถือก็กำหนดได้จากคัมภีร์พระเวทดังกล่าวมา บรรดากลุ่มอารยันที่รู้ตัวว่าเป็นหัวหน้าคนได้รับยกย่องจากคนทั้งหลายว่าเป็นหัวหน้าประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เริ่มมองดูคนอื่นว่าต่ำกว่าตน ประกาศความศักดิ์สิทธิ์ของคัมภีร์ที่ตนนับถือ อ้างว่าเป็นศรุตี้ คือ พระผู้มีอำนาจสูงสุดเป็นผู้ประทานมาโดยตรงแก่ตน ว่าเป็นอนาถิ คือ คำสอนในคัมภีร์นั้น ๆ ไม่มีเบื้องต้น เมื่อไม่มีต้นก็ย่อมไม่มีปลาย เมื่อไม่มีทั้งสองอย่างจึงไม่มีการเสื่อมสลาย คงอยู่ได้ชั่วนิรันดร (พระเวทบางที่เรียกว่า พรหม คือ พรหมกับพระเวทเท่ากัน)

ในคัมภีร์ฤคเวท พวกพราหมณ์สำแดงปัญญา รจนาลักษณะหรือภาวะแห่งโลกและชีวิตอันเป็นสังสารวัฏ คือ ความเวียนว่าย ตามทางแห่งปรัชญาธรรมในสมัยหลัง กำหนดหน้าที่ของมหาพรหม สร้างเทวะผู้ยิ่งใหญ่ไว้เป็นหมวดหมู่ เป็นเทวะ มีหน้าที่เกี่ยวกับสังสารวัฏแห่งโลกเทวะเหล่านั้น คือ

พรหม	ผู้สร้าง พระองค์หนึ่ง
วิษณุหรือนารายณ์	ผู้รักษา พระองค์หนึ่ง
คิเวหรืออิศวร	ผู้ทำลาย พระองค์หนึ่ง

เทวะทั้งสามนี้ เรียกว่า ตรีมูรติ แปลว่า “รูปสาม” ตามลักษณะแสดงให้เห็นเป็นธรรมาธิษฐาน ว่าโลกมีกาตั้งขึ้นเป็นเบื้องต้น (อุปาทิ) มีการรักษา คือ การดำรงอยู่ชั่วขณะหนึ่ง (ฐิติ) ในท่ามกลาง และมีการสลายไป (ภังคะ) ในที่สุดการบูชาเทวะทั้งสามนี้ เป็นรูปของ บุคลาธิษฐาน ถือว่าเป็นการบูชาให้รู้ถึงสภาวะธรรม ๓ ประการ อันเป็นเครื่องประกอบอยู่กับโลก โดยหน้าที่อันนี้จึงถือ

ว่าพรหมเป็นผู้สร้าง โดยอรรถาธิบายเป็นผู้ทรงสร้างมนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหลาย รวมความว่า พระองค์เป็นผู้สร้างจักรวาลหรือสร้างโลก โลกที่พระองค์ทรงสร้างนั้นตั้งอยู่ได้เป็นยุค และพินาศไปเป็นยุค ระยะเวลาระหว่างสร้างโลก โลกตั้งอยู่ และโลกพินาศ (ล้างโลก) เรียกว่า กัลป์) กัลป์หนึ่งแบ่งออกเป็น ๔ ยุค คือ กฤตยุค ไตรตายุค ทวาปรยุค และกلیยุค รวม ๔ ยุค เป็นมหายุค พันมหายุคจะเป็นกัลป์หนึ่ง กัลป์หนึ่งเป็นเวลา ๔,๓๒๐,๐๐๐ ปี ความเป็นไปแต่ละยุคพรรณนาสังเขป มีดังนี้

กฤตยุค เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัตยยุค เป็นยุคแห่งสัจธรรมมั่นคง มีพระพรหมองค์เดียว เป็นใหญ่ไม่มีเทพเจ้าอื่นอีก ไม่มียักษ์ ไม่มีมาร ใครปรารถนาอันใดสำเร็จไม่มีการค้าขายแลกเปลี่ยน ไม่มีโลก โกรธ หลง ทุจริต คดโกง และมีโทมนัสใด ๆ

ไตรตายุค ยุคนี้สัจธรรมเสื่อมลง ๑ ใน ๔ ไม่มีพิธีกรรม มนุษย์ปฏิบัติธรรมเพื่อผลหวัง อานิสงส์จากการปฏิบัติธรรมนั้น

ทวาปรยุค ยุคนี้สัจธรรมเสื่อมลง ๒ ใน ๔ นรชนเกิดเจ็บป่วย เกิดค้นหา นรชนนิยมทำ ความชั่ว มีพิธีกรรมเพื่อล้างความชั่ว พระเวททั้งสิ้นเกิดขึ้น แต่นรชนไม่เอาใจใส่

กلیยุค ยุคนี้ (ปัจจุบัน) สัจธรรมเหลืออยู่เพียง ๑ ใน ๔ ศีลและธรรมทั้งปวงเสื่อมถอยนรชนเต็มไปด้วย ราคะ โทสะ โมหะ ทุจริต คดโกงกันอยู่ทั่วไป ฯลฯ

การนับถือดังกล่าวเกิดขึ้นในสมัยอวตาร (แห่งนารายณ์สมัยหลัง-สมัยฮินดู) และละยุค พระนารายณ์มีผู้รับถือว่าเป็นมหาเทพสูงสุด ในภายหลังมีฐานะเป็นผู้สร้าง แบ่งภาคลงมาเกิด (อวตาร) ในรูปต่าง ๆ แต่ละยุค

เวลาโลกพินาศเกิดจากอำนาจไฟ ทุกอย่างสูญสิ้นไปในไฟ จะเหลืออยู่ก็แต่ผู้รู้ (ขนาดผู้ทรงพระเวท) เทวะ (ธรรมชาติประจำโลก) และธาตุทั้งสี่ (ดิน น้ำ ลม ไฟ) ซึ่งมีประจำโลก (เพิ่มอากาศอีกหนึ่งเป็น ๕) แม้พระพรหมผู้สร้างก็หมดสิ้นไปด้วย ทุกอย่างรวมลงอยู่ในธาตุทั้งสี่ กล่าวโดยย่อว่า ธาตุทั้งสี่มาชุมนุมกันอยู่ ระหว่างนั้นวิญญาณในโลกทั้งหลายเข้าไปรวมอยู่ในมหาพรหม หรือปรมาตมัน ครั้นถึงเวลาจะต้องให้มีการสร้างโลกตามยุคตามสมัยที่กำหนด ดวงวิญญาณทั้งหลายก็ออกจากปรมาตมันอีกครั้งหนึ่งวนเวียนกันไปเป็นวัฏฏะอย่างนี้

บรรดาคำสอนทั้งหลายในคัมภีร์พระเวท มีคำสอนอันหนึ่งที่เป็นสำคัญที่สุดของลัทธิ คือ คำสอนเรื่องหน้าที่ของพระผู้สร้าง ที่มีพระนามว่า พรหมมา พระพรหมพระองค์นั้นทรงสร้างมนุษย์ไว้เพื่อสันติ ดังนี้

ทรงสร้างคนชั้นพราหมณ์	(นักบวช)	จากพระโอษฐ์
ทรงสร้างคนชั้นกษัตริย์	(นักรบ)	จากพระพาหา
ทรงสร้างคนชั้นแพศย์	(พ่อค้า)	จากพระโสณี (ตะโพก)
ทรงสร้างคนชั้นศูทร	(กรรมกร)	จากพระบาท

ในที่นี้ควรเข้าใจเรื่องมหาพรหมหรือปรมาตมันที่กล่าวข้างต้นด้วยว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับดวงวิญญาณที่จากโลกนี้ไป

ปรมาตมัน (ปรม+ อาตมัน) แปลตามศัพท์ว่า ดวงวิญญาณหรืออาตมันใหญ่ยิ่ง เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มหาพรหม (เป็นคนละองค์กับพระพรหมา ซึ่งเป็นหนึ่งในตรีมูรติ) มหาพรหม หรือปรมาตมัน เกิดเอง เป็นเอง เกิดจากอะไร มาจากอะไร ไม่มีใครรู้ เป็นต้นเหตุแห่งสิ่งทั้งหลาย ทุกสิ่งทุกอย่างออกมาจากปรมาตมัน มหาพรหมหรือปรมาตมันนั้น เป็นทางแห่งสันติสุข เป็นอยู่ด้วยตัวเอง ไม่มีเพศ เป็นอมตะ มองเห็นด้วยสายตา ไม่ได้เป็นอนาถิ ไม่มีเบื้องต้น และไม่มีที่สุด เป็นปฐมวิญญาณแห่งวิญญาณทั้งปวงดวงวิญญาณทั้งหลายออกมาจากดวงวิญญาณอันเป็นปฐมเปรียบเหมือนประกายไฟกระเด็นออกจากไปดวงใหญ่ อันเป็นดวงเดิม หรือเสมือนหยาดน้ำน้อย ๆ ที่มาจากห้วงน้ำในมหาสมุทร ฉันท วิญญาณน้อยใหญ่ของสัตว์ทั้งหลายย่อมมาจากวิญญาณอันเป็นปฐม ฉันทนั้น เมื่อวิญญาณแห่งการกระทำวนเวียนเปลี่ยนแปรไม่มีหยุด จนกว่าจะสำเร็จสุดยอด เพราะการบริเพศเพียรตอนนั้นเรียกว่า โมกษะ คือ ความหลุดพ้น หรือเรียกว่า นิรวาณ ปราศจากเครื่องรังรัดทั้งปวง トラบได ที่ไม่มีโมกษะ トラบนั้นต้องเวียนวายไปตามอำนาจของผู้สร้าง คือ พรหมา (หนึ่งในตรีมูรติ มีเพศเป็นชาย และมีการสร้างวรรณะ ๔ เหล่าของมนุษย์อีก โดยนัยนี้ พราหมณ์จึงมีอธิบายสรุปตอนท้าย เพื่อให้เกิดความสำคัญแก่ตน ว่าโลกจะต้องประกอบด้วยลักษณะ ๓ ประการ ดังนี้

๑. ต้องมีพราหมณ์ (นักบวช)
๒. ต้องมีคัมภีร์พระเวท
๓. ต้องมีวรรณะ ๔ เหล่า

ถ้าสังคมของมนุษย์ขาดลักษณะทั้งสามนี้จะหาสันติไม่ได้เลย (พรหมาหนึ่งในตรีมูรติ ซึ่งถือเป็นผู้สร้าง บางที่เรียกว่า วิศวกรรม วิศวกรรม หิริยครรภ และประชาบดี) ในตอนหลังพราหมณ์อาจารย์แต่งคัมภีร์อธิบายพระเวทขึ้นใหม่เล่มหนึ่ง ทำนองเป็นอรรถกถา เรียกว่า คัมภีร์พราหมณะ เป็นบทเรียนของผู้บำเพ็ญตนเป็นพราหมณ์ และแต่งฎีกาของคัมภีร์พราหมณะออกไปอีกเล่มหนึ่ง ชื่อ อารัณยกะ แปลว่า บทเรียนผู้อยู่ป่า คัมภีร์เหล่านี้เป็นบทสอนการดำเนินชีวิตของพราหมณ์ตั้งแต่เกิด ไปจนถึงการออกป่าบำเพ็ญเพียรเพื่อบรรลุโมกษะ การปฏิบัติตามบทเรียนนั้น ๆ เรียกว่า การเข้าสู่อาศรม

อาศรมแห่งการบำเพ็ญเพียร ประพฤติตนให้เป็นพราหมณ์ ดำเนินความตามคัมภีร์พราหมณ์และอารัณยกะ มีอยู่ ๔ อาศรม (หรือ ๔ ลำดับ) แห่งการบำเพ็ญเพียร คือ

๑. พรหมจารี แปลว่า ผู้ประพฤติพรหมจารี หมายความว่า ผู้ที่ยังเป็นนักเรียน
๒. กฤหัสถ์ แปลว่า ผู้อยู่ครองเรือน
๓. วณปรัสถ์ แปลว่า ผู้อยู่ป่า
๔. สันยาสี แปลว่า ผู้แสวงหาธรรม

อาศรมทั้งสี่ คือ ทางปฏิบัติอันเป็นต้นรากแห่งชีวิตของพราหมณ์ถือว่าเป็นธรรมประจำตัวของชาวฮินดู ผู้มุ่งต่อโมกษะเป็นที่ไปในเบื้องหน้าจักแสดงให้เห็นโดยย่อ เพื่อเป็นเครื่องเปรียบเทียบกับการปฏิบัติของศาสนิกชนในศาสนาอื่น

อาศรมที่หนึ่ง พรหมจารี ลำดับแห่งชีวิต กำหนดบุคคล (ชาย) ผู้เกิดในตระกูลพราหมณ์ กษัตริย์ และแพศย์ มีอายุ ครบ ๕ ปี ๘ ปี ๑๖ ปีบริบูรณ์เข้าพิธีอันหนึ่งเรียกว่า อุปานยัน (หมายความว่าเข้าสู่บรรณใหม่) คือ พิธีนำทารกเข้าสู่สถานศึกษาของครู (ครู) พิธีนั้นเด็กจะต้องคล้องด้ายศักดิ์สิทธิ์แล้ว เรียกว่า **สายรุร่า** หรือ **ยัชโญปวีต** ซึ่งครูเป็นผู้สวมให้ เมื่อคล้องด้ายศักดิ์สิทธิ์แล้ว เท่ากับประกาศตนเป็นพรหมจารี ตั้งหน้าประพฤติพรหมจรรย์ศึกษาเล่าเรียนอยู่ในสำนักของครู ต้องปฏิบัติตามกฎข้อบังคับของพรหมจารีอย่างเคร่งครัดจนอายุได้ ๒๕ ปี เป็นอันสิ้นภาวะพรหมจรรย์เป็นพราหมณ์โดยสมบูรณ์ เมื่อเป็นพราหมณ์แล้ว ได้สิทธิแห่งความเป็นพราหมณ์ตามที่พระพรหมเป็นผู้ประทานให้ ๕ อย่าง ดังนี้

๑. ศึกษาคัมภีร์พระเวทได้เต็มภาคภูมิ (คนธรรมดาซึ่งไม่ใช่พราหมณ์แต่ต้องคัมภีร์พระเวทไม่ได้)
๒. สั่งสอนคัมภีร์พระเวทแก่คนทั้งหลายได้ (ตอนนี้เท่ากับผู้แทนของพระพรหม คนอื่นสอนไม่ได้ เป็นบาป)
๓. ปฏิบัติกิจพิธีที่เรียกว่า ยคณัม (การบริจาคน) ได้
๔. รับทานจากผู้มีศรัทธาทั้งหลายได้ (ถ้าไม่เป็นพราหมณ์รับทานจากคนอื่นไม่ได้เป็นบาป)
๕. บริจาคทานแก่คนยากจน ตามปกติในวรรณะต่ำไม่มีใครเขาให้ทาน ผู้มีภาวะเป็นพราหมณ์แล้วมีเมตตาเป็นวิหารธรรม จะบริจาคทานแก่ใครก็ได้ ไม่เป็นอัมงคล

อาศรมที่สอง คฤหัสถ์ ลำดับสอง พรหมจารีผู้เสร็จสิ้นการปฏิบัติขั้นต้นแล้ว กลับมาสู่เหย้าบ่าเพ็ญตนเป็นคฤหัสถ์ คือ ผู้ครองเรือน แต่งงาน มีลูกเมียตามหน้าที่อันบุรุษผู้เกิดมาในตระกูลดีต้องกระทำ ผู้ครองเรือนปฏิบัติกิจตามลำพังตน ไม่ต้องอยู่ใต้การควบคุมของครุคนใด ต้องปฏิบัติตนในฐานะเป็นหัวหน้าครอบครัว มีการบูชาเทวดาเวลาเช้าเวลาค่ำ ปฏิบัติตามหน้าที่ของสามี และตามกฎอื่น ๆ ของผู้ครองเรือน

ผู้ปฏิบัติกิจของพรหมณ์ผู้มีครอบครัว มาจนถึงขั้นเป็นผู้ครองเรือนนี้ เรียกว่า พราหมณ์บ้านปฏิบัติกิจพราหมณ์บ้านอยู่ตามกำหนด ๒๕ ปี เมื่อต้องการจะบำเพ็ญเพียรยิ่งขึ้นไปเพื่อบรรลุถึงความหลุดพ้น ต้องออกจากบ้านเข้าป่า เข้าสู่อาศรม บำเพ็ญตนเป็นพราหมณ์ไพร่ในป่า

อาศรมที่สาม วนปรีสถ์ ลำดับสาม การอยู่ป่า เป็นกิจปฏิบัติของพราหมณ์อีกชั้นหนึ่ง ถือเอาการบำเพ็ญเพียรเข้ามานสมาบัติในราวไพร สร้างบรรณศาลาเป็นที่อาศัย มีชีวิตเนื่องด้วยผู้อื่น เมื่อจิตใจตกอยู่ในขั้นบริสุทธิ์เป็นลำดับแล้ว ลงมือปฏิบัติกิจตามแบบของผู้ปฏิบัติธรรมชั้นสูงสุด

อาศรมที่สี่ สันยาสี ลำดับสุดท้าย ผู้แสวงหาธรรมเพื่อโมกษะ บำเพ็ญเพียรตามมรรค ๘ หรือ โยคะ ๘ ซึ่งจะกล่าวข้างหน้า มุ่งจุดสุดท้ายให้ดวงวิญญาณเข้าถึงซึ่งดวงวิญญาณอันเป็นปฐม คือ การแสวงหาโมกษธรรม ค้นหาความจริงว่า ตนคือใคร เมื่อได้คำตอบแล้ว สั่งสอนความรู้นั้น โดยถือว่า มนุษย์ทั้งปวงเป็นส่วนหนึ่งของพรหม และเป็นผู้ร่วมทุกข์สุขกับตน ปลายสมัยนี้ พราหมณ์แต่งคัมภีร์ พระเวทเล่มใหม่ขึ้นอีกเล่มหนึ่ง คือ อถรรพเวท เป็น เล่มที่สี่ ข้อความในคัมภีร์เล่มนี้ส่วนหนึ่งเอามาจากคัมภีร์ ๓ เล่มที่แต่งไว้เดิม และมีแต่งเพิ่มเติมอีกส่วนหนึ่ง ส่วนที่เพิ่มเติมเป็นมนต์กันภูตผีปีศาจ ปัดรังควานมารร้ายให้กลายเป็นมงคล

สมัยพราหมณ์ที่กล่าว พราหมณาจารย์แตกแยกนิกายออกไปมาก โดยอาศัยคัมภีร์ พราหมณะอันแต่งขึ้นเป็นอรรถกถาของคัมภีร์พระเวท ดังกล่าวข้างต้น คือ

อาศัยคัมภีร์ฤคเวท รจนาคัมภีร์พราหมณะออกอีก ๓ เล่ม คือ ปัญจวิมสพราหมณะ ชันโทคยพราหมณะและทลวการพราหมณะ เป็นคัมภีร์ของพราหมณ์ไอตเรยีน และนิกายเกาสีตีกิ

อาศัยคัมภีร์สามเวท รจนาคัมภีร์พราหมณะออกอีก ๓ เล่ม คือ ปัญจวิมสพราหมณะ ชันโทคยพราหมณะและทลวการพราหมณะ เป็นคัมภีร์ของพราหมณ์นิกายทันดิน ชันโทคยีน และ ทลวการ

อาศัยคัมภีร์ยชุรเวท ซึ่งแยกออกเป็นยชุรเวทดำและยชุรเวทขาว รจนาคัมภีร์พราหมณะ ขึ้น ๒ เล่ม คือ ฝ่ายยชุรเวทดำ มีไตตติรียะพราหมณะ ของนิกายไตตติรียีนกาถก และไมตรยาณีย ส่วนยชุรเวทขาว มีคัมภีร์สตปพราหมณะ ของพราหมณ์นิกายวาชเสนยีน เป็นต้น ยกเว้นคัมภีร์ อถรรพเวทซึ่งแต่งขึ้นเป็นศรุตินภายหลัง ไม่มีอรรถกถา

ความอันแสดงการนับถือของชาวอารยันมาแต่ต้น นักปราชญ์ตัดตอนเป็นศาสนา พราหมณ์ต่อจากนี้ไป เข้ายุคปรัชญาธรรมของฮินดู ปราชญ์เรียกความนับถือต่อจากนี้ไปว่า ศาสนา ฮินดูและในยุคนี้เอง ที่มีศาสนาสำคัญของโลก ๒ ศาสนา เกิดขึ้นในท่ามกลางแห่งปรัชญาธรรมของ ฮินดู คือ ศาสนาเชน และศาสนาพุทธ

ศาสนาฮินดู

สมัยต้นพุทธกาล (ประมาณ ๖๐๐ - ๔๘๐ ปีก่อน ค.ศ.) ชาวอารยันก้าวหน้ามาก ทั้ง ทางลัทธิและสติปัญญา การปกครองเป็นแบบแผนดีขึ้นกว่าแต่ก่อน พราหมณาจารย์ผู้เป็นเทวดาในหมู่ คนยังคงเผยแผ่ลัทธิของตนแพร่หลายไปทั่วชมพูทวีปส่วนเหนือ สมัยนี้ความเชื่อในลัทธิของชาวอารยัน เกิดขึ้นเป็นรูปใหม่อีกรูปหนึ่งเกี่ยวกับดวงวิญญาณมีภาวะเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในโลก เป็นปรัชญา

ธรรมของฮินดูใหม่ มีส่วนคล้ายคลึงกับปรัชญาของศาสนาใหม่ที่เกิดขึ้นในชมพูทวีปในสมัยเดียวกัน คือ ศาสนาเซนและพระพุทธศาสนา ปรัชญาธรรมของฮินดูที่เกิดขึ้นใหม่ มีดังนี้

๑. มีความเชื่อยิ่งขึ้นว่า ดวงวิญญาณเป็นอนันตะ ดวงวิญญาณนั้นผ่านมาจากการเกิด (ชาติ) อันนับไม่ได้ ชาติหนึ่งอาจเกิดเป็นอย่างหนึ่ง อาจเกิดเป็นคนมีฐานะดี เป็นคนจน มีปัญญาดี บางทีเป็นคนโง่ บางครั้งอาจเป็นสัตว์บางชนิด และเป็นพืชบางอย่างก็มี เวียนกันอยู่อย่างนี้ไม่มีเวลาหยุด

๒. ความแตกต่างกันของชีวิตอย่างนั้น เป็นไปด้วยอำนาจของกรรม คือ การกระทำไว้แต่ชาติก่อน ๆ และเพราะกรรมนั่นเองที่ทำให้เวียนว่ายตายเกิดเป็นวัฏฏะอยู่

๓. เพราะเชื่อว่ามีกรรมเป็นเครื่องบันดาลให้เกิด และความไม่เสมอภาคที่มี เพราะการกระทำนั้น ๆ จึงมีลัทธิใหม่สอนว่า เพื่อไม่ให้มีความเสมอภาค และเพื่อไม่ให้มีการเวียนเกิดเวียนตายอย่างนั้น ก็ควรมีกรรม คือ การไม่กระทำ ทำตัวให้เข้าถึงกรรม ในที่นี้อธิบายว่า คือ พรหม แต่อันการที่มนุษย์จะหลีกเลี่ยงกรรมไปสู่กรรมมีอยู่ทางเดียว คือ สละบ้านเข้าอยู่ป่า แสวงหาธรรมเป็นเบื้องหน้า

๔. ด้วยเหตุแห่งการนับถือว่า วิญญาณต้องเวียนว่ายตายเกิด เพราะกรรมดังกล่าวข้างต้น จึงเกิดมีลัทธิการสิ้นสุดแห่งโลกเก่า และการเริ่มต้นแห่งโลกใหม่ เป็นไปตามกาลสมัยดังกล่าวข้างต้น การเกิดแห่งโลก หรือการสิ้นสุดแห่งโลก เป็นหน้าที่ของทเวผู้สร้างและทเวผู้ทำลาย

เหล่านี้เป็นหลักแห่งปรัชญาธรรมของฮินดูในระยะเริ่มต้นหลังจากสิ้นสมัยพราหมณะแล้ว นอกจากหลักเหล่านี้ อารยันในสมัยนี้มีข้อบังคับใหม่ให้คนที่เกิดในตระกูลพราหมณ์ กษัตริย์ และแพศย์ เข้าประพฤติตนในอาศรมทั้งสี่เคร่งครัดมากยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน และความเชื่อว่า ความเป็นสันติในโลกจะต้องประกอบด้วย มีพราหมณ์ มีพระเวท และมีวรรณะ 4 เหล่า ดังที่กล่าวมาเคร่งครัดชัดเจนมากขึ้น แสดงว่าในสมัยนี้ชาวอารยันมีปรัชญาสูงขึ้น แต่การแตกสามัคคีกันในสังคมเพราะเรื่องของวรรณะ ๔ เหล่าก็มีมากขึ้นด้วย

สมัยอุปนิษัท (ต้นพุทธกาล)

สมัยนี้เป็นสมัยสำคัญแห่งประวัติศาสตร์ของศาสนาทั้งสามรวมกัน คือ ศาสนาฮินดู ศาสนาเซน และพระพุทธศาสนา ด้วยว่าลัทธิความเชื่อถือในสมัยนี้เกิดขึ้นละม้ายคล้ายคลึงกัน โดยอาศัยศาสตราจารย์ผู้ค้นคิดเหตุผลแห่งลัทธิความเชื่อถือขึ้นได้ในสมัยเดียวกัน คิดกาลประมาณ ๖๐๐ ถึงประมาณ ๔๐๐ ปี ก่อนคริสตกาล

อุปนิษัท แต่งขึ้นโดยยัตคัมภีร์พระเวทเป็นหลัก ทำนองเดียวกับคัมภีร์พราหมณะ ที่เป็นอรรถกถาของคัมภีร์พระเวท แปลตามพยัญชนะว่า เข้าไปนั่งลง ตามความหมายว่า บทเรียนได้แก่ บทเรียนอันเป็นส่วนลึกลับ เป็นปรัชญาเกี่ยวกับเรื่องดวงวิญญาณอันเนื่องด้วยพรหม เป็นคัมภีร์สำคัญ

อันหนึ่งของฮินดู กล่าวว่าเป็นหมวดที่สามของคัมภีร์พระเวท เป็นอรรถกถาอธิบายความของคัมภีร์พระเวท ทำนองเดียวกับคัมภีร์พราหมณะ ส่วนใหญ่แต่งเป็นคำร้อยกรอง และถือเป็นคัมภีร์สุดท้ายแห่งการศึกษาเล่าเรียนเพื่อถึงที่สุด จึงเป็นเวทानตะ แปลว่า ที่สุดแห่งพระเวทหรือความหมายว่าเมื่อศึกษาจบคัมภีร์อุปนิษัทแล้ว ก็เป็นอันศึกษาถึงที่สุดแล้ว

คำสอนในคัมภีร์อุปนิษัทที่สอนกันเป็นสำคัญในสมัยที่กล่าวนี้ คือ ดวงวิญญาณของสากลโลกหรือสากลจักรวาลรวมลงในวิญญาณของโลก คือ มหาพรหมและมหาพรหมนั้น คือ วิญญาณของโลก (พระพรหมองค์นี้เป็นผู้สร้างตรีมูติ แล้วแบ่งให้ตรีมูติมีหน้าที่ไปคนละอย่าง ดังกล่าวข้างต้น)

คัมภีร์อุปนิษัทมีคำอธิบายเน้นหนักว่า วิญญาณ คือ มหาพรหมนั้น ไม่มีเพศสิ่งอยู่ในสรรพสิ่งทั่วไป มหาพรหม คือ ตัววิญญาณแห่งสากลโลกนี้ เรียกว่า ปรมาตมัน เมื่อวิญญาณแห่งโลกเป็นปรมาตมัน สิ่งที่ออกมาจากวิญญาณนั้นก็เป็นอาตมันด้วย (อาตมันอันเป็นตัวกำเนิด) เป็นอาตมันใหญ่ จึงเรียกว่า ปรมาตมัน) อธิบายต่อไปว่า ด้วยเหตุนี้วิญญาณของบุคคล (ที่ออกมาจากมหาพรหม) ก็คือพรหมนั่นเอง ตกลงว่าตนเองคือพรหม หรือพรหมคือตนเอง การรู้จักตนเองก็เท่ากับรู้จักพรหม การรู้จักพรหมก็เท่ากับรู้จักตนเอง ความรู้ตรงนี้เป็นทางให้เข้าถึงซึ่งโมกษะ คือ ความหลุดพ้น (กลับไปอยู่กับมหาพรหมตามเดิม)

มหาพรหม เป็นปรมาตมัน ตัวต้นของสรรพสิ่งในโลกนี้ เป็นตัวสัจจะ เป็นความถาวร เป็นความเที่ยงแท้ เป็นความบังเอิญ และเป็นสิ่งที่จะเข้าถึงได้โดยยาก (ลึกซึ้งยากที่จะเข้าใจ) ผู้ใดรู้จักมหาพรหมว่าเป็นสัจจะ เป็นที่ตั้งแห่งความรู้ เป็นความถาวรเที่ยงแท้ ผู้นั้นจะเข้าถึงซึ่งสิ่งที่ตนปรารถนาทั้งนั้น (ไตตติริยะอุปนิษัท)

ดังที่ได้กล่าวมา เมื่อเกิดมีความเชื่อในความเวียนว่ายตายเกิดแห่งวิญญาณขึ้นบรรดาผู้หวังจะหลุดพ้นจากทุกข์ จึงพยายามหาทางจะให้ดวงวิญญาณได้ต้องเวียนว่ายต่อไป เกิดมีคณาจารย์สอนไว้โดยวิธีต่าง ๆ กัน บางอาจารย์ประกาศว่าต้องอาศัยความรู้เป็นหลักจึงจะพ้นทุกข์ บางคณาจารย์ประกาศว่าต้องกระทำพิธีพลีบูชา บางคณาจารย์ก็ว่าต้องบำเพ็ญตบะทรมาณกายใจอย่างแรงกล้า ดังนี้ก็มี และมีคณาจารย์ที่มีความคิดลึกซึ้ง เห็นว่าการบำเพ็ญอย่างนั้น หาใช่การหลุดพ้นจากทุกข์ไม่ จะให้หลุดจากทุกข์จริงต้องถือปฏิบัติ สละการบูชาเทพเจ้า เลิกการเช่นสังเวทใดๆ ละบ้านเรือนออกถือเพศเป็นปริพาชก หรือเป็นภิกษุต้องท่องเที่ยวไปตามราวไพร ที่บำเพ็ญตนแรงกล้า บำเพ็ญตบะเผาร่างกายก็มี บำเพ็ญเพียรทางใจก็มี คำสอนของ คณาจารย์พวกหลัง ที่เกิดสมัยนี้ คือ คำสอนของศาสนาแห่งลัทธิเชนและพระพุทธศาสนาของพระสมณโคดมที่เกิดขึ้นใกล้สมัยเดียวกัน

นิกายในศาสนาฮินดู

นิกายในศาสนาฮินดูที่ได้รับการยอมรับโดยทั่วไปแบ่งออกได้เป็น ๖ นิกาย ดังนี้

๑. นิกายไวษณะหรือไวษณพ

๒. นิกายไศวะหรือศิวะ

๓. นิกายศักดาหรือศักติ

๔. นิกายคณพัทยะ

๕. นิกายสรภัทธะ

๖. นิกายสมาธะ

นิกายใหญ่ ๆ ที่นับถือกันมากมี ๒ นิกาย คือ

๑. นิกายไวษณะหรือไวษณพ นิกายนี้นับถือพระวิษณุว่าเป็นเทพเจ้าสูงสุด โดยนับถือปางต่าง ๆ ทั้ง ๑๐ ปางของพระวิษณุ พญาครุฑพาหนะของพระวิษณุและหนุมานวานรเทพ ซึ่งเชื่อว่าจะช่วยเหลือพระรามในเรื่องรามเกียรติ์ในการรบกับบราหฺณะ ผู้ที่นับถือศาสนาฮินดูลัทธิไวษณะนี้ยังให้การเคารพนับถือรอยเจิมหน้าผากที่ชาวฮินดูชอบเจิมเป็นจุด ๓ จุด อันเป็นเครื่องหมายของการเคารพพระวิษณุโดยอ้อม ชาวฮินดูภาคใต้ของอินเดียจะทำร่างกายของตนไว้เพื่อแสดงถึงนิกายที่ตนนับถือและนิกายนี้มีอิทธิพลมากในอินเดียภาคเหนือ และในบริเวณชายฝั่งทะเลแสดงถึง นิกายที่ตนนับถือและนิกายนี้มีอิทธิพลมากในอินเดียภาคเหนือ และในบริเวณชายฝั่งทะเลตะวันตกของนครบอมเบย์ การเคารพพระวิษณุหรือพระนารายณ์นี้มีแนวโน้มไปในทางปฏิบัติตามลัทธิภักตีมากกว่าการเข้ามาน ซึ่งเป็นแนวปฏิบัติของลัทธิไวษณะอันมีเป้าหมายเพื่อสร้างความอุดมสมบูรณ์ให้กับชีวิต ไม่มีการฆ่าสัตว์เพื่อบูชาพระวิษณุ มีความเชื่อมั่นในการดำเนินชีวิตในแนวทางที่ดี ลัทธินี้มีความเห็นตรงกันข้ามกับลัทธิที่สอนเพื่อบำเพ็ญตบะเพื่อการหลุดพ้น

นิกายไวษณะยังแบ่งย่อยออกไปอีกหลายนิกายด้วยกัน เช่น นิกายรามานูซ อันเป็นนิกาย ที่ท่านรามานูซเป็นผู้สถาปนาขึ้น รามานูซเป็นพรหมณ์ทางภาคใต้ของอินเดีย ซึ่งไม่ยอมเชื่อเรื่องลัทธิเอกนิยมสมบูรณ์ของสำนักสังกรจารย์ โดยพยายามสอนเน้นให้มีการเสียสละเพื่อพระเจ้า และได้ปฏิเสธเรื่องการแบ่งชั้นวรรณะแล้วยืนยันว่าผู้ที่ให้การเคารพต่อพระวิษณุโดยการภักตีเท่านั้นสามารถจะทำให้ระบบวรรณะในสังคมอินเดียหมดสิ้นไปได้ และพระเจ้าทรงพอพระทัยยิ่งในการที่สังคมอินเดียไม่มีวรรณะ ในบรรดาผู้ให้การนับถือพระเจ้าดังกล่าวจะไม่ได้ยินคำว่าวรรณะอีกเลยเลย อิทธิพลคำสอนของท่านรามานูซส่วนใหญ่จะมีอยู่แถบบริเวณภาคใต้ของอินเดียและท่านได้ถึงแก่กรรมในศตวรรษที่ ๑๒ แต่สาวกชื่อ “รามานันทะ” ได้ปรับปรุงคำสอนของรามานูซและได้เผยแพร่ไปในอินเดียทางภาคเหนือต่อมา

๒. นิกายไศวะหรือศิวะ นิกายนี้เกิดก่อนนิกายไวษณะมาก นิกายไศวะนับถือพระศิวะว่าเป็นเทพเจ้าสูงสุด เทพเจ้าองค์อื่น ๆ รวมทั้งพระพรหมและพระวิษณุเป็นเทพชั้นรองจากพระศิวะหรือเป็นเพียงส่วนหนึ่งของพระศิวะเท่านั้น ลัทธินี้ยังเชื่อว่าญาณความรู้เป็นวิถีทางแห่งความหลุดพ้นได้เป็นอย่างดียิ่งกว่าในลัทธิภักตีอีก ผู้นับถือนิกายไศวะบางคนก็สนับสนุนนิกายภักตี ลัทธิไศวะนี้มีอิทธิพลมากในอินเดียตอนใต้

โดยทั่วไปชาวฮินดูนับถือลัทธิไศวะ นอกจากจะนับถือพระศิวะแล้ว ยังนับถือพระมเหสีของพระองค์พระมเหสีของพระองค์ คือ พระลักษมีไปพร้อมกันด้วย ในบางโบสถ์มีองค์พระศิวะอยู่เพียงองค์เดียว แต่มีรูปพระภรรยาดี พระคเณศ พระกัรติเกยา และรูปวัวนันทที่ประดิษฐานอยู่เพียงองค์เดียวบนแท่นบูชาขนาดเล็กรวมอยู่ในโบสถ์เดียวกันอีกด้วย

พระศิวะซึ่งเป็นเทพเจ้าแห่งการทำลายและเป็นเทพเจ้าแห่งการสืบพันธุ์ด้วยรูปแบบในการเคารพพระศิวะที่ได้รับความนิยมมากที่สุดก็คือ “รูปลึงค์” อันเป็นอวัยวะเพศของผู้ชายอันเป็นสัญลักษณ์ของต้นกำเนิดมนุษย์ ในโบสถ์มีรูปลึงค์ตั้งอยู่เพื่อเป็นเครื่องเคารพสักการะ มีตำนานหลายเรื่องกล่าวถึงจุดกำเนิดของการเคารพรูปลึงค์ โดยมีเรื่องสนับสนุนว่าจากรูปศิวลึงค์นี้เององค์พระศิวะจึงเกิดขึ้นได้ แม้แต่พระพรหมและพระวิษณุอันเป็นเทพเจ้าก็กำเนิดจากศิวลึงค์นี้เอง

จากข้อความในพระเวทแสดงไว้อย่างชัดเจนว่า การเคารพลึงค์หรือศิวลึงค์ไม่ได้มาจากชาวอารยัน ในคัมภีร์พระเวท กล่าวเยาะเย้ยคนที่นับถือลึงค์ ในเวลาต่อมาคนพื้นเมืองในทวีปอินเดีย (พวกดราวิเดียน) มีอิทธิพลมาก จนสามารถทำให้ชาวอารยันที่เข้ามายึดครองหันมานับถือลึงค์อันเป็นสัญลักษณ์ของพระศิวะได้

นิกายไศวะนี้ยังแบ่งออกเป็นนิกายย่อย ๆ อีก เช่น นิกายตีทันทิน ซึ่งนิกายนี้เองยังแบ่งออกไปอีกประมาณ ๑๐ นิกาย ซึ่งบางที่เรียกว่า “นิกายทศมานิ” พวกนับถือนิกายนี้ทั้งหมดเป็นพวกนักพรต ดำเนินชีวิตอยู่ในอารามหรือธุดงค์เป็นกลุ่ม ๆ ศูนย์กลางของนิกายนี้อยู่ที่เมืองพาราณสี รัฐอุตตรประเทศ

สมัยอวตาร

ไม่ห่างจากสมัยอุปนิษัท มีการนับถือของชาวฮินดูขึ้นหน้าอยู่อย่างหนึ่ง คือ การนับถือลัทธิอวตาร กล่าวคือ เชื่อถือว่าเทพเจ้าบางองค์ใช้อำนาจอวตารมาเกิดเป็นวีรบุรุษ หรือเป็นมนุษย์พิเศษเช่นนั้น ๆ อาทิ พระรามในคัมภีร์รามายณะ และพระกฤษณะ ที่ปรากฏในคัมภีร์มหาภารตะ ซึ่งเคยนับถือว่าเป็นวีรบุรุษนั้น และพระกฤษณะเป็นอวตารส่งมาปราบยุคเข็ญในมนุษยโลก (นารายณ์) ผู้นับถือพระวิษณุเป็นเจ้า แตกแยกออกเป็นนิกายฮินดูนิกายหนึ่ง เรียกว่า ไชยฆนพนิกาย นัยแห่งการนับถือพระวิษณุ (นารายณ์) ว่าผู้มีฤทธิ์อวตารลงมาปราบยุคเข็ญนั้น คือ พระนารายณ์ เป็นมหาเทพผู้ยิ่งใหญ่พระองค์เดียว เรียกว่า **ปรพพรหม** เป็นผู้สร้างสิ่งทั้งหลาย พระนารายณ์สถิตอยู่บนสวรรค์ชั้นไวกุนธุ์ ยามใดเกิดอธรรมขึ้นในโลก ก็เสด็จอวตารลงมาล้างอธรรมในโลกเป็นยุค เมื่อเสร็จปราบยุคเข็ญในโลกแล้ว ก็เสด็จกลับขึ้นไปสู่สวรรค์ กำหนดตามยุคมีถึง ๑๐ ยุค (นารายณ์สิบปาง) มีคำกล่าวตามลัทธิฮินดูว่า “โลกนี้เกิดจากนารายณ์ ดำรงอยู่ในนารายณ์ นารายณ์เป็นกฎแห่งการดำรงอยู่และความสูญสิ้นไปทั้งโลก และองค์นารายณ์นั้นแหละ คือ โลก”

สมัยเดียวกัน มีชาวฮินดูบางพวกแยกไปนับถือพระศิวะ (อิศวร) ว่าเป็นเทพผู้สร้าง มีศักดิ์ยิ่งกว่าพระวิษณุ ช่วยกันสร้างฤทธิ์และอำนาจให้แก่พระศิวะของตน สมมุติให้พระศิวะ มีโค ผู้ให้

น้ำนมและเนื้อเพื่อเลี้ยงมนุษย์เป็นพาหนะ โคกลายเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์เหมือนแม่ของคนทั้งหลาย และ ยังสมมุติให้ **ลิงคะ** (เครื่องหมายของบุรุษเพศ) เป็นสิ่งอันควรบูชา เรียกว่า ศิวลึงค์ โดยความหมายว่า เครื่องหมายแห่งเพศนั้นเป็นสรรพสิ่งในโลก พวกนับถือพระศิวะเป็นเจ้า เป็นฮินดูอีกนิกายหนึ่ง เรียกว่า “ไศวะนิกาย” ดังกล่าวแล้ว

ทรรศนะทั้ง ๖ (ษัษฐรรศนะ)

สมัยเดียวกัน มีเจ้าลัทธิสำคัญเกิดขึ้น ๖ ราย แสดงทฤษฎี คือ ความเห็นออกไปต่าง ๆ กัน ๖ ชนิด กลายเป็นศาสตร์ฮินดูแท้ ๖ ศาสตร์ ทรรศนะทั้งหก มีชื่อประวัติและคำอธิบายดังต่อไปนี้

ทรรศนะหนึ่ง ชื่อ นยายะ มีความหมายว่า การค้นหาความจริงในธรรมโดยวิธีอันเหมาะสมโดยอาศัยการอนุมานตามเหตุผลที่สมควร จึงเรียกลัทธินี้ว่า ตรรกลัทธิ ด้วยว่าเป็นวิทยาเกี่ยวกับตรรกะ เจ้าลัทธิชื่อ โคตรมะ คัมภีร์ในลัทธิ เรียกว่า นยายสูตร หลักสำคัญของนิกาย คือ ให้พิจารณาถึงความทุกข์ ความเกิด ความเคลื่อนไหวในระหว่างมีชีวิตอยู่ โทษ และความสำคัญผิด อันเกิดจากอวิชชา ด้วยการพิจารณาความจริง ตามความเหมาะสมแก่เหตุผล สอนให้บุคคลเกิดละอกุศลกรรม ให้มีเมตตาต่อกัน มีสัจจะบำเพ็ญประโยชน์ต่อกัน

ทรรศนะสอง ไวเศชิกะ เจ้าลัทธิชื่อ กณาท เป็นคนสมัยเดียวกันกับโคตรมะผู้เป็นเจ้าของลัทธิ นยายะ คำอธิบายความในทรรศนะนี้ก็เป็นทำนองอรรถกถาของนยายะ คือ ไขความตายอธิบายถึงธรรมชาติทั้งหลายที่แสดงมาแล้ว หลักที่สอนแปลกออกไป คือ เชื่อความคงอยู่ของโลกที่เปลี่ยนแปลง โดยอ้างว่า เพราะโลกนั้นประกอบด้วยธาตุ (ปรมาณู) อันเป็นอมตะ อธิบายโดยธรรม คือ ปรมาตมัน ซึ่งเป็นผู้สร้างโลก คงอยู่ในสากลโลก เป็นอนันต์ คัมภีร์ในลัทธินี้เรียกว่า ไวเศชิกสูตร

ทรรศนะสาม สางขยะ เจ้าลัทธิ คือ กปิล ลัทธินี้เป็นคู่คล้ายลัทธิโยคะ ผิดกันแต่สางขยะ มีทรรศนะว่า ในโลกไม่มีพระเจ้าผู้สร้าง ซึ่งโยคทรรศนะอ้างว่า มีพระเจ้า เมื่อไม่มีพระเจ้าผู้สร้างสรรพสิ่งที่มีอยู่ สิ่งที่จะเกิดจากสิ่งที่ไม่มีจะเป็นมูลฐานไม่ได้ พระเจ้า (ไม่มีตัวตน) จะมาสร้างมนุษย์ให้มีขึ้นได้อย่างไร

ทรรศนะสี่ โยคะ เจ้าลัทธิ คือ ปตัญชลี ลัทธินี้เป็นคู่คล้ายกับสางขยะ มีทรรศนะไปข้าง มีเทพเจ้าทรงศักดิ์ ผู้มีอำนาจเหนือมนุษย์ ความในนี้ คือ พระพรหมผู้ยิ่งใหญ่หรือปรมาตมันอันเป็นปฐมวิญญานของสัตว์ทั้งหลาย ทรรศนะนี้กำหนดให้ตั้งสมาธิคือ การเพ่งให้เป็นเอกัคคตา เพื่อให้วิญญานเล็กน้อยทั้งหลายเข้าร่วมอยู่ในวิญญานอันเป็นปฐม ทางเข้าถึงโยคะ มี ๘ สาย คือ ยม (ความเหนียวรั้ง) นิยม (การปฏิบัติในลัทธิ) อาสนะ (อาการนั่ง เพื่อกระทำจิตให้แน่วแน่) ปราณายาม (การผ่อนหายใจ) ปรัตยาหาร (การทรมานอินทรีย์) ธาราน (การกระทำจิตให้มั่น) ญาณ (การเพ่ง) และสมาธิ (ความมีดวงจิตอยู่กับที่ ผู้ประพฤติในโยคะ เรียกว่า โยคี

ทรงชนะห้า ปุริมมิงมางสา เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า การมิมิงมางสา เจ้าลัทธิชื่อ ไชมินิ หลักในลัทธินี้ ให้ใช้ความไตร่ตรองในเหตุผลและให้ทำพิธี มีการพลีบูชา เสียสละเครื่องพลีบูชาอันเป็นหลักใหญ่ คัมภีร์ในลัทธิเรียกว่า กรรมมิงงสูตร

ทรงชนะหก อุตรมิงมางสา เจ้าลัทธิชื่อ วยาส หรือ พาทรายน์ ทรงชนะนี้ คือ เวทานตะ คือ หลักศึกษาอันเป็นที่สุดแห่งเวท หลักเวทานตะมีว่า พระเจ้า เป็นมหาเทพ เป็นผู้ยิ่งใหญ่ เป็นผู้สร้าง การสร้าง คือ พระปรารธนาของพระองค์เทพนั้น คือ พรหม พุดง่าย ๆ คือ โลกเท่ากับพรหม สิ่งต่าง ๆ ออกจากพรหม ทุกคนต้องบูชาพรหม คัมภีร์ในลัทธิชื่อ เวทานตสูตร หรือ พรหมสูตร หรือ สรีริกสูตร ทรงชนะทั้งหกนี้ พวกฮินดูถือว่าเป็นปรัชญาของตนโดยเที่ยงแท้และฮินดูทุกผู้ไม่อาจละเลยได้

สมัยที่กล่าวนี้มีเรื่องควรรศึกษาอีกเรื่องหนึ่ง คือ วรรณคดีของฮินดู ซึ่งแต่ขึ้นใหม่เป็นหลักใหญ่ให้คนประพฤติตามธรรม เป็นหลักทั่วไปสำหรับบุคคลทั้งหลาย ไม่จำกัดว่าเป็นวรรณะใด เหล่าใด วรรณคดีที่สำคัญมากสำหรับบุคคลทั้งหลายในสมัยนี้ คือ มานวธรรมศาสตร์ หรือ มนุศาสตร์ ซึ่งแปลกฎหรือข้อบังคับของพระมนู เรียกอีกชื่อว่า มนุสัณหิตา ได้แก่ กฎหมาย ของมนุษย์อันถือว่าเป็นรากของวิชากฎหมายของโลก

คัมภีร์รามายณะ (รามเกียรติ์) อันกล่าวถึงเรื่องพระรามผู้เป็นวีรบุรุษมีอวตารมาจากพระวิษณุ และคัมภีร์มหาภารตะ ที่กล่าวถึงเรื่องของกฤษณะ ผู้เป็นวีรบุรุษมาถึงตอนนี้มีเรื่องขยายเพิ่มเติม ฤทธิ์ให้แก่กฤษณะว่าเป็นผู้อวตารมาจากพระวิษณุอีกเหมือนกัน โดยคำอธิบายดังนี้จึงกำหนดได้ว่า คัมภีร์สำคัญทั้งสองนี้เป็นที่นับถือของฮินดูนิกายไวษณพ (ผู้นับถือพระวิษณุเป็นเจ้า) ยิ่งกว่าฮินดูนิกายอื่น ทั้งรามายณะและมหาภารตะ เรียกว่า อิติहाสะ คือ เรื่องอันเป็นนิยายของวีรบุรุษ

วรรณคดีเล่มหนึ่งที่สำคัญที่สุด เกิดขึ้นในยุคนี้ คือ วรรณคดีภควัทคีตา แปลว่า เพลงของพระเจ้าผู้ควรบูชา ได้แก่ พระกฤษณะ เป็นวรรณคดีประเภทหลักธรรม สอนให้บุคคลรู้จักหลักแห่งการทำจิตใจให้ควรแก่เหตุการณ์และโลกที่ตนอาศัยและสอนให้มนุษย์ประกอบความเพียรพยายาม เพื่อให้พ้นความปรารถนาอันเป็นเหตุให้เกิดกรรม (กรรมโยคะ) นอกนั้นสอนให้รู้จักความยิ่งใหญ่ของพระกฤษณะ ผู้เป็นวีรบุรุษมนุษย์ได้ เพราะทรงประกอบด้วยความกล้าหาญและธรรม

ยังมีอีกเล่มหนึ่ง คือ คัมภีร์ปุราณะ ตามศัพท์แปลว่า คัมภีร์เก่า เกิดก่อนรามายณะและมหาภารตะ ที่กำหนดว่าเกิดก่อนด้วยปุราณะกล่าวเรื่องเนื่องด้วยเทพเจ้า ไม่ใช่เรื่องของมนุษย์ (ผู้อันพระเจ้าสร้าง) และมีเรื่องต่าง ๆ ที่กำหนดไว้ โดยลักษณะที่ประกอบ (ตามรจนาของอมรสิงห์) ว่ามี ๕ ประการ ดังนี้

- ก. กล่าวถึงเรื่องสร้างโลก
- ข. กล่าวถึงการพิनाศและการที่โลกกลับมีขึ้นใหม่
- ค. เรื่องเผ่าพันธุ์ของเทพเจ้าต่าง ๆ

ง. เรื่องการเริ่มต้นของพระมนู และยุคแห่งพระมนู ที่เรียกว่า มนวันตร และ

จ. เรื่องของดวงจันทร์ ดวงจันทร์

คัมภีร์ปุราณะตอนที่มีชื่อมากที่สุด คือ วิษณุปุราณะ อันกล่าวถึงเรื่องราวของพระวิษณุ เป็นเจ้า ปราชญ์บางท่านอนุโลมว่า คัมภีร์มานวศาสตร์ เป็นอันเดียวกับปุราณะ ภักติ ศักติ และตันตระ

พุทธศักราชล่วงแล้วได้ประมาณ ๑,๕๐๐ ปี ตอนนี้นำพระพุทธรูปศาสนาในอินเดียเริ่มเสื่อมโทรมลง ศาสนาของคณาจารย์เหล่าอื่น ที่เป็นคู่แข่งของพระพุทธรูปศาสนาแต่ต้น ก็เสื่อมหายคลาย ความศักดิ์สิทธิ์จากมูลฐานเดิมแห่งคำสอนของศาสนา เช่น ลัทธิเซน หรือ ไชนะ ของมหาวิระ เป็นต้น เหตุผลคือ ความเฟื่องฟูของลัทธิฮินดูมีมากขึ้น เป็นสถานะหนึ่งไม่สามารถตั้งตนอยู่โดยลำพังได้ ก็เข้าผสมกับฮินดู ทำนองที่เรียกว่า พุทธกับไสยย่อมาอาศัยแก่กัน ยังเหตุผลทางการเมือง คือ สมัยนี้พวกอิสลาม สาวกของพระมะหะหมัด รุกติเข้ามาทำลายวัดถ้ำสถานและลัทธิของชาวพื้นเมืองเสียเป็นอันมากอีกสถานหนึ่ง

ตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๑,๕๐๐ เป็นต้นมา ปรัชญาของฮินดูและปรัชญาของศาสนาอื่นที่นับถือกันอยู่ในชมพูทวีป เข้าพัวพันกันยุ่งเหยิง ทางภาคเหนือของอินเดีย คณาจารย์ของฮินดูและปรัชญาของศาสนาอื่นที่นับถือกันอยู่ในชมพูทวีป เข้าพัวพันกันยุ่งเหยิง ทางภาคเหนือของอินเดีย คณาจารย์ของฮินดูบางพวกยังมุ่งมั่นเผยแผ่ลัทธิของตน ไม่ยอมให้พ่ายแพ้แก่ลัทธิอื่น โดยวิธีเปลี่ยนแปลงความเชื่อถือของตนให้เป็นไปเพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ปฏิเสธการแตกแยกเป็นนิกายเล็กน้อย อันเป็นเครื่องบั่นทอนความสามัคคี จะว่าการประกาศศาสนาตามแบบนี้ ผู้ประกาศมุ่งประโยชน์ทางการเมืองก็ได้

ภักติ สมัยนี้จึงมีลัทธิประกาศถึงความภักดีต่อพระเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งโดยเฉพาะ ไม่มีพระเจ้าอื่น ไม่มีลัทธินิกายอื่น พระเจ้าองค์นั้นจะเป็นใคร ไม่ทราบได้ แต่ไม่ใช่พระพรหม ไม่ใช่พระวิษณุ ไม่ใช่พระศิวะ ไม่ใช่เทพเทวี่องค์ใด พระองค์ทรงกรุณาต่อผู้เคารพพระองค์ พระองค์ทรงเป็นผู้ประทานดวงวิญญาณแก่มนุษย์ วิญญาณของมนุษย์มาจากพระองค์ พระองค์ทรงเป็นผู้ประทานดวงวิญญาณแก่มนุษย์ วิญญาณของมนุษย์มาจากพระองค์ ดังนั้นดวงวิญญาณของมนุษย์จึงไม่แตกสลาย คำสอนที่สำคัญในลัทธิภักติ คือ บุคคลไม่ว่าจะอยู่ในวรรณะใด ภักดีต่อพระเจ้าได้ทุกวรรณะ ผู้ใดภักดีต่อพระเจ้า ผู้นั้นจะพ้นทุกข์ทั้งสิ้น “ความภักดี คือ คุณธรรม สูงสุดกว่าคุณธรรมอื่น สูงกว่าการปลีกรรมบูชา (แม้แต่การปลีกรรมที่เรียกว่า อัศวเมธ) สูงกว่าผู้ให้สติปัญญาความรู้อันใด และสูงกว่าการเพ่งพินิจใดๆ”

ผู้ประกาศลัทธิภักดีต่อพระเจ้าองค์เดียว คือ ศุรูนานัก ศาสดาองค์แรกของศาสนาสิกข์ และด้วยเหตุผลทางการเมืองดังกล่าวข้างต้น คือ มูลเหตุแห่งการเกิดขึ้นของศาสนานี้

ฮินดูในตอนหลัง เมื่อความนึกคิดของคนผสมผสานเลอะเลือนกันไป ได้มีนิยายแห่งศรัทธาที่แปลกออกไปไกลข้างจะเป็นอาจารย์ที่ควรกล่าวไว้ในที่นี้ ๒ นิยาย คือ นิยายศักดิ์และตันตระ

ศักดิ์ แปลว่า ศักดิ์ ความสูงส่ง หรืออำนาจ หรือเครื่องส่งเสริมให้มีศรี ในบทนี้หมายถึง เทวดาผู้หญิง ผู้ชายของเทวดาผู้ชาย เกิดขึ้นมาเพื่อเสริมอำนาจให้แก่เทพผู้สามี

ทำไมจึงมีศักดิ์ขึ้น ได้ความตามธรรมดาสำนึกว่า ทุกอย่างเป็นของคู่กัน มีน้ำต้องมีไฟมีร้อนต้องมีเย็น เมื่อมีเพศชายต้องมีเพศหญิง เป็นสมโยคอยู่คู่กัน โลกจึงจะได้ดุลย์ คือ ตั้งอยู่ได้ เทพผู้ชายมีอยู่โดยเดี่ยวไม่ได้ ต้องมีศักดิ์ คือ มีเทวี หรือชายามาคู่เคียงอยู่ด้วย จึงจะมีเรื่องพูดกันต่อไป ถ้าหาไม่เรื่องก็จบ

สรรพสิ่งในโลก อะไรเล่าจะยิ่งกว่ามนุษย์ พระเจ้าเองก็ยิ่งใหญ่ไม่เท่าความจริง พระเจ้าไม่ได้สร้างมนุษย์ แต่มนุษย์นั่นเองเป็นผู้สร้างพระเจ้า แต่การที่มนุษย์มาสมมุติว่า พระเจ้าเป็นผู้สร้างสิ่งทั้งหลายนั้น ถ้าหากไม่ใช่เพราะความโง่งของมนุษย์แล้ว ก็ต้องกล่าวว่าเพราะมนุษย์เป็นผู้สร้างพระเจ้าขึ้นมาเพื่อหากิน ชาวฮินดูได้สร้างศักดิ์ คือ เทวี หรือเทวดาผู้หญิงขึ้นมาคู่กับเทวดาผู้ชาย สมมติให้เป็นภรรยาสามีกันเสีย เพื่อให้เป็นอำนาจและเครื่องประดับของกันและกัน ด้วยประการเช่นนี้

เรื่องสร้างศักดิ์ คือ เทวดาผู้หญิงมาเป็นเรื่องหากิน เป็นเรื่องใหญ่มากแต่เดิมนาน่าจะเริ่มขึ้นมาจากนิยายไศวะก่อน เพราะพระมหาเทวีผู้สูงศักดิ์กว่าเทวีใด เป็นศักดิ์ คือ ชายาของพระศิวะ ทรงพระนามว่า พระอุมา แต่มาภายหลังมีนามต่าง ๆ ออกไปตามความนับถือ ซึ่งสุดแต่จะมุ่งให้มี ความหมายให้เป็นไปอย่างไร เช่น นามว่า เทวี อัมพิกา อุมา บารพตี มหาวิทยา มหามาตา นยิกา โยคินี จันตี จันติกา ไกวรี เหมวตี ภาวะ ทูรคา และกาลีสก็มี ส่วนนิยายไวษณพ มักอ้างพระนามพระลักษมี เป็นศักดิ์ของพระวิษณุ นามว่า ราช ชายาพระกฤษณะ ส่วนในนิยายนับถือ พระพรหม มักอ้างนามศักดิ์ของพระพรหมว่า สรัสวดี ดังนี้

ศักดิ์ หรือ เทวี คือ เทวดาผู้หญิง ที่ทรงพระนามมากอย่างนี้ ความจริงก็มีพระนามเดียว (คือ อุมา ชายาพระศิวะ) แต่เมื่อพระศิวะอวตารเป็นปางต่าง ๆ เทวีจึงพระนามต่างกัน มีพระรูปต่างกัน มีการบูชา มีเทวาลัยที่สถิตอาศัยมากมายขึ้น โดยรูปและวิธีต่าง ๆ กัน และการปลีบูชา มหาเทวีเหล่านี้บางพิธีบางรูป มีไปถึงขึ้นทารุณและอนาจาร

อันการที่มีทารุณและอนาจาร อยู่ในพิธีบูชาเจ้าแม่เหล่านี้ก็เป็นเรื่องเนื่องจากความสำนึกตามธรรมดาที่ใดมีเรื่องต้องการจะกินอาหารสดคาว ที่นั่นก็มีเลือด การประหารทารุณ ที่ได้มีเรื่องของเพศคู่ มีเรื่องของความปรารถนาใหญ่ในกาม ที่นั่นก็ต้องมีอนาจารและทูลาจารโดยลำดับที่ เทวาลัยบางแห่งในเมืองกัลกัตตา ยังมีซากสถานที่ประหารแพะ เพื่อเอาโลหิตเช่นเจ้าแม่กาลีส บางเทวาลัยมีเทพทาสี คอยรับจ้างกระทำเมถุนธรรมเพื่อสังเวแม่เจ้าก็มี

การนับถือลัทธิศักดิ์ แบ่งออกเป็น ๒ คณะ คือ ทักษิณาจาริน ได้แก่ พวกฝ่ายขวาเป็นพวกทำพิธีใด ๆ อย่างเปิดเผย สุภาพ ไม่ลามก อนาจาร ไม่มีลับลมคมใน ใคร ๆ รู้เห็นเป็นพยานอันน่า

พอใจได้ (ตามแบบปุราณะป อีกคณะหนึ่ง คือ วามจาริน ได้แก่ พวกชาย เป็นพวกทำพิธีในที่ลับเป็น ทั้งุราจารและอนาจาร และในแบบอันเป็นทั้งุราจารและอนาจารนี้เอง คือ ต้นตระกูล นักปราชญ์ฝ่าย อินดูรับว่า นิภายต้นตระกูลเกิดจากการนับถือศักดิ์ เรื่องของเทวดาผู้หญิงเมียเทวดาผู้ชาย ซึ่งกลายมาเป็นแบบแผนในภายหลัง

ต้นตระกูล หมายความว่า พิธีหรือแบบแผนกฎเกณฑ์ คือ กฎเกณฑ์ในพิธีต่าง ๆ ตามฐานะ และสภาพของมนุษย์ ๓ ประการ ได้แก่ สภาพแห่งความเป็นสภาพแห่งความเป็นผู้กล้าหาญและสภาพแห่งความเป็นผู้ประเสริฐ สภาพทั้งสามประการนี้มีอยู่ตามวัย ต้น กลาง และสุดท้าย ตามลำดับ

การบูชาศักดิ์ตามแบบของต้นตระกูล จะต้องทำพิธีไปตามสภาพอย่างหนึ่ง และทำพิธีอย่างใดอย่างหนึ่งให้ศักดิ์และเทพผู้เป็นสวามีพอพระทัย การจะให้เทพคู่พอใจคงไม่มีประเด็นอะไร นอกจากการพรรณนาคุณแห่งความสเนหาระหว่างกัน พรรณนาคุณแห่งความใคร่ และคุณแห่งความรักระหว่างเทพและเทพีทั้งสองนั้น ลงสุดท้ายด้วยการประกอบเมถุน

นักปราชญ์นิภายต้นตระกูลอธิบายว่า การกระทำตามกฎพิธีอันนี้ เป็นจัดยอดของลัทธิ ต้นตระกูล ผู้กระทำพิธีจะต้องทำตามกฎ ๕ อย่าง เรียกว่า ม ทั้งห้า คือ

๑. มัตยะ หรือมัจชะน้ำเมา หมายความว่า ต้องดื่มน้ำเมาให้หย่าเปเกือบเสียสติได้ก็ยิ่งดี
๒. มางสะ เนื้อสด หมายความว่า ต้องบริโภคน้ำเนื้อสดผสมกับน้ำเมานั้น
๓. มนตรา สาธยายมนต์ บทใดบทหนึ่ง เร่าเร้าให้เกิดความกำหนัด
๔. มุทรา ลีลาด้วยทำย้วยวน เร่งเร้าให้เกิดความกำหนัด
๕. ไมถุน (หรือเมถุน) ประกอบเมถุน

พิธีเป็นของฝ่ายวามจาริน คือ พวกศักดิ์ชาย เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า กาทจักร (จักรดำ) มักทำกันในเวลากลางคืน ผู้เลื่อมใสทั้งหญิงชายมาประชุมกันต่อหน้าศักดิ์ (พระอุมา) นั้นแล้วปฏิบัติ (ม.๕) ที่กำหนด อะไรเป็นเหตุผลให้กระทำอย่างนี้ ตอบตามหลักธรรมดา คือ เพราะความเหลวแหลกแห่งการนับถือ ในยามที่ศาสนาเกิดความเสื่อมทรามลงในชุมพูทวีป จะกำหนดว่าอะไรเป็นพุทธ อะไรเป็นอินดู ก็กำหนดไม่ได้ เหลือแต่ความลามกอนาจาร พุทธศาสนิกชนบางเหล่าในสมัยนั้น ยอมรับเอา บางส่วนของต้นตระกูลเข้าไปผสม ถึงกับมีพุทธต้นตระกูลเกิดขึ้น แพร่หลายไปอยู่ในนิภายลามาของทิเบต เป็นส่วนใหญ่ และเพราะเหตุแห่งการปฏิบัติอันนี้ ได้ทำให้พระพุทธศาสนาเสื่อมโทรมไปจากอินเดียด้วย อีกอย่างหนึ่ง ก็คือ เหตุที่ทำให้ลามกอนาจารกันถึงอย่างนี้ มีอธิบายของฝ่ายต้นตระกูลว่า มนุษย์เรามี ราคะ โทสะ และโมหะเป็นมูลกิเลสอยู่ในตัว ถ้าต้องการจะดับกิเลสเหล่านี้ จะต้องประพฤติอย่างนั้น เสียให้เต็มความพอใจ อยากทำสิ่งใด ทำสิ่งนั้นให้เต็มที่ ทำนองหนามยอก แล้วเอาหนามบ่งเสีย สุดท้ายก็จะเกิดนิพพิทา เปื่อหน่ายไปเอง

ข้อปฏิบัติของอินดูในปัจจุบัน

ฮินดูในสมัยต่อมา ทั้งฮินดูที่อยู่บ้านและอยู่ป่า ก็คือ ฮินดูผู้ครองเรือนและฮินดูผู้ละบ้าน ออกไปอยู่ป่าบำเพ็ญพรตพรหมจารี ยังมั่นคงอยู่ในลัทธิภักดี (ต่อเทพเจ้า) และพิธีกรรมมีอย่างต่าง ๆ ตามแบบของฮินดู

สมัยพราหมณะ มีคัมภีร์อาร์ณยะ เป็นข้อบังคับให้พราหมณ์ปฏิบัติตนตามหลักของ อาศรมทั้งสี่ คือ พรหมจารี คฤหัสถ์ วณปรัสถ์ และสันยาสี มาในสมัยปัจจุบันการปฏิบัติเช่นนั้น ส่วนหนึ่งยังคงอยู่ และมีอีกส่วนหนึ่งเติมเข้ามาเป็นข้อปฏิบัติอย่างเคร่งครัดเช่นเดียวกัน

ฮินดูในปัจจุบันกำหนดบุคคลจะเป็นฮินดูได้ ต้องประกอบด้วยองค์สำคัญสองอย่างคือ ตระกูลกำเนิดและข้อปฏิบัติ กล่าวคือ ต้องมีตระกูลกำเนิดถูกต้อง และต้องมีข้อปฏิบัติไม่บกพร่อง ตระกูลกำเนิด กำหนดบุคคลที่เกิดในตระกูลของพราหมณ์ กษัตริย์ และแพศย์ ยกเว้นบุคคลที่เกิดใน วรรณะต่ำกว่านี้ จึงจะเรียกว่าเกิดมาในชาติตระกูลที่ควรจะเป็นฮินดูได้ หมายความว่า สามารถทำกิจ พิธี ตามที่กำหนดไว้ในคัมภีร์ไว้ในคัมภีร์มนูศาสตร์ของลัทธิฮินดูได้

ข้อปฏิบัติตามคัมภีร์ดังกล่าว กำหนดไว้ต่าง ๆ กัน เป็นพิธีที่ฮินดูจะพึงปฏิบัติเป็นประจำ ชาติเสียอย่างใดอย่างหนึ่งก็มีใช้ฮินดู

อนึ่ง ความเชื่อถือของคนที่เป็นฮินดูแท้ คือ มีความเชื่อว่า โลกต้องมีพราหมณ์ ต้องมี คัมภีร์พระเวท และต้องมีวรรณะ ๔ เหล่า มาในภายหลังความเชื่อในข้อนี้ก็ลดน้อยถอยลง แต่มาให้ความสำคัญในข้อปฏิบัติ

๓.๓ หลักศรัทธาศาสนาพราหมณ์

หลักความเชื่อที่สำคัญ

คำสอนในคัมภีร์อุปนิษัตน์เองที่ทำให้เกิดความเชื่อเรื่องวิญญาณเวียนว่ายตายเกิด และ เรื่องนรกใต้ดิน สวรรค์บนฟ้า ฟ้า สาง เทวดา ต่าง ๆ ขึ้นมา รวมทั้งเรื่องอวตารของพระนารายณ์ที่เกิด มาเพื่อช่วยโลก เช่น อวตารมาเป็นพระรามเพื่อฆ่ายักษ์ หรือแม้เรื่องอวตารมาเป็นพระพุทธเจ้า เพื่อ สอนพวกอสูรผิด ๆ จะได้ไม่มีฤทธิ์เดช จะได้กำจัดได้ง่าย เป็นต้น นี่เองที่ทำให้ผู้ที่ไม่รู้จักพุทธศาสนา อย่างถูกต้องก็จะเชื่อกันว่าพุทธศาสนานั้นแยกออกมาหรือเป็นเพียงสาขาหนึ่งของศาสนาฮินดูเท่านั้น ซึ่งความเชื่อนี้ได้เข้าไปปะปนอยู่ในศาสนาของพุทธศาสนาในระดับศีลธรรมเต็มไปหมด และก็ยังเป็น สาเหตุสำคัญที่ทำให้พุทธศาสนาสูญหายไปจากอินเดียอีกด้วย

ศรัทธาเกี่ยวกับเทพเจ้า

ความคิดเรื่องเทพเจ้าต่าง ๆ ของศาสนาพราหมณ์ในสมัยแรก ๆ คือ ยุคพระเวท (ประมาณ ๙๐๐-๑,๕๐๐ ปีก่อนคริสตกาล) เกิดจากสภาพธรรมชาติ คือ มนุษย์เกิดจินตนาการว่า เบื้องหลังของธรรมชาติหรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ ต้องมีผู้มีอำนาจบังคับ คือ มนุษย์ใส่ความรู้สึกให้แก่ธรรมชาติ กลายเป็นเทพเจ้าตามธรรมชาติไป เทพเจ้าเหล่านี้เป็นที่มาของเทพนิยายทางศาสนาพราหมณ์ และเป็นพื้นฐานที่สำคัญของลัทธิการบูชาในศาสนาฮินดู ในระยะต่อมาเทพที่สำคัญคือ เทพประจำทิศทั้งแปด ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยพระเวท และเห็นชัดขึ้นในสมัยพราหมณะ อันเป็นระยะที่มีการทำพิธีการต่าง ๆ เพื่อบูชาเทพเจ้ามีลักษณะที่มนุษย์บูชาเทพเจ้าองค์ใดเขาก็ยกย่องเทพเจ้าองค์นั้นว่าสูงสุดในขณะนั้น ลักษณะเช่นนี้ได้วิวัฒนาการไปสู่ความคิดเรื่องเอกเทวนิยม เทพที่สำคัญคือ พระอินทร์ พระยม พระวรุณ พระกุเวร (ท้าวเวสสุวรรณ) พระอัคนี พระสุรียาทิตย์ พระวายู (มารุต) พระโสมนาท และยังมีเทพอื่นที่กล่าวถึงอีก คือ พระพิฆเนศวร และพญาพาลีในยุคพราหมณะ (ประมาณ ๖๐๐-๑,๐๐๐ ปีก่อนคริสตกาล) การบูชาเทพเจ้ามีพิธีกรรมที่พิสดารมากขึ้น มีกฎเกณฑ์มากขึ้น มิฉะนั้นการบูชาจะไร้ผล เครื่องบูชาจะไร้ผล เครื่องบูชาก็อยู่เหนือเหตุผลทางศีลธรรม มีการบูชาด้วยน้ำเมา สัตว์ และคน พราหมณ์เป็นผู้ผูกขาดการประกอบ พิธีกรรม โดยมีคัมภีร์พราหมณะเป็นแม่บทที่สำคัญ พราหมณ์ จึงเป็นผู้มีอำนาจที่แท้จริงในการบูชาด้วย เหตุนี้ พราหมณ์เองก็คิดว่าพวกตนเป็นผู้มีความสำคัญที่สุด ความคิดเรื่องชั้นวรรณะของพราหมณ์ก็ค่อย ๆ ปรากฏชัดขึ้น

ศรัทธาเกี่ยวกับพระเจ้าสูงสุด

แม้ว่าแนวคิดเกี่ยวกับการยกย่องเทพองค์ใดองค์หนึ่งให้สูงส่งกว่าเทพองค์อื่น จะเริ่มปรากฏในคำอ้อนวอนมาแล้วตั้งแต่สมัยพระเวท และสมัยพราหมณะ แต่ที่ปรากฏชัดแจ้งจริง ๆ เมื่อศาสนาพราหมณ์ได้วิวัฒนาการเป็นศาสนาฮินดูอย่างเต็มที่ตั้งแต่สมัยพระเจ้าศุงคะในต้นพุทธศตวรรษที่ ๖ โดยพระองค์ส่งเสริมศาสนาพราหมณ์เพื่อต่อต้านพุทธศาสนา โดยยกย่องพระศิวะ พระวิษณุ และเทพเจ้าดั้งเดิมของพราหมณ์ คือ พระพรหม ให้เป็นผู้สูงสุดรวมกันเรียกว่า “ตรีมูรติ”

๑) **พระพรหม** เป็นเทพเจ้าดั้งเดิมของพราหมณ์ มีความสัมพันธ์กับพระปชาบดี จนบางท่านเห็นว่าเป็นวิวัฒนาการของพระปชาบดี พระพรหมเป็นหนึ่งในเทพสูงสุดที่มีหน้าที่เป็นผู้สร้างสรรพสิ่ง เนื่องจากการเกิดของพระองค์ เป็นลักษณะการคาดคะเนมากกว่าจะเป็นรูปเคารพทั่วไป ทำให้ในความเป็นจริงพระองค์ไม่ค่อยได้รับความเคารพจากประชาชนมากนัก พระพรหมมีความหมายเป็นสองนัย คือ นัยแรก คำว่า พรหมหรือพรหมัน เป็นคำกลาง ๆ หมายถึง วิญญาณอันสูงสุดของจักรวาล ดำรงอยู่ได้ด้วยตนเองเป็นนิรันดร เป็นที่เกิดและเป็นที่รวมของสรรพสิ่ง ไม่มีรูปร่าง ไม่มีใช้วัตถุ ไม่สามารถเห็นได้ ไม่เกิด ไม่มีใครสร้าง ไม่มีเบื้องต้นและที่สิ้นสุด ไม่มีขอบเขตจำกัด ไม่สามารถเข้าใจได้ โดยประสาทสัมผัส ปรากฏทุกหนทุกแห่ง ทั้งในสิ่งมีชีวิต และไม่มีชีวิต หมายถึงว่า พรหมก็คือต้นเหตุของสรรพสิ่งนั่นเอง นัยที่สอง พระพรหม หมายถึง เทพเจ้าผู้เกิดจากพร-หมัน ซึ่งเป็นจิตวิญญาณ

สูงสุด หรืออาจจะกล่าวว่าเป็นภาคบุคลาธิษฐานของพรหมนั่นเอง ลักษณะพระวรกายสีแดง มีสี่เศียร ทรงหงส์เป็นพาหนะ เมื่อพระองค์ได้เกิดจากวิญญานสูงสุดแล้วก็ได้ทรงสร้างเทพเจ้าขึ้นแล้วรับสั่งให้ประจำตามที่ตั้งต่าง ๆ เช่น พระอัคนีประจำโลก, พระวายุประจำสวรรค์, พระอาทิตย์ประจำท้องฟ้า นอกจากนี้พระองค์ยังได้เนรมิตพราหมณ์จากพระโอษฐ์, กษัตริย์จากพระพาหา, แพศย์จากพระขงฆ์ และศูทรจากพระบาท

๒) พระวิษณุ เป็นหนึ่งในเทพสูงสุดของศาสนาพราหมณ์ ในคัมภีร์พระเวทพระองค์มิใช่เทพสูงสุดแต่อย่างใด แต่เป็นเพียงสหายสนิทของพระอินทร์เป็นที่มาของพลังสุริยะ คัมภีร์พระเวทและคัมภีร์พราหมณ์กล่าวถึงพระองค์ว่าเป็นผู้ครองอาณาเขตของจักรวาล ด้วยการเสด็จเพียงสามก้าวเท่านั้น วิษณุปุราณะกล่าวว่า พระองค์เป็นผู้สร้างผู้รักษา และผู้ทำลาย เป็นผู้มีอำนาจเหนือพระพรหมและพระศิวะ อันแสดงให้เห็นถึงการแก่งแย่งกันเป็นใหญ่ ระหว่างนิกายต่าง ๆ ในศาสนาพราหมณ์ที่ได้พัฒนาเป็นศาสนาฮินดู

๓) พระศิวะ เป็นเทพเจ้าดั้งเดิมของพวกทมิฬหรือทราวิท หรือตราวิเดียนทางภาคใต้ของอินเดีย ดังปรากฏหลักฐานในคัมภีร์ของพวกทมิฬและหลักฐาน ทางโบราณคดี จากการขุดค้นที่เมืองโมเทโซ-ดาโร และเมืองฮาร์ปปา ซึ่งเชื่อกันว่าเมืองทั้งสองนี้เป็นที่อยู่ของพวกตราวิเดียนมาก่อน คนพวกนี้นิยมบูชาสิ่งศักดิ์ของพระศิวะ หรือศิวลึงค์ พระองค์ก็มีชื่อตามสิ่งที่พระองค์ทรงสัมพันธ์ด้วย เช่น สัมพันธ์กับภูเขา โดยเฉพาะภูเขาหิมาลัยจึงได้นามว่า ศิริศะ คือ เป็นใหญ่แห่งภูเขา หรือพระองค์เป็นที่นับถือของพวกผี เป็นผู้เกี่ยวข้องกับความตายจึงได้นามว่า ภูเตศวร เป็นต้น ในคัมภีร์พระเวทไม่ได้กล่าวถึงพระศิวะไว้โดยตรง แต่กล่าวถึงพระรุทร ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันแล้วว่าเป็นพระศิวะในการต่อมา พระรุทรเป็นที่เคารพของพราหมณ์เสมอด้วยเทพอื่น ๆ เมื่อศาสนาพราหมณ์ได้รับการปฏิรูปเพื่อแข่งขันกับพระพุทธศาสนาในต้นพุทธศตวรรษที่ ๖ พระศิวะก็ได้รับการยกย่องเสมอด้วยพระพรหมและพระวิษณุ และเด่นชัดขึ้น เมื่อมีการแบ่งเป็นนิกายต่าง ๆ เพราะนักปราชญ์ในแต่ละนิกายต่างก็แต่งคัมภีร์ยกย่องเทพเจ้าสูงสุดในนิกายของตน ลักษณะเช่นนี้ปรากฏชัดในยุคปุราณะ โดยปกติพระศิวะได้รับการกล่าวถึงในสองลักษณะ คือ ลักษณะแรก ไม่มีรูปร่าง พระองค์เป็นอย่างเดียวกันกับพราหมณ์ หรืออาดมันในกรณีนี้ถ้าต้องการบูชาพระองค์ก็ต้องบูชาส่วนอันละเอียดอ่อนของพระองค์ คือศิวลึงค์ซึ่งมีกำเนิดในลักษณะต่าง ๆ เช่น เกิดขึ้นเองเรียกว่าสยมภู หรือมีผู้มีศรัทธาสร้างขึ้น หรือภูเขาที่มีลักษณะเหมือนลึงค์ตามธรรมชาติ และลักษณะที่สอง พระศิวะปรากฏเป็นรูปร่างในรูปแบบต่าง ๆ ในกรณีนี้สามารถบูชารูป เคารพของพระองค์ได้ ในศิวปุราณะได้กล่าวถึงศิวลึงค์ว่า ควรอยู่คู่กับฐานศิวลึงค์ (ซึ่งเรียกว่าโยนิ) อุปมาตั้งว่าพระศิวะประทับคู่กับพระนางปารวตีฉันทใด รูปศิวลึงค์ก็ควรอยู่บนรูปโยนิของพระนางปารวตีฉันทนั้น

๓. ความเชื่อเกี่ยวกับอาดมัน อาตมัน หรือ SOUL เป็นลักษณะความเชื่อที่สำคัญในศาสนาพราหมณ์ โดยเชื่อว่าเป็นพลังชนิดหนึ่ง ไม่ใช่วัตถุ ดำรงอยู่ได้อย่างเป็นอิสระ หรืออาจจะอาศัย

อยู่กับร่างกายหรือวัตถุก็ได้ แต่ไม่แตกดับ เมื่อวัตถุแตกดับ ดังนั้นอาตมมันคือสิ่งที่อยู่ในตนทำให้เป็นบุคคลขึ้น เมื่อร่างกายเน่าเปื่อยแล้ว ยังเชื่อว่าอยู่ต่อไปหรืออาตมมัน คือ เจตภูตของบุคคลที่ตาย เชื่อกันว่าได้แยกออกไปจากร่างกายและดำรงอยู่ได้ตามลำพัง เมื่อบุคคลกระทำความดีตายไปแล้วอาตมมันย่อมขึ้นสู่สวรรค์ เมื่อบุคคลทำชั่ว ก็จะต้องตกนรก แต่ทั้งสวรรค์และนรกไม่ใช่จุดสุดท้ายของมนุษย์ เพราะทำให้อาตมมันต้องเวียนว่ายเช่นเดียวกัน คือ อยู่ภายใต้กฎแห่งกรรม ซึ่งจะชักนำให้เกิดแล้วเกิดอีก เป็นผู้อยู่ในอำนาจของพญายม คือความตาย

๔) ศรัทธาเกี่ยวกับเรื่องกรรม กรรมแปลว่าสิ่งคำจุนหรือสนับสนุน คือ เป็นกฎของจักรวาลและกฎศีลธรรมของสังคม ต่อมาในยุคที่มีการเช่นสรวงบูชาเฟื่องฟู คำนี้มีความหมายถึงยัญพิธีอันเป็นลักษณะเด่นของการบูชาเทพเจ้า ในสมัยนั้น แนวคิดเรื่องกรรมสัมพันธ์กับการเกิดใหม่ คือ หากบุคคลมีกิเลส หรือวิชาเขาก็ต้องทำกรรม กรรมย่อมผลักดันให้เขาเกิดแล้วเกิดอีก กรรมในอดีตเป็นตัวกำหนดชีวิตในปัจจุบัน กรรมในปัจจุบันชาติเป็นตัวกำหนดชีวิตมนุษย์ในชาติหน้า หากบุคคลใดเกิดมาแล้วร่ำรวย ยากจน หรือต่ำต้อย เขาก็ต้องรับสภาพเช่นนั้น เพราะการให้ผลของกรรมแบบที่มีชะตากำหนดไว้ล่วงหน้าแล้ว เช่นเดียวกับ พรหมลิขิต เป็นสภาพที่ทุกคนต้องจำยอม แก้ไขไม่ได้ วิถีชีวิตถูกกำหนดไว้ล่วงหน้าหมดแล้ว ส่วนเรื่องวาระนั้น ตอนแรกเป็นการรังเกียจกันในแง่ของเชื้อชาติและวัฒนธรรม คือเป็นการรังเกียจชนพื้นเมืองของชาวอารยัน เพราะคิดว่าชนพื้นเมืองมีผิวดำและด้อยวัฒนธรรมกว่าตน จากความรู้สึกนี้จึงกีดกันในเรื่องหน้าที่การงานที่ดีไว้สำหรับพวกอารยันด้วยกัน ในเวลาต่อมาเรื่องวาระกลายเป็นเรื่องที่ยอมรับว่า พระพรหมเป็นผู้กำหนดไป กลายเป็น กรอบหรือเป้าที่กำหนดรูปแบบของคนไป คือ ถ้าเป็นบุคคลก็จะอยู่ในวาระเดิม ไม่สามารถออกไปได้ในชีวิตนี้

๕) ศรัทธาเกี่ยวกับไสยศาสตร์ ไสยศาสตร์เป็นศาสตร์ที่เกี่ยวกับการใช้เวทย์มนต์คาถาทุกรูปแบบ การยอมรับอำนาจที่เกิดจากการใช้เวทย์มนต์คาถาต่าง ๆ ดังนั้น จึงประกอบด้วยเวทย์มนต์คาถา ยันต์และโคลง แต่เดิมการร้ายเวทย์มนต์คาถาเป็นการอ้อนวอนพระเจ้า ต่อมาค่อย ๆ กลายเป็นว่าพิธีกรรมต่าง ๆ นั้นเองมีความศักดิ์สิทธิ์ในตัวเอง คาถาที่ใช้ก็ศักดิ์สิทธิ์มีอำนาจลึกลับในตัวอักษรแล้ว ไม่ขึ้นอยู่กับอำนาจของเทพเจ้า เพราะสามารถบังคับเทพเจ้าให้ปฏิบัติต่าง ๆ ได้ เทพจึงเป็นสื่อให้การประกอบพิธีเกิดสัมฤทธิ์ผลเท่านั้น บางท่านจึงเห็นว่าลักษณะนี้เป็นสาระที่แท้จริงของศาสนาพราหมณ์ หลังพุทธกาล ศาสนาพราหมณ์ได้พัฒนาเป็น ศาสนาฮินดูอย่างเต็มที่ในสมัย ศุภกะและคุปตะ ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๖-๑๓ การแสดงความเคารพต่อเทพเจ้าในยุคนี้เรียกว่าลัทธิภักดี คือ การมอบกาย และใจต่อพระเจ้า อุทิศตนต่อพระเจ้า แสดงความรัก ความเชื่อมั่นต่อพระเจ้า วิธีแสดงความภักดี คือเปล่งคำนมัสการ และสรรเสริญจนกลายเป็นเวทย์มนต์คาถา ซึ่งเจริญรุ่งเรืองมากในยุคปุราณะทั้งในไวษณพนิกาย และไศวนิกาย และในคัมภีร์ตันตระของลัทธิตันตระ ซึ่งเจริญในเบงกอลตะวันออกตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้นมา ส่วนยันต์อันเป็นแผนภูมิอันลึกลับซึ่งมีอำนาจ

พิเศษ ได้เจริญขึ้นในยุคต้นตระเช่นกัน เพราะมีการกล่าวถึงการใช้นันต์เป็นเครื่องมือ เข้าถึงอำนาจของ พระศิวะได้ทางหนึ่ง โดยปรากฏในคัมภีร์ต้นตระหลายแห่ง หากพิจารณาให้ดีจะพบว่าผู้อยู่เบื้องหลัง ที่สำคัญของไสยศาสตร์ คือ พวกพราหมณ์ เพราะพราหมณ์ เป็นผู้เชี่ยวชาญในพิธีกรรม ยิ่งพิธีกรรม สลับซับซ้อนมากขึ้น เท่าใดก็ต้องอาศัยผู้เชี่ยวชาญมากขึ้นเท่านั้น พวกพราหมณ์เองก็มีรายได้ สูงขึ้นก็ เป็นธรรมดาที่จะผูกขาดหน้าที่อันนี้ไว้ สำหรับตน หรืออีกนัยหนึ่งจักรวาลทั้งหมดอยู่ใต้อำนาจของ เทพเจ้า เทพเจ้าทั้งหมดอยู่ใต้อำนาจของเวทย์มนต์คาถา เวทย์มนต์คาถาอยู่ใต้อำนาจของพวก พราหมณ์ เพราะฉะนั้นพวกพราหมณ์เป็นเทพเจ้าที่แท้จริงของเรา

๓.๔ กรรมและการเกิดใหม่ บ่อเกิดศรัทธา

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเชื่อว่าพระพรหมเป็นเทพเจ้าสูงสุด ทรงเป็นผู้สร้างโลกและสรรพ สิ่งตลอดทั้งกำหนดโชคชะตาของคนและสัตว์ เพราะฉะนั้นวิถีชีวิตของแต่ละคนจึงเป็นไปตาม พรหมลิขิต แต่คนก็อาจเปลี่ยนวิถีชีวิตได้ หากทำให้พระพรหมเห็นใจและโปรดปราน โดยการ บวงสรวงอ่อนวอนและกระทำความดีต่อพระองค์ ผู้ที่พระองค์ทรงโปรดหากตายไปก็จะไปเกิดในสุคติ ภูมิ และถ้าหากโปรดเป็นที่สุด ก็จะได้ไปอยู่กับพระองค์ชั่วนิรันดร์ แต่ถ้าไม่ทรงโปรดก็จะไปเกิดใน ทุกคติภูมิ ได้รับทุกข์เวทนาแสนสาหัส ชาวฮินดูเชื่อว่าวิญญาณเป็นอมตะจึงไม่ตายตามร่างกาย ที่ว่า ตายนั่นเป็นเพียงวิญญาณออกจากร่างกาย เพราะร่างกายทรุดโทรมจนอาศัยอยู่ไม่ได้เท่านั้น วิญญาณ ก็จะไปถือเอาร่างใหม่ หรือที่เรียกว่า เกิดใหม่ ดุจคนสวมเสื้อผ้าเมื่อใช้นานไปก็เก่าคร่ำคร่า ก็ไปหาชุด ใหม่สวมก็ฉนั้น เพราะฉะนั้นวิญญาณจึงไม่มีเกิดมีตาย การเกิดตายเป็นเพียงเรื่องร่างกายเท่านั้นเอง วิญญาณจะไปถือเอาร่างใหม่หรือที่เรียกว่าสังสารวัฏ เวียนว่ายตายเกิดอยู่รำไปตราบที่ยังไม่บรรลู่ โมกษะ ชาวฮินดูเชื่อว่า โมกษะเป็นจุดหมายสูงสุดของชีวิต ผู้เข้าถึงโมกษะจะไปอยู่กับพระพรหมชั่วนิรันดร์ ไม่ต้องมาเวียนว่าย ตายเกิดอีกต่อไป ส่วนการปฏิบัติเพื่อบรรลู่โมกษะนั้น จะต้องปฏิบัติตาม หลักการ ๔ ประการ คือ

๑. **กรรมมรรค** (กรรมโยคะ) การปฏิบัติด้วยการประกอบการทำงานตามหน้าที่ด้วยความ ขยันขันแข็ง แต่ทำงานด้วยจิตใจสงบ ไม่หวังผลตอบแทนใด ๆ ผู้ปฏิบัติเรียก กรรมโยคิน

๒. **ชยานมรรค** (ชยานโยคะ) การปฏิบัติเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงขึ้นมาว่า ปรมาตมน์เป็นสิ่งเดียวที่มีอยู่ วิญญาณส่วนบุคคล (อาตมน์) เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับ ปรมาตมน์ หรือวิญญาณสากล การสร้างญาณดังกล่าวให้เกิดขึ้น อาจทำได้โดยการดำเนินตามมรรค ๔ ประการ ด้วยกัน คือ

๑) แยกแยะให้เห็นความแตกต่างระหว่างสิ่งที่เป็นจริง และสิ่งที่ไม่เป็นความจริงที่ เรียกว่า วิเวกะ

๒) บำเพ็ญเนกขัมมะ คือ สละโลกียสุขทั้งหมด ที่เรียกว่า ไวราคยะ

๓) ปลุกฝังคุณธรรม ๔ ประการ คือ ควบคุมกายและประสาททั้ง ๕ ควบคุมใจ ยับยั้งมิให้ประสาททั้ง ๕ ที่ควบคุมได้แล้วกลับตกไปเป็นทาสของอารมณ์ต่าง ๆ อีกรอดกลิ่นอารมณ์ต่าง ๆ อุดกลิ่นหนานาน ทำจิตให้เป็นสมาธิอย่างสมบูรณ์ และมีความจงรักภักดีที่เรียกว่า สลัมปัต

๔) ใฝ่ฝันถึงความหลุดพ้น (โมกษะ) ที่เรียกว่า มุมุกษุตวะ ผู้ปฏิบัติเรียกว่า ชยานโยคิน

๓. ภัคติมรรค (ภักดีโยคะ) การปฏิบัติ คือการปลุกศรัทธาและความจงรักภักดีต่อ เทพเจ้าที่ตนเคารพนับถือ ผู้ปฏิบัติเรียกว่า ภัคดียोคิน

๔. ราชมรรค (ราชโยคะ) เป็นทางปฏิบัติเกี่ยวกับการฝึกทางใจ มุ่งบังคับใจให้อยู่ในอำนาจด้วยการบำเพ็ญโยคะกิริยา ผู้ปฏิบัติเรียกว่า ราชโยคิน

๓.๔.๑ ศรัทธาเกี่ยวกับสิ่งสูงสุด

ความเชื่อเกี่ยวกับ สิ่งสูงสุดหรือความจริงแท้แน่นอนว่ามีสิ่งเดียวได้ มีมาแล้วตั้งแต่สมัยพระเวท หรือในศตปทกะ พราหมณะ กล่าวถึงพระพรหมว่าเป็นผู้ไม่มีเพศ เป็นต้นเหตุของสรรพสิ่ง แม้แต่เทพเจ้าทั้งหลายก็เกิดจากพรหม แนวคิดเกี่ยวกับ สิ่งสูงสุดได้ถึงจุดสุดยอดในสมัยอุปนิษัต บรรยายธรรมชาติของสิ่งสูงสุดสองระดับ กล่าวถึงสิ่งสูงสุดที่ไม่สามารถกำหนดได้ด้วย ลักษณะทางปรากฏการณ์ บางครั้งก็กล่าวถึงสิ่งสูงสุดว่า เหมือนกับบุคคลผู้สูงสุดที่เราต้องเช่นสรวงบุษากกล่าวโดยสรุปแนวคิดของศาสนาพราหมณ์ เป็นการยอมรับอำนาจต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็อำนาจที่ไม่มีตัวตน หรือมีอำนาจที่มีตัวตน คือ เป็นวิญญาณร้ายต่าง ๆ เป็นรุษเทวดา หรือเป็นเทพเจ้า จนกระทั่งเป็นพระเจ้าผู้สูงสุดและยังคิดว่าพลังต่าง ๆ ที่ออกไปจากบุคคลสามารถก่อให้เกิดพฤติกรรมต่าง ๆ ขึ้นได้ ด้วยเหตุนี้จึงต้องมีการอ่อนน้อมหรือบวงสรวง อำนาจนั้นโดยวิธีใดวิธีหนึ่ง แม้ว่าจะระยะหลังจะถูกมองว่า ความคิดนี้เป็นเรื่องของพราหมณ์ผู้ประกอบพิธีกรรมนั่นเอง ที่สามารถเรียกอำนาจต่าง ๆ ได้ หรืออำนาจที่แท้จริงอยู่ที่ผู้กระทำพิธี แต่การยอมรับอำนาจเหนือมนุษย์ยังมีอยู่

๓.๔.๒ หลักศรัทธาในกฎแห่งกรรมและการเกิดใหม่

ในคัมภีร์อุปนิษัตมีหลายอุปนิษัตที่พูดถึงกฎแห่งกรรมและการเกิดใหม่ โยงทั่วไปเรื่องกฎแห่งกรรมและการเกิดใหม่ในปรัชญาอินเดียสันนิษฐาน ว่ามีเค้ามาจากฤตะในคัมภีร์ฤคเวท ฤตะหมายถึงความเป็นระเบียบแห่งสรรพสิ่งในสากลจักรวาล หรืออีกนัยหนึ่งได้แก่ ความเป็นระเบียบในธรรมชาติ กฎแห่งกรรมในปรัชญาอินเดียมีความหมายเป็น ๒ นัย คือ หมายถึง กฎแห่งธรรมชาติหรือกฎแห่งเหตุและผลอย่างหนึ่ง และกฎแห่งศีลธรรมแห่งหนึ่ง ในธรรมชาติทุกสิ่งทุกอย่างเกิดขึ้นเป็นไปตามอำนาจของเหตุปัจจัย เมื่อเกิดขึ้นก็มีเหตุทำให้เกิด เมื่อดำรงอยู่ก็มีเหตุทำให้ดำรงอยู่ เมื่อเสื่อมสลายไปก็มีเหตุทำให้เสื่อมสลาย ไม่มีอะไรเกิดขึ้น ดำรงอยู่หรือดับไปอย่างลอยๆ โดยไม่มีเหตุหรือปราศจากเหตุ นี่คือความหมายแห่งกฎแห่งกรรมในแง่ที่เป็นกฎแห่งเหตุผลหรือกฎแห่งธรรมชาติ ในแง่

ที่เป็นกฎแห่งศีลธรรมนั้น หมายถึงกฎแห่งการกระทำของสิ่งที่มีชีวิต ให้แคบเข้ามาอีกก็คือกฎที่เกี่ยวกับกระทำของมนุษย์ หลักทั่วไปของกฎแห่งกรรมในฐานะที่เป็นกฎแห่งศีลธรรมมีว่า ทำดียอมได้รับผลดี ทำชั่วยอมได้รับผลชั่ว การประกอบพิธีบูชาญัตถิอว่าเป็นการประกอบกรรมดีหรือกุศลธรรมอย่างหนึ่งตามคำสอนของอุปัชฌ์ นอกจากนี้ที่ถือว่าเป็นกุศลกรรมก็เช่นการสร้างหรือทำสิ่งที่เป็นสาธารณประโยชน์ งานสังคมสงเคราะห์ การบริจาคทานหรือช่วยเหลือผู้อื่น กุศลกรรมเหล่านี้เป็นกุศลกรรมชั้นธรรมดา การบำเพ็ญตบะแบบนี้กบวชเพื่อบรรลุโมกษะเป็นกุศลกรรมชั้นอุกฤษฏ์หรือชั้นสูงสุด

ปรัชญาอุปนิษัตเชื้อในภพหน้าหรือการเกิดใหม่ เมื่อร่างกายนี้แตกดับหรือตายไป ชีวาตมันจะเคลื่อนที่ออกจากร่างเก่าไปอาศัยอยู่ในร่างใหม่ เหมือนคนเปลี่ยนเสื้อผ้าชุดเก่าแล้วสวมใส่เสื้อผ้าชุดใหม่ อุปนิษทกล่าวว่ก่อนที่ชีวาตมันจะออกจากร่างเก่ามันจะต้องหาร่างใหม่สำหรับไปอาศัยอยู่ให้ได้เสียก่อน เมื่อพบร่างใหม่แล้วมันจึงจะทิ้งร่างเก่าไป แต่ร่างใหม่ที่มันจะไปอาศัยอยู่นี้จะดีหรือไม่ดีขึ้นอยู่กับกรรมดีหรือกรรมชั่วที่ชีวาตมันได้เคยกระทำได้ พุทธาร์ณยกอุปนิษทกล่าวว่อวัยวะทุกอย่างติดไปกับชีวาตมันที่ไปอาศัยอยู่ในร่างใหม่ ผลแห่งการศึกษาหรือการเรียนรู้และผลแห่งการกระทำยอมติดตามไปกับชีวาตมันเช่นกัน

ฉานโทคยอุปนิษทกล่าวว่มีทางแห่งการไปเกิดใหม่ของชีวาตมันอยู่ ๒ ทางคือ ทางสว่างหรือ ทางแห่งเทพ (เทวยาน) กับทางมืด หรือ ทางแห่งบิตร (ปีตถยาน) ผู้ที่บำเพ็ญตบะหรือสมณธรรมเพื่อความรู้แจ้งในพรหมัน ตายแล้วชีวาตมันจะดำเนินไปตามทางแห่งเทพซึ่งเป็นทางอันเกษมโดยผ่านอากาศ พระอาทิตย์ พระจันทร์ แล้วเข้าสู่โลกแห่งความเป็นเอกภาพกับพรหมัน ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ตามเกิดอีก ส่วนผู้บำเพ็ญกุศลกรรมชั้นสามัญตามแล้ว ชีวาตมันจะดำเนินไปตามทางแห่งควันหรือทางแห่งความมืด ไปอยู่ในโลกแห่งบิตรชั่วระยะเวลาหนึ่ง เมื่อครบกำหนดแล้วก็จะกลับมาเกิดในโลกมนุษย์อีก โดยกลับมาตามทางเดิม ลงมาสิงสถิตอยู่ในพืชพันธุ์ธัญญาหาร เมื่อมนุษย์บริโภคพืชพันธุ์ธัญญาหารนั้น เข้าไปก็เข้าไปถือกำเนิดในร่างกายของมนุษย์ สำหรับผู้ที่ทำกรรมดีไว้ก็จะเกิดในที่ดี เช่น เกิดเป็นพราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ ส่วนผู้ที่ทำกรรมชั่วไว้มากตายแล้ว จะไปสู่ยมโลกเสวยความทุกข์ตามควรแก่กรรมของตน เมื่อพ้นจากยมโลกแล้ว หากมาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะเกิดในตระกูลต่ำ เช่น ตระกูลศูทร จัณฑาล หรือไม่ก็เกิดเป็นสัตว์ เช่น เป็นสุนัข หมู แมว แพะ แกะ เป็นต้น ดังกล่าวมาโดยย่อนี้คือทรรศนะแห่งอุปนิษทเกี่ยวกับเรื่องกฎแห่งกรรม และการเกิดใหม่ซึ่งแตกต่างกับทรรศนะของพุทธศาสนา และทรรศนะของศาสนาอื่นที่จะกล่าวถึงต่อไป

คัมภีร์อุปนิษทเป็นที่มาของปรัชญาฮินดูทุกระบบ ระบบทั้งหกของปรัชญาฮินเดีย คือนายยะ ไวเศชิกะ สางขยะ โยคะ มีมางสา และ เวทานตะ ต่างมีแนวความคิดทางปรัชญาสืบเนื่องมาจากอุปนิษททั้งสิ้น แต่การเน้นและการตีความคำสอนของอุปนิษทต่างกัน จึงทำให้ปรัชญาแต่

ละระบบเหล่านั้นมีทรรศนะและคำสอนแตกต่างกันออกไป ซึ่งจะได้พูดถึงเมื่อถึงตอนว่าด้วยปรัชญา
นั้น ๆ

สรุป จากการศึกษาหลักศรัทธาในกฎแห่งกรรม กรรม แปลว่าสิ่งจำเป็นหรือสนับสนุน
คือ เป็นกฎของจักรวาล และกฎศีลธรรมของสังคม ต่อมาในยุคที่มีการเช่นสรวงบูชาเฟื่องฟู คำนี้มี
ความหมายถึงยัญพิธี อันเป็นลักษณะเด่นของการบูชาเทพเจ้า ในสมัยนั้น แนวคิดเรื่องกรรมสัมพันธ์
กับการเกิดใหม่ คือ หากบุคคลมีกิเลส หรือวิชาเขาก็ต้องทำกรรม กรรมย่อมผลักดันให้เขาเกิดแล้ว
เกิดอีก กรรมในอดีตเป็นตัวกำหนดชีวิตในปัจจุบัน กรรมในปัจจุบันชาติเป็นตัวกำหนดชีวิตมนุษย์ใน
ชาติหน้า หากบุคคลใดเกิดมาแล้วร่ำรวย ยากจน หรือต่ำต้อย เขาก็ต้องรับสภาพเช่นนั้น เพราะการ
ให้ผลของกรรมแบบที่มีชะตากำหนดไว้ล่วงหน้าแล้ว เช่นเดียวกับ พรหมลิขิต เป็นสภาพที่ทุกคนต้อง
จำยอม แก้ไขไม่ได้ วิธีชีวิตถูกกำหนดไว้ล่วงหน้าหมดแล้ว ส่วนเรื่องวาระนั้น ตอนแรกเป็นการ
รังเกียจกันในแง่ของเชื้อชาติและวัฒนธรรม คือ เป็นการรังเกียจชนพื้นเมืองของชาวอารยัน เพราะคิด
ว่าชนพื้นเมืองมีผิวดำและด้อยวัฒนธรรมกว่าตน จากความรู้สึกนี้จึงกีดกันในเรื่องหน้าที่การงานที่ดีไว้
สำหรับพวกอารยันด้วยกัน ในเวลาต่อมาเรื่องวาระกลายเป็นเรื่องที่ยอมรับว่า พระพรหมเป็นผู้
กำหนดกลายเป็นกรอบ หรือเป้าที่กำหนดรูปแบบของคน คือ ถ้าเป็นบุคคลก็จะอยู่ในวาระเดิม ไม่
สามารถออกไปได้ในชั่วชีวิตนี้

๓.๕ ความสำคัญของหลักศรัทธา

พรหมันและอาดมันหรือตัวตนสูงสุดเป็นสิ่งเดียวกันโลกเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากมายาอภิปา
ทำให้ชีวิตมันหลงผิดว่าตนเองแตกต่างจากพรหมันและเข้าใจผิดว่าพรหมันเป็นโลกแห่งพหุภาพ
อย่างที่บุคคลเข้าใจผิดคิดว่าเชือกเป็นงู ฉะนั้นนอกจากนี้ มายายังมีหน้าที่ปกปิดหรือซ่อนเร้นความจริง
แท้มันเป็นเหมือนม่านคอยกั้นไม่ให้เราหยั่งเห็นพรหมัน หน้าที่ปกปิดนี้คือ **ความไม่รู้** ส่วนหน้าที่ฉาย
ภาพความหลากหลายให้เราเห็นและคิดว่ามีอยู่จริงๆคือ **ความหลงผิด** มายาเป็นภาวะที่ขัดแย้งใน
ตัวเอง โดยลักษณะของมันไม่อาจใช้ภาษาพูดหรือนิยามได้มันเป็นสิ่งที่ไม่มีเบื้องต้น กล่าวได้เพียงว่า
ธรรมชาติของมายาคือการปกคลุม (อภิปา) คือเอาลักษณะของสิ่งหนึ่งไปปกคลุมอีกสิ่งหนึ่ง มายาจะ
หายไปเมื่อเกิดความรู้แจ้ง สำนักกโหวตเวทานตะถือว่า มายาจะสำแดงตนออกมาในสามลักษณะ
นั่นคือ (หนึ่ง) เป็นความรู้ผิด (สอง) เป็นความสงสัยลังเลใจ และ (สาม) เป็นการขาดความรู้ที่ถูกต้อง
แนวคิดเรื่องมายานี้มีหลายท่านนำไปเปรียบเทียบกับแนวคิดของอริชชาในทางพุทธศาสนา

ดังนั้น ทฤษฎีการเกิดขึ้นของโลกจึงเกี่ยวข้องกับอิศวรและมายา อิศวรสร้างโลกโดย
อาศัยอำนาจคือมายาทำให้เราเห็นว่าโลกนี้ต่างจากพรหมัน โลกเป็นแต่เพียงปรากฏการณ์ที่พรหมัน

สำแดงตนผ่านสื่อกลางคือมายา เช่นเดียวกับที่คลื่นเป็นปรากฏการณ์ของน้ำผ่านสายลม โลกคือผลผลิตของมายา ลักษณะพิเศษที่ทำให้เรารู้ว่าโลกเป็นผลผลิตหรือเกิดจากมายาก็คือ เราไม่อาจกล่าวได้ว่า โลกมีอยู่หรือไม่มีอยู่เลย ทั้งนี้เพราะมายาทำให้โลกเป็นสิ่งที่มียู่ทั้งๆ ที่มันไม่จริง แต่โลกก็ไม่ใช่สิ่งที่ไม่มียู่จริงอย่างสิ้นเชิงเช่นหวนดเต๋าหรือเขาลิง โลกไม่ใช่จินตนาการเพราะกระบวนการของโลกและชีวิตก่อให้เกิดผลลัพธ์บางอย่างได้ แม้ว่าร่างกายของเราจะไม่จริง แต่เราก็ต้องอาศัยร่างกายนี้ นำไปสู่ความจริงคือพรหมัน ในแง่นี้จะบอกว่าโลกไม่มีอยู่เลยก็ได้ โลกไม่ใช่ภาพฝันอันเลื่อนลอยหรือภาพลวงตาที่ไม่แน่นอน ในขั้นสามัญวิสัยเราจะเห็นโลกคือโลกตลอดเวลา ครอบงำที่ความรู้แจ้งยังไม่เกิดมนุษย์ก็จะมองเห็นว่าโลกคือความจริงอยู่ตรงนั้น ละนั้นก็ไม่ได้ผิดเพราะอวิชายังคงมีอิทธิพลอยู่เหนือความรู้สึกนึกคิดของเรา แต่เมื่อใดที่รู้แจ้ง โลกก็ไม่ใช่ความจริง สองทัศนะนี้ไม่จำเป็นต้องขัดแย้งกันเพราะเป็นความจริงสองระดับ

มายาอาจถูกมองในฐานะเป็นมายากลที่พระพรหมทรงสร้างขึ้น ซึ่งมันไม่ได้มีอำนาจเหนือแต่อย่างใด เปรียบพรหมันเป็นนักแสดงกลที่สามารถจะเสกสิ่งของออกมาจากความว่างหรือเปลี่ยนสภาพของที่มีอยู่ให้เป็นอย่างอื่น คนที่ไม่เข้าใจก็เชื่อว่าสิ่งที่เขาเห็นนั้นเป็นความจริง แต่สำหรับผู้แสดง (พรหมัน) และผู้ที่ออกก็จะรู้ทันทีว่า เหล่านั้นเป็นแต่เพียงมายากล จริงสำหรับบางคนและไม่จริงสำหรับบางคน ในแง่นี้ โลกจึงเป็นได้ทั้งความจริงและความไม่จริง หากแต่ภาวะที่โอหวนตะเวทานตะสนใจจะไปให้ถึงคือภาวะของพรหมันซึ่งเป็นความจริงสูงสุด ซึ่งตรงนั้นเท่ากับว่าเราต้องหยั่งเห็นว่าโลกไม่ใช่ของจริง แต่เกิดขึ้นมาจากพรหมันด้วยอำนาจแห่งมายา วิวัฒนาการของการอธิบายได้ด้วยภาพดังนี้ พรหมันหรืออาตมัน สุขุมธาตุ ๕ มหาธาตุธาตุ ๕

สุขุมธาตุ ได้แก่ธาตุที่ละเอียด คืออนุของอากาศ ลม ไฟ น้ำ และดิน เหล่านี้เป็นธาตุที่ไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตา ส่วนมหาธาตุธาตุ ได้แก่ธาตุหยาบ ๕ อย่าง เป็นธาตุที่ผสมกันระหว่างสุขุมธาตุ ถ้าผสมด้วยอนุแห่งอากาศมากก็เรียกว่าอากาศ ถ้าผสมด้วยอนุของลมมากก็เรียกว่าลม ความต่างระหว่างมหาธาตุธาตุกับสุขุมธาตุคือ ธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ แลอากาศ ในมหาธาตุธาตุนั้นไม่ใช่ธาตุบริสุทธิ์เพราะการผ่านผสมแล้ว และมหาธาตุธาตุทั้ง ๕ นี้เป็นเหตุให้เกิดธาตุต่าง ๆ ตามมามากมาย แต่ท่านคังกราจารย์เชื่อว่ากระบวนการวิวัฒนาการทั้งหมดนี้เป็นอาการปรากฏ ไม่ใช่เปลี่ยนแปลงจริง คนที่คิดว่าธาตุเหล่านี้มีจริง ๆ ถือว่าเข้าใจไม่ถึงพรหมันอันเป็นสัจธรรมแท้

การเกิดขึ้นของคนก็เป็นในทำนองเดียวกัน ท่านคังกราจารย์เห็นว่า คนประกอบด้วยส่วนสำคัญ ๒ อย่าง คือ กายกับอาตมันร่างกายเป็นของไม่จริง เป็นอาการปรากฏที่เกิดจากอวิชยา (มายาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับคนจะเรียกว่าอวิชยา) แม้ว่ากายจะเป็นของไม่จริง แต่เราก็สามารถแบ่งกายออกเป็น ๒ ชั้น ได้แก่

๑) กายหยาบ (ภูตกาย) คือกายที่เรามองเห็นกันอยู่ จัดเป็นกายชั้นนอกที่แตกได้ ตายได้ สลายได้เหมือนวัตถุอื่นๆ

๒) **กายละเอียด (สุขุมกาย)** คือกายที่ประกอบด้วยอินทรีย์หก ได้แก่ จักขุ (ตา) โสตะ (หู) ฆานะ (จมูก) ชิวหา (ลิ้น) กายะ (กาย) และชีวิต (ชีวิตินทรีย์ – ปรมาณ) สุขุมกายนี้ไม่ตาย จะห่อหุ้มอาตมันไว้ เมื่อกายหยาบแตกสลาย กายละเอียดก็จํานำเอาอาตมันไปหากายหยาบอันใหม่ เป็นอย่างนี้ไปเรื่อยจนกว่าจะหยุดเวียนว่ายตายเกิด แม้ว่ากายนี้จะไม่ดับแต่มันก็เกิดจากอำนาจของมายา เช่นเดียวกับโลก จึงไม่ใช่ความจริงแท้

สำหรับอโทตะเวทาทนตะ ความจริงแท้มีเพียงอย่างเดียวและนั่นก็คือพรหมัน โลกและชีวิตเป็นผลลัพธ์ของพรหมัน สิ่งที่เป็นผลลัพธ์มีอยู่ก่อนแล้วในสิ่งที่เป็นสาเหตุ หรือสิ่งที่เป็นผลลัพธ์โดยความจริงไม่ได้แตกต่างจากสิ่งที่เป็นสาเหตุ ดังนั้น จึงมีเพียงสิ่งที่เป็นสาเหตุเท่านั้นที่ถือว่ามีอยู่ คนและโลกเป็นเพียงปรากฏการณ์ของพรหมัน ขึ้นอยู่กับพรหมัน ส่วนพรหมันซึ่งเป็นตัวเหตุไม่ต้องอาศัยหรือขึ้นอยู่กับผลลัพธ์ใด ๆ พรหมันมีอยู่ได้ด้วยตัวเองและมีอยู่จริงเพียงอย่างเดียวไม่ว่าจะในเวลาใด

๓.๖ เป้าหมายสูงสุดของศรัทธาในศาสนาพราหมณ์

เป้าหมายสูงสุดของศรัทธา

ความจริงสูงสุดในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู (ซึ่งเริ่มต้นหลังยุคอุปนิษัทเป็นต้นมา) มีลักษณะเป็นองค์รวมหรือที่มาจากสรรพสิ่งเพียงหนึ่งเดียว อีกทั้งไม่อยู่ในรูปของบุคคลตัวตนใด ๆ หากจัดหมวดหมู่ก็จะเป็นความจริงแบบเอกนิยม (Monism) เรียกความจริงนี้ว่า “พรหมัน”

คำว่า “พรหมัน” โดยคำศัพท์แปลว่าการเจริญเติบโตหรือวิวัฒน์เดิมคำนี้หมายถึงการบูชาัญหรือยัญพิธี ปัจจุบันใช้ในความหมายถึงสิ่งแท้จริงสูงสุดซึ่งวิวัฒน์มาเป็นโลกและสิ่งทั้งหลายหรืออันติมสังจะซึ่งเป็นมูลการณของสิ่งทั้งหลายเป็นที่เกิด ที่อาศัยและที่กลับของสิ่งทั้งปวง คำว่า “พรหมัน” นี้ใช้เรียกความจริงสูงสุดในแง่ที่เป็นภาวะถูกรับรู้ เป็นภาวีสัย (objective) แต่ถ้าเราต้องการเรียกความจริงสูงสุดในแง่ที่เป็นผู้กระทำหรือผู้รู้ (subjective) เราจะใช้คำว่า “อาตมัน” แทนพรหมัน คำทั้งสองนี้มีความหมายเดียวกัน แต่ต่างกันในเรื่องของการเรียกใช้ นอกจากนี้ เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นว่า แม้พรหมันจะสำแดงตัวเองให้อยู่ในภาวะของผู้รู้ (อาตมัน) หรือสิ่งที่ถูกรู้ก็ได้ แต่ในขนาดเดียวกันมันก็อยู่เหนือทั้งสองภาวะดังกล่าว จึงมีชื่อเรียกพรหมันในสภาพเหนือทวิภาวะว่า ปรมพรหมหรืออันติมสังจะ ในที่นี้ผู้เขียนจะถือว่าคำเหล่านี้มีความหมายเดียวกัน ความต่างอยู่ที่การเรียก

เน้นแง่มุมใดแง่มุมหนึ่งเท่านั้น ดังนั้น เพื่อความสะดวกและง่ายต่อผู้อ่าน จะขอใช้คำว่า “พรหมัน” เรียกความจริงสูงสุดนี้เป็นหลัก

บิลลิงตัน (Billington) อธิบายไว้ว่า “พรหมัน” แปลว่าการขยายหรือเติบโต ในอุปนิษัตยยุคแรกๆ พรหมันหมายถึงแหล่งสร้างสรรค์เริ่มแรกของจักรวาล (the primai creative source of the cosmos) ที่ซึ่งโลกถูกแสดงออกมา ในนี้พรหมันแทบไม่ต่างจากพระเจ้าผู้สร้างของศาสนาคริสต์ ต่อมาเมื่อแนวคิดแบบสรรพเทวนิยมได้รับการยอมรับแพร่หลาย พรหมันจึงได้รับความหมายใหม่ โดยมีความหมายเท่ากับเป็นสกลจักรวาล พรหมันสถิตในทุกสิ่ง เป็นรากฐานที่สุดของสรรพสิ่ง (the absolute ground of being) ความหมายต่อมาของพรหมันคือเป็นฐานรองรับ “ตัวตน” ของทุก ๆ ชีวิตพรหมันจึงมีความหมายเท่ากับอาตมะมัน

ส่วนคำว่า “อาตมะมัน” แรกเริ่มมีความหมายว่าลมหายใจซึ่งทำให้มีชีวิตต่อไปได้ ต่อมาหมายถึงความรู้สึก (feeling) จิต (mind) วิญญาณ (soul) เจตภูต (spirit) และภาวะนามธรรมในด้านการรับรู้ต่างๆ ต่อมาความเชื่อว่าอาตมะมันหมายถึงสิ่งที่แฝงเร้นและเป็นตัวรู้อยู่ในสิ่งทั้งหลาย อาตมะมันเป็นตัวรู้และไม่มีวันที่จะถูกรู้ได้กล่าวคือ มันเป็นรากฐานในอาการตื่น อาการฝัน อาการหลับสนิทอย่างไรก็ดี แม้ว่าจะเป็นรากฐานแต่ก็อยู่เหนืออาการเหล่านั้นอาตมะมันเป็นอมตะ ดำรงอยู่ในฐานะเดียวตลอดกาล เป็นสากล มีลักษณะเป็นอันตรภาพ (immanent) และอุตรภาพ (transcendent) จักรภพทั้งหลายเกิดขึ้นและดำเนินไปภายในอาตมะมันนี้ อาจกล่าวว่าอาตมะมันเป็นตัวตนแต่ตัวตนนี้มีลักษณะปรากฏอยู่ได้ด้วยตัวเอง (ในนัยที่เป็นการค้ำจุนตัวเองที่เรียกว่า Self-abiding) อยู่เหนือความสงสัยและปฏิเสธไม่ได้ บางแห่งเรียกตัวตนนี้ว่า “ตฺริยะ” แปลว่าตัวตนที่สี่ บางแห่งเรียก “อมาตรา” แปลว่าสิ่งที่วัดไม่ได้เป็นความสงบเป็นเอก เป็นความสุขสันต์ และเป็นมูลการณะแห่งตัวตนที่สามในฉานโทคยอุปนิษัตย ซึ่งว่า อาตมะมันเที่ยงแท้ไม่มีวันแปรเปลี่ยนและและอยู่ในภาวะเดียวตลอดกาล

อนึ่ง อาจกล่าวว่าอาตมะมันเป็นสัมปชัญญะบริสุทธิ์ที่ไร้ซึ่งอวิชา เป็นปฐมเหตุแห่งความมี ความเป็นของสรรพสิ่ง อีกทั้งเป็นพื้นฐานของความรู้ทั้งปวง ตัวตนนี้ไม่อาจใช้คำพูดอธิบายหรือพรรณนาให้เห็นลักษณะที่แท้จริงของมันได้ เพราะคำพูดใช้พรรณนาได้เฉพาะสิ่งที่เป็นทางโลก จะรู้จักอาตมะมันได้ด้วยการประจักษ์ตรงหรือด้วยญาณทัศนะเท่านั้น

๓.๗ สรุปท้ายบท

โลกที่เราอาศัยอยู่มีความแปรเปลี่ยนอยู่ทุกขณะ ความแปรเปลี่ยนนั้นเป็นมายาล่องล่ำงหาความจริงอันถาวรไม่ได้ แต่ความจริงที่มองไม่เห็นต่างหากเป็นความจริงไม่เปลี่ยนแปลง ไม่ใช่มายา

ตามปกติมนุษย์หลงผิดคิดว่า สิ่งที่ตนแลเห็นเป็นความจริง ทั้งนี้เพราะตกอยู่ในอำนาจของอวิชา (เทียบกับหลักในพระพุทธศาสนา) ซึ่งเปรียบได้ดังกระจก (แวนตา) มีสี สวมแล้วทำให้เห็นวัตถุสีขาวเป็นสีต่างๆ ผิดจากความจริง การมองเห็นความจริงต้องไม่สวมแว่นที่มีสี ข้อนี้ฉันโตการ

กำจัดวิชาให้สิ้นไปเพื่อไม่เห็นมายา มนุษย์ต้องยอมรับรู้ว่า มีสิ่งเดียวที่เป็นจริง คือ (มหา) พรหม (ปรมาตมัน) เพราะว่ามีมหาพรหม คือความจริงที่มองไม่เห็นและไม่อาจเปรียบกับสิ่งใดได้ มนุษย์ไม่สามารถบรรยายลักษณะของมหาพรหมได้ เพราะว่ามีมหาพรหมคือความจริงแท้ที่มองไม่เห็นและเพราะมหาพรหมเป็นสิ่งที่อยู่อำนาจของมนุษย์

ปรัชญาเรื่องมหาพรหม (ปรมาตมัน) ของท่านสังการมีว่ามหาพรหมมีอยู่ในสรรพสิ่ง เป็นอมตะเท่ากับความเป็นอมตะของอาตมัน (สิ่งที่แลเห็นเป็นมายา ซึ่งที่แลไม่เห็นเป็นอมตะ) มนุษย์จึงเห็นพรหม เพราะพรหมเป็นสัจจะเป็นอมตะ เป็นนิรันดร์ (เห็นพรหมเท่ากับเห็นตัวเอง เห็นตัวเองเท่ากับเห็นพรหมข้อนี้เป็นลักษณะการสอนไม่ให้หลงใหลในสิ่งที่มองไม่เห็น คือตัวเราเอง)

การเป็นดังกล่าว คือการเข้าถึงโมกษะ โมกษะนั้น เป็นสภาพของใจที่ว่างเปล่าปราศจากอารมณ์ การดับซึ่งจิตอันไม่เกาะด้วยอารมณ์ไปชั่วขณะหนึ่ง เช่น ดวงจิตในเวลาหลับ ซึ่งว่าได้ถึงโมกษะไปชั่วขณะหนึ่ง ด้วยว่าขณะนั้นเป็นขณะที่อาตมันของมนุษย์ไปร่วมปรมาตมัน (ลักษณะเดียวกับนิพพานชั่วขณะในพุทธศาสนา) ก็แลโมกษะอันถาวรที่มนุษย์นั้นคือการไม่เวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏอีกต่อไปเพราะไม่มีการกระทำ (อารมณ์) อันประกอบด้วยความยึดมั่นในตัวเอง เมื่อไม่ยึดมั่นก็ไม่สามารถจะสร้างกรรมต่อไปได้

ตราบใดที่ไม่ถึงโมกษะ ตราบนั้นต้องเวียนว่ายไปตามอำนาจของผู้สร้างคือ พรหมมา (หนึ่งในตรีมูรติ มีเพศเป็นชาย) และมีการสร้างวรรณะ ๔ เหล่า ของมนุษย์ (ดูอธิบายข้างหน้า) อีกโดยในนี้ พรหมมาจึงอธิบาย สรุปรตอนท้ายเพื่อให้เกิดความสำคัญแก่ตน ว่าโลกจะต้องประกอบด้วยคุณลักษณะสำคัญ ๓ ประการ คือ

๑. ต้องมีพรหมณ์ (นักบวช)
๒. ต้องมีคัมภีร์พระเวท
๓. ต้องมีวรรณะ ๔ เหล่า

ถ้าสังคมของมนุษย์ขาดลักษณะทั้งสามนี้ จะหาสันติไม่ได้เลย (พรหม-มหาหนึ่งในตรีมูรติ ซึ่งถือเป็นผู้สร้าง บางทีเรียกว่าวิษกรรรม, วิศณุกรรรม, หิริญครรรค และ ประชาบดี ก็มี)

มหาพรหม หรือปรมาตมัน สร้างเทวะผู้ยิ่งใหญ่ไว้หมวดหนึ่ง ให้มีหน้าที่เกี่ยวกับสังสารวัฏ หรือสภาวะแห่งโลก ๓ ประการ เทวะเหล่านั้น คือ

- พรหมมา ผู้สร้าง (Creator) พระองค์หนึ่ง
- วิษณุ หรือ นารายณ์ ผู้รักษา (Presever) พระองค์หนึ่ง
- ศิวะ หรือ อิศวร ผู้ทำลาย (Destroyer) พระองค์หนึ่ง

เทวะทั้งสามนี้ เรียกว่า ตรีมูรติ แปลว่า “รูปสาม” ตามลักษณะแสดงให้เห็น เป็นธรรมาธิฐาน ว่าโลกมีการตั้งขึ้น (อุปาทิ) มีการรักษา คือ การดำรงอยู่

บทที่ ๔

เปรียบเทียบหลักศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์

การศึกษาเปรียบเทียบหลักศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์ ที่ผ่านมาใน บทที่ ๒ ได้ศึกษาหลักศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาท และในบทที่ ๓ ได้ศึกษาหลักศรัทธาในศาสนาพราหมณ์แล้วนั้น แต่ในบทที่ ๔ นี้ผู้วิจัยทำการศึกษาโดยนำเอาบทที่ ๒ และ ๓ มาเปรียบเทียบในประเด็น ต่างๆ เหล่านี้คือ ความหมายของหลักศรัทธา องค์ประกอบของศรัทธา ประเภทของศรัทธา ความสำคัญของศรัทธา มูลเหตุให้เกิดศรัทธา เป้าหมายสูงสุดของศรัทธา ทัศนคติความเชื่อต่อสิ่ง สูงสุด และอิทธิพลต่อสังคมทั้งสองศาสนาว่า มีความแตกต่างหรือคล้ายคลึงกันอย่างไรต่อไป

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูรากฐานของพระพุทธศาสนา :ชื่อเหมือนกัน และชื่อแตกต่างกัน พระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีถิ่นกำเนิดในชมพูทวีป (ทวีปที่มีต้นหว่ามา) หรืออนุทวีปอินเดียในปัจจุบันเหมือนกัน ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเกิดก่อนศาสนาพุทธ พระพุทธเจ้าประสูติในครอบครัวพราหมณ์-ฮินดู และดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงมีชื่อเหมือนและชื่อต่างกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ดังจะได้นำเสนอเป็นลำดับดังต่อไปนี้

๔.๑ เปรียบเทียบในประเด็นที่คล้ายกันและต่างกัน ของพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์

๔.๑.๑ ประเด็นที่คล้ายกัน

๑. ทั้งพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เน้นในเรื่องสภาวะมาฆะของโลก และบทบาทของ กรรม ในการที่ทำให้บุคคลต้องผูกพันหรือติดอยู่กับโลกนี้และผูกติดอยู่กับสังสารวัฏ

๒. พระพุทธเจ้าตรัสว่า ตัณหาเป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์ และเมื่อสามารถขจัดตัณหาได้แล้ว ก็จะส่งผลให้เกิดการดับทุกข์ ส่วนคัมภีร์ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูบางเล่ม เช่น คัมภีร์อุปนิษัท และคัมภีร์ภควัทคีตา ก็มีความเห็นว่า การกระทำถูกกระตุ้นจากตัณหาและการยึดมั่นถือมั่น ซึ่งก็จะนำไปสู่การผูกพันและความทุกข์ และว่าการกระทำที่ปราศจากความปรารถนาหรือตัณหาอันนั้นก็เกิดผลนำไปสู่การหลุดพ้น

๓. พระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีความเชื่อในแนวความคิดเรื่อง กรรม ว่าเป็นตัวทำให้วิญญาณต้องเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร

๔. พระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เน้นย้ำในเรื่องความเมตตากรุณาและความไม่ใช้ความรุนแรงต่อสรรพสัตว์สิ่งที่มีชีวิต

๕. พระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีความเชื่อในความมีอยู่ของนรกและสวรรค์ว่ามีหลายภพภูมิ

๖. พระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีความเชื่อว่ามีเทวดาอยู่ในภพภูมิต่างๆ

๗. พระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีความเชื่อในเรื่องการปฏิบัติทางจิต เช่น การทำสมาธิ และจิตภาวนา

๘. พระพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีความเชื่อในเรื่องการปลีกตัวและการสละชีวิตทางโลกว่าเป็นเงื่อนไขเพื่อการเข้าสู่ชีวิตทางจิตวิญญาณ และทั้งสองศาสนาเห็นตรงกันว่าตัณหาเป็นสาเหตุของความทุกข์

๙.ปรัชญา “อัทไวตะ” ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีความคล้ายคลึงกับพระพุทธศาสนาในหลายแง่มุม

๑๐. พระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีนิกายต้นตระกูลเหมือนกัน แต่ต่างกันคนละแบบเท่านั้นเอง

๑๑. พระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีถิ่นกำเนิดและวิวัฒนาการบนผืนแผ่นดินอินเดีย ผู้ก่อตั้งพระพุทธศาสนาเป็นชาวฮินดูที่ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พระพุทธศาสนาเป็นของขวัญที่ยิ่งใหญ่ที่สุดที่อินเดียมอบให้แก่มวลมนุษยชาติ

๔.๑.๒ ประเด็นที่แตกต่างกัน

๑. ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ไม่มีศาสดาผู้ก่อตั้ง แต่พระพุทธศาสนาก่อตั้งโดยพระพุทธเจ้าผู้ศาสดา

๒. ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เชื่อในอานุภาพและความสูงสุดของพระเวท (ฤคเวท, ยชุรเวท, สามเวท, อาถรรพเวท) แต่ชาวพุทธไม่เชื่อในพระเวท

๓. พระพุทธศาสนาไม่เชื่อในความมีอยู่ของวิญญาณว่ามีกำเนิดมาจากพระเจ้า แต่ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมีความเชื่อในความมีอยู่ของอาตมัน คือเชื่อว่ามีวิญญาณของบุคคลและพระพรหมซึ่งเป็นพระเจ้าผู้สร้างสูงสุด (ปรมาตมัน)

๔. ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ยอมรับว่าพระพุทธเจ้าเป็นองค์อวตารของ มหาวิษณุ ซึ่งเป็นมหาเทพองค์หนึ่งของเทพสามองค์ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู แต่ชาวพุทธไม่ยอมรับว่ามีเทพองค์ใดเสมอเหมือนหรือสูงส่งเท่าพระพุทธเจ้า

๕. พระพุทธศาสนาดั้งเดิมที่สอนโดยพระพุทธเจ้านั้น เรียกว่า พระพุทธศาสนาแบบเถรวาท หรือ พระพุทธศาสนาแบบหินยาน ผู้นับถือพระพุทธศาสนานิกายนี้ เดิมจะไม่บูชาพระพุทธรูป

และไม่มี ความเชื่อในพระโพธิสัตว์ ส่วนพระพุทธรูปศาสนานิกายมหายาน เห็นว่าพระพุทธรูปเป็น วิญญาณสูงสุด หรือเป็นมนุษย์สูงสุด คล้ายคลึงกับพระพรหมของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และทำการ บูชาพระพุทธรูปในรูปแบบของพระปฏิมาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์

๖. ชาวพุทธเห็นว่า โลกนี้เต็มไปด้วยทุกข์ และเห็นว่าการสิ้นทุกข์เป็นเป้าหมายสูงสุด ของชีวิตมนุษย์ ส่วนชาวฮินดูเห็นว่า เป้าหมายสูงสุด (อรรณะ) ในชีวิต มีอยู่ ๔ อย่าง กล่าวคือ ธรรมะ (หน้าที่ทางศาสนา), อรรณะ(ทรัพย์สิน หรือสมบัติทางวัตถุ), กามะ(ตัณหาและราคะ) และโมกษะ (ความหลุดพ้น)

๗. ชาวฮินดูเชื่อในอาศรม ๔ หรือขั้นตอนในชีวิต ๔ (พรหมจารี, คฤหัสถ์, วณปรัสถ์, สัน ยาสิ) อาศรม ๔ นี้ไม่มีการปฏิบัติในพระพุทธรูปศาสนา ชาวพุทธสามารถเข้ามาบวชเป็นพระภิกษุในเวลา ใดก็ได้แล้วแต่ความพร้อมของแต่ละบุคคล

๘. ชาวพุทธมีการก่อตั้งเป็นคณะสงฆ์และมีพระภิกษุเข้ามาบวชอยู่เป็นหมู่คณะ แต่ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเป็นศาสนาของปัจเจกบุคคล

๙. พระพุทธรูปศาสนาไม่มีความเชื่อในเรื่องพระโพธิสัตว์ แต่ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูไม่มี ความเชื่อในเรื่องนี้

๑๐. พระพุทธรูปศาสนายอมรับในความมีอยู่ของเทพและเทพธิดาบางองค์ของศาสนา พราหมณ์-ฮินดู แต่กำหนดฐานะให้อยู่ในที่ต่ำไม่มีความสูงส่งมากมายนัก

๑๑. ที่พึง(สรณะ) ในพระพุทธรูปศาสนา คือ พระรัตนตรัย ได้แก่ พระพุทธ พระธรรม และ พระสงฆ์ เป็นสิ่งสำคัญสามอย่างสำหรับชาวพุทธในขณะที่ปฏิบัติตามอริยมรรค ๘ ส่วนศาสนา พราหมณ์-ฮินดูมีทางเลือกหลายอย่างแก่ผู้ปฏิบัติเพื่อนำไปสู่ความหลุดพ้นหรือเพื่อความรู้แจ้งเห็นจริง

๑๒. แม้ว่าทั้งพระพุทธรูปศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดูจะมีความเชื่อในเรื่องกรรมและ การกลับชาติมาเกิดเหมือนกัน แต่ทั้งสองศาสนาแตกต่างกันในแนวคิดของทั้งสองอย่างที่จะดำเนินการ และมีผลกระทบต่อความมีอยู่ของบุคคลแต่ละคน

๔.๒ เปรียบเทียบศาสนาพราหมณ์กับศาสนาพุทธ

ในปัจจุบันหลักคำสอนของศาสนาพราหมณ์ ได้ผสมหรือปลอมปนเข้ามาอยู่ในคำสอน ของพุทธศาสนามาช้านานแล้วโดยชาวพุทธไม่รู้ตัว จึงทำให้ชาวพุทธเข้าใจหลักพุทธศาสนาที่แท้จริง ผิดพลาดไปหมด แล้วก็มี การปฏิบัติที่ผิดพลาดตามไปด้วย จึงทำให้ชาวพุทธไม่ได้รับประโยชน์จากคำ สอนที่แท้จริงของพระพุทธรูปเจ้า คือกลายเป็นว่า ชาวพุทธนั้นมีแต่ชื่อว่าเป็นพุทธ แต่การปฏิบัติกลับ กลายเป็นพราหมณ์กันไปหมดโดยไม่รู้ตัว และยังยึดมั่นถือมั่นว่าสิ่งที่ตัวเองยึดถือปฏิบัติอยู่นี้คือคำสอน ที่แท้จริงของพระพุทธรูปเจ้าอีกด้วย อีกทั้งเมื่อมีผู้นำคำสอนที่แท้จริงของพระพุทธรูปเจ้ามาบอกกล่าว ซึ่งไม่

ตรงกับความเชื่อที่ผสมหรือปลอมปนกับพราหมณ์อยู่ จึงทำให้ชาวพุทธไม่ยอมรับ แลบางคนยังต่อต้านอีกด้วย ดังนั้นเพื่อทำความเข้าใจว่าพุทธแท้ๆนั้นสอนว่าอย่างไร? และพราหมณ์เขาสอนอย่างไร? บทความนี้จึงได้สรุปหลักของพุทธกับพราหมณ์ที่แตกต่างกันเอาไว้ เพื่อให้ผู้ที่สนใจจะได้ศึกษาเพื่อให้เกิดความเข้าใจต่อศาสนาทั้งสองอย่างถูกต้องต่อไป

ตารางที่ ๒ เปรียบเทียบศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธ

ประเด็น	ศาสนาพราหมณ์	ศาสนาพุทธ
๑ เรื่องสิ่งสูงสุด	ศาสนาพราหมณ์ (หรือฮินดู) เป็นศาสนาประเภทเทวนิยมคือเคารพยอมรับเรื่องเทพเจ้าเป็นสิ่งสูงสุด โดยเทพเจ้า ๓ องค์ที่ชาวฮินดูให้ความเคารพสูงสุดอันได้แก่ ๑. พระพรหม ที่เป็นเทพเจ้าผู้สร้างหรือให้กำเนิดทุกสิ่งในจักรวาลขึ้นมา ๒. พระวิษณุ หรือพระนารายณ์ ที่เป็นเทพเจ้าผู้ปกป้องรักษา ๓. พระอิศวร หรือพระศิวะ ที่เป็นเทพเจ้าผู้ทำลาย เทพเจ้าทั้ง ๓ องค์นี้รวมเรียกว่า ตรีมูรติที่เป็นเทพเจ้าสูงสุด แต่ชาวฮินดูยังนับถือเทพเจ้ารองๆลงมาอีกมาก ประมาณ ๓๐๐ ล้านองค์	ส่วนพุทธศาสนาจะสอนว่า สิ่งสูงสุดในโลกและในจักรวาล ที่คอยควบคุมและดลบันดาลทุกสิ่งทุกอย่างให้เป็นไปก็คือ ธรรมชาติ ที่แสดงออกมาในลักษณะของกฎของธรรมชาติที่ชื่อว่า กฏอิทัปปัจจยตา (คือกฎที่มีใจความสรุปว่า “ทุกสิ่งที่เกิดขึ้น ต้องมีเหตุ และปัจจัยมาปรุงแต่งให้เกิดขึ้น”)
ประเด็น	ศาสนาพราหมณ์	ศาสนาพุทธ

<p>๒. เรื่องการกำเนิด ชีวิต</p>	<p>ศาสนาพราหมณ์ สอนว่า โลกและทุกชีวิตเกิดมาจากพระ พรหมเป็นผู้สร้างขึ้นมาและคอย ควบคุมอยู่ (พรหมลิขิต) ส่วนพระนารายณ์จะเป็นผู้ คอยปกป้องรักษา (โดยการ อวตารลงมาเป็นมนุษย์ เช่น เป็นพระรามเพื่อช่วยยักษ์ที่คอย ทำร้ายมนุษย์ หรือเป็น พระพุทธรูปเพื่อสอนมนุษย์ ผิดๆ เพื่อให้มนุษย์ตกรรกัน มากๆ เพราะสวรรค์เต็ม หมดแล้ว เป็นต้น) ส่วนพระอิศวรจะเป็นผู้ ทำลาย</p>	<p>ศาสนาพุทธ สอนว่า โลกนั้นเป็นสิ่ง ที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ โดยมีธาตุ ๔ เป็นพื้นฐาน คือ ๑. ธาตุดิน (ของแข็ง) ๒. ธาตุน้ำ (ของเหลว) ๓. ธาตุไฟ (ความร้อน) ๔. ธาตุลม (อากาศ) โดยธาตุทั้ง ๔ นี้จะปรุงแต่งกันทำ ให้เกิดเป็นวัตถุสิ่งของต่างๆขึ้นมาได้ อย่างน่าอัศจรรย์ โดยวัตถุสิ่งของ ทั้งหลายนี้จะอาศัยธาตุว่าง (สุญญากาศ) ตั้งอยู่ และธาตุทั้ง ๔ นี้ยังปรุงแต่งให้เกิด วัตถุที่แสนมหัศจรรย์ (คือร่างกายของ มนุษย์ สัตว์ และพืช) ขึ้นมาอีกด้วย โดย วัตถุที่แสนมหัศจรรย์นี้ก็จะปรุงแต่งหรือ ทำให้เกิดมีธาตุที่พิเศษสุดขึ้นมาอีก นั่นก็ คือ ธาตุรู้ (หรือธาตุวิญญาณ) ซึ่งธาตุรู้ เองที่ทำให้ร่างกายและระบบประสาท ต่างๆของร่างกายมนุษย์ สัตว์ และพืช เกิดการรับรู้และรู้สึกต่อสภาพแวดล้อม ต่างๆของธรรมชาติได้ และสิ่ง ที่มหัศจรรย์ที่สุดก็คือ มนุษย์นั้นจะมี เนื่อสมองพิเศษที่สามารถจดจำสิ่งต่างๆที่ รับรู้และรู้สึกมาได้เป็นอย่างดี จึงทำให้ มนุษย์นั้นมีความทรงจำมากและการคิด นึกปรุงแต่งได้มากและสลับซับซ้อนอย่าง น่าอัศจรรย์ยิ่ง จนเกิดเป็นสิ่งที่สมมติ เรียกกันว่า "จิต" หรือ "ใจ" ขึ้นมา</p>
<p>ประเด็น</p>	<p>ศาสนาพราหมณ์</p>	<p>ศาสนาพุทธ</p>

<p>๓. เรื่องของจิต (หรือวิญญาณ)</p>	<p>ศาสนาพราหมณ์จะสอนว่า จิต (หรือวิญญาณ) ของมนุษย์และสัตว์นี้เป็น อัตตา (ตัวตนที่เป็นอมตะ คือจะมีอยู่ไปชั่วนิรันดร์) ที่แยกออกมาจากปรมาตมันหรือพรหม แล้วก็จะเวียนว่ายตาย-ในทางร่างกายเกิดเพื่อรับผลกรรมของตัวเอง จนกว่าจะบำเพ็ญตบะเพื่อชำระล้างกิเลสให้หมดสิ้นไปจากจิตได้ จิตก็จะบริสุทธิ์และกลับไปรวมกับปรมาตมันหรือพรหมดั้งเดิม และมีความสุขอยู่ชั่วนิรันดร์</p>	<p>พุทธศาสนาจะสอนว่า จิตของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายนี้เป็น อนัตตา (คือเป็นเพียงสิ่งที่ถูกปรุงแต่งขึ้นมาเท่านั้น จึงไม่มีตัวตนเป็นของตนเอง และก็เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง หรือไม่เป็นอมตะ รวมทั้งยังต้องทนอยู่อีกด้วย) ที่เกิดขึ้นมาจากการปรุงแต่งของระบบประสาทที่ยังติดอยู่ของร่างกายที่ยังเป็นๆอยู่เท่านั้น เมื่อจิตนี้มีเจตนาดี ก็จะทำดี แล้วก็จะเกิดความสุขใจ อิ่มใจขึ้นมาทันที (ที่สมมติเรียกว่าเป็นเทวดาที่กำลังอยู่บนสวรรค์) แต่ถ้าจิตนี้มีเจตนาชั่ว ก็จะทำชั่ว แล้วก็จะเกิดความทุกข์ใจ เสียใจขึ้นมาทันที (ที่สมมติเรียกว่าเป็นสัตว์นรกที่กำลังอยู่ในนรก) ซึ่งอาการนี้เรียกว่าการเวียนว่ายตาย-เกิดในทางจิตใจ จนกว่าเมื่อใดที่จิตนี้จะหลุดพ้นจากความดีและชั่ว จิตก็จะบริสุทธิ์และไม่เกิดเป็นอะไรๆ (ตามที่สมมติเรียกกัน) อีกต่อไป ซึ่งสภาวะนี้เรียกว่า นิพพาน ที่หมายถึง ความไม่มีทุกข์ หรือความสงบเย็นของจิตใจ โดยนิพพานนี้ก็มีทั้งอย่างชั่วคราวและอย่างถาวร ซึ่งอย่างถาวรก็คือมีตราบเท่าที่จะยังมีจิตอยู่</p>
<p>ประเด็น</p>	<p>ศาสนาพราหมณ์</p>	<p>ศาสนาพุทธ</p>
<p>๔. เรื่องจุดมุ่งหมาย สูงสุด ของชีวิต</p>	<p>ศาสนาพราหมณ์จะสอนว่า ชีวิตจะมีการเวียนว่ายตาย-เกิดหลายภพหลายชาติ ดังนั้นจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตก็คือ การที่ไม่ต้องเวียนว่ายตาย-เกิดอีกต่อไป และได้กลับไปรวมกับ</p>	<p>พุทธศาสนาจะสอนว่า ชีวิตนี้จะมีร่างกายและจิตใจที่พึ่งพาอาศัยกันอยู่ จะแยกกันไม่ได้ ถ้าแยกกันเมื่อใด ก็จะแตกสลาย (ใช้กับร่างกาย) และดับ (ใช้กับจิตใจ) หายไปด้วยกันทั้งคู่ทันที ซึ่งเท่ากับพุทธศาสนาไม่สอนว่ามีการเวียน</p>

	พรหม หรือปรมาตมัน ที่มีแต่ความสุขอยู่ชั่วนิรันดร ส่วนจุดมุ่งหมายรองลงมาก็คือ การได้เสพสุขอยู่บนสวรรค์ตราบนานเท่านานโดยไม่ต้องทำงาน	ว่ายตาย-เกิดในทางร่างกายอีก ดังนั้นจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตก็คือ การมีชีวิตที่ไม่มีความทุกข์ทางจิตใจเลยอย่างสิ้นเชิงหรือถาวร (คือตราบเท่าที่จะยังมีจิตอยู่) ที่เรียกว่า นิพพาน ที่หมายถึงความไม่มีทุกข์ หรือความสงบเย็น ส่วนจุดมุ่งหมายที่รองลงมาก็คือ การมีชีวิตที่มีความปกติสุข ไม่เดือดร้อน ถึงแม้จะยังคงมีความทุกข์ทางด้านจิตใจอยู่บ้างก็ตาม
ประเด็น	ศาสนาพราหมณ์	ศาสนาพุทธ
๕. เรื่องกรรม-วิบาก	ศาสนาพราหมณ์สอนเรื่องว่า การกระทำ (กรรม) ของเราในชาตินี้ จะมีผล (วิบาก) ให้เราต้องไปรับผลกรรมนั้นในชาติหน้าหรือชาติต่อไป ใครทำกรรมดี ก็จะได้รับผลดีในชาติหน้าหรือชาติต่อไป (เช่น ได้ขึ้นสวรรค์ หรือเกิดมาแล้วร่ำรวยสุขสบายและมีเกียรติ เป็นต้น) ส่วนใครทำกรรมชั่วก็จะได้รับผลชั่วในชาติหน้าหรือชาติต่อไป (เช่น ตกนรก หรือเกิดมาแล้วยากจนลำบากและต่ำ ต่ำ ต่ำ เป็น ต้น)	ส่วนพุทธศาสนาจะสอนเรื่อง การกระทำด้วยเจตนา (เจตนา ก็คือกิเลส คือ โลก โกรธ ไม่แน่ใจ) ว่านี่คือกรรม ที่มีผลเป็นวิบาก คือเกิดความรู้สึกไปตามที่จิตได้สำนึกมันรู้สึก คือเมื่อทำกรรมดี จิตได้สำนึกมันก็จะรู้ว่านี่คือสิ่งที่ดี แล้วมันก็จะเกิดความสุขใจอิ่มใจขึ้นมาทันที (หรือเมื่อทำเสร็จแล้ว) หรือเมื่อทำกรรมชั่ว จิตได้สำนึกมันก็จะรู้ว่านี่คือสิ่งที่ชั่ว แล้วมันก็จะเกิดความทุกข์ใจ ร้อนใจ หรืออย่างน้อยก็เสียใจ ไม่สบายใจขึ้นมาทันที (หรือเมื่อทำเสร็จแล้ว)
ประเด็น	ศาสนาพราหมณ์	ศาสนาพุทธ
๖. เรื่องนรก-สวรรค์	ศาสนาพราหมณ์จะสอนเรื่อง นรก-สวรรค์ที่เป็นสถานที่	ศาสนาพุทธ สอนเรื่อง สวรรค์ในอก นรกในใจ คือจะสอนว่า เมื่อเราทำ

	<p>(ที่เราชอบเรียกกันว่า นรกใต้ดิน สวรรค์บนฟ้า) ซึ่งเป็นสถานที่สำหรับเอาไว้รองรับจิตที่เป็นอมตะ ที่เมื่อใครทำความชั่วเมื่อตายไปแล้วจิตก็จะไปลงนรกที่มีแต่การลงโทษให้มีแต่ความทุกข์ทรมานที่คนทั่วไปหวาดกลัวกันอย่างยิ่ง (ที่มีแต่เรื่องการทรมาน เช่น ถูกต้ม ถูกตี ถูกแทง เป็นต้น แต่ก็ไม่ได้ตายสักทีแต่จะอยู่ เช่นนี้เป็นร้อยเป็นพันปี) แต่ถ้าทำความดีเมื่อตายไปแล้วก็จะได้ขึ้นสวรรค์ที่มีแต่ความสุขตามที่คนเราทั่วไปอยากจะได้ (ที่มีแต่เรื่องความสนุกสนานรื่นเริงและเรื่องทางเพศเป็นร้อยเป็นพันปี เช่น อยู่ในปราสาทที่สวยงามใหญ่โต มีสวนดอกไม้ที่น่ารื่นรมย์ มีเครื่องแต่งกายที่วิจิตรสวยงาม และมีนางฟ้าที่สวยงามอย่างยิ่งเป็นบริวารมากมาย เป็นต้น) ซึ่งนี่คือนรก-สวรรค์ที่เป็นไสยศาสตร์ ที่พิสูจน์ไม่ได้ ไม่มีเหตุผลที่สมเหตุสมผล ที่มีไว้สอนคนป่าคนดง หรือชาวบ้านธรรมดาที่ไม่มีความรู้ด้านวิทยาศาสตร์มาก่อน หรือสำหรับคนที่มีความรู้แต่ไม่สนใจศึกษาชีวิตอย่างจริงจัง</p>	<p>ความดีเมื่อใด ก็จะเกิดเป็นความสุขใจหรืออิมเมจขึ้นมาในทันทีหรือเมื่อทำเสร็จ หรือเมื่อเราทำความชั่วเมื่อใด ก็จะเกิดเป็นความทุกข์ใน ร้อนใจ หรืออย่างต่ำก็เป็นความไม่สบายใจขึ้นมาทันทีหรือเมื่อทำเสร็จแล้ว ซึ่งนี่คือนรก-สวรรค์ที่เป็นวิทยาศาสตร์ คือพิสูจน์ได้ มีเหตุผลที่มีไว้สอนคนมีปัญญาที่สนใจจะศึกษาชีวิตหรือสนใจจะศึกษาเพื่อดับทุกข์</p>
ประเด็น	ศาสนาพราหมณ์	ศาสนาพุทธ

<p>๗. เรื่องความเชื่อ</p>	<p>ศาสนาพราหมณ์จะสอนให้เชื่อมั่นเพียงอย่างเดียว ห้ามถามห้ามสงสัย ถ้าใครไม่เชื่อก็จะตกนรก ซึ่งหลักการนี้ก็นับว่าดีสำหรับคนรุ่นเก่าหรือคนป่าคนดงที่ไม่มีมีความรู้เรื่องวิทยาศาสตร์มาก่อน หรือคนที่ไม่ได้สนใจศึกษาชีวิตอย่างจริงจัง</p>	<p>พุทธศาสนาในระดับ พื้นฐาน (คือศีลธรรม ที่เป็นคำสอนในเรื่องการดำเนินชีวิตที่ปกติสุข) จะไม่เน้นเรื่องความเชื่อคือใครจะเชื่ออย่างไรก็ได้ ขอเพียงว่าอย่าทำความชั่วก็แล้วกัน แต่พุทธศาสนา ระดับสูง (ปรมัตถธรรม ที่เป็นคำสอนเรื่องการดับทุกข์ของจิตใจมนุษย์ในปัจจุบัน ที่เรียกว่าหลักอริยสัจ ๔) จะสอนให้ใช้ปัญญาหน้าความเชื่อ คือสงสัยได้ ถามได้ และต้องพิสูจน์ให้เห็นแจ้งก่อนจึงค่อยเชื่อ คือสรุปว่าพุทธศาสนา ระดับสูงจะสอนว่า “อย่าเชื่อใคร แม้แต่ตัวเอง เมื่อพบคำสอนใดก็ให้นำมาพิจารณาดูก่อน ถ้าเห็นว่ามีโทษก็ให้ละทิ้งเสีย แต่ถ้าเห็นว่ามีประโยชน์ก็นำมาทดลองปฏิบัติดูก่อน ถ้าปฏิบัติแล้วไม่ได้ผลจริงก็ให้ละทิ้งอีกเหมือนกัน แต่ถ้าทดลองปฏิบัติแล้วได้ผลจริงก็ให้ปลงใจเชื่อได้ และให้นำเอามาปฏิบัติให้ยิ่งๆขึ้นไป”</p>
<p>ประเด็น</p>	<p>ศาสนาพราหมณ์</p>	<p>ศาสนาพุทธ</p>
<p>๗. เรื่องหลักการ ศึกษา</p>	<p>ศาสนาพราหมณ์จะใช้หลักไสยศาสตร์ในการศึกษา คือศึกษาจากการคาดคะเนเอา หรือเชื่อตามคนอื่น โดยจะไม่มีเหตุผล ไม่มีของจริงมาให้พิสูจน์ ไม่มีหลักการและระบบมาให้ศึกษา ดับทุกข์ไม่ได้ จะช่วยได้ก็เพียงช่วยให้สบายใจขึ้นมาบ้างเท่านั้น</p>	<p>พุทธศาสนาจะใช้หลักวิทยาศาสตร์ในการศึกษา คือศึกษาจากสิ่งที่มีอยู่จริง พิสูจน์ได้ ศึกษาอย่างมีเหตุผล ศึกษาอย่างเป็นระบบ และจะเชื่อก็ต่อเมื่อได้พิสูจน์จนเห็นผลอย่างแน่ชัดแล้วเท่านั้น และใช้ดับทุกข์ของจิตใจได้จริง</p>

<p>๘. เรื่องหลักการ ปฏิบัติ</p>	<p>ศาสนาพราหมณ์จะเน้นใช้ "พิธี" หรือการกระทำเพื่อให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์หรือเกิดโชคลาภ ซึ่งเป็นหลักไสยศาสตร์ เช่น พิธีกรรมต่างๆ เพื่อให้เทพเจ้าพอใจและช่วยดลบันดาลที่ ต้องการได้ หรือเพื่อให้เกิดอำนาจวิเศษ ความศักดิ์สิทธิ์ โชค ลาภ และความพ้นทุกข์</p>	<p>ศาสนาพุทธจะใช้ "วิธี" หรือการลงมือปฏิบัติจริงด้วยตนเองโดยไม่ต้องพึ่งพาใครๆหรืออะไรๆมาช่วย ซึ่งเป็นหลักวิทยาศาสตร์ คือจะมีการปฏิบัติอย่างมีเหตุมีผล ไม่มมงาย อย่างเช่น การละเลิกอบายมุขทั้งหลาย เพื่อทำให้ชีวิตไม่เดือดร้อน หรือการขยันอดทน ประหยัด ไม่คบเพื่อนชั่ว ก็จะทำให้ร่ำรวยขึ้นมาได้ หรือวิธีการปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ของจิตใจในปัจจุบัน เป็นต้น</p>
<p>๙. เรื่องสมาธิ</p>	<p>ศาสนาพราหมณ์จะสอนเรื่องสมาธิสูงๆชนิดที่คนเราธรรมดาปฏิบัติได้ยากอย่างยิ่ง ถ้าใครปฏิบัติได้ก็จะมีฤทธิ์มีเดช หรือมีอำนาจเหนือธรรมชาติ ต่างๆมากมาย เช่น เหาะ หรือ หายตัวได้ เนรมิตสิ่งของได้ ถอดจิตไปเที่ยวนรก-สวรรค์ได้ และมีญาณ (ความรู้ที่เกิดมาจากการปฏิบัติ) ในการกำจัดกิเลสให้หมดสิ้นไปอย่างถาวรได้ (ทำให้จิตหลุดพ้นจากกิเลสได้อย่างถาวร) เป็นต้น</p>	<p>พุทธศาสนา จะสอนเรื่องสมาธิตามธรรมชาติที่เราทุกคนก็สามารถปฏิบัติได้ อันได้แก่ ความตั้งใจในการเรียน การทำงาน การคิด การพูด และการกระทำทางกายทั้งหลาย ที่มั่นคงแน่วแน่และต่อเนื่องเป็นเวลานานๆ โดยผลโดยตรงของสมาธิก็คือ ทำให้เกิดความสุขสงบที่ประณีตขึ้นมาทันทีที่จิตมีสมาธิ และช่วยกำจัดกิเลสทั้งหลายให้ระงับดับลงทั้งอย่างชั่วคราวและถาวรได้ ส่วนผลโดยอ้อมของสมาธิก็คือ สมาธินี้จะ เป็นพื้นฐานให้เกิดปัญญาที่นำมาใช้ในการดับทุกข์ของจิตใจได้ทั้งอย่างชั่วคราวและอย่างถาวร</p>
<p>ประเด็น</p>	<p>ศาสนาพราหมณ์</p>	<p>ศาสนาพุทธ</p>
<p>๑๐. เรื่องวิธีการ ปฏิบัติเพื่อความ พ้นทุกข์</p>	<p>ศาสนาพราหมณ์จะสอนเรื่องการอ้อนวอนเทพเจ้าและการฝึกสมาธิอย่างหนัก รวมทั้งการบำเพ็ญโยคะ (การทรมาน</p>	<p>พุทธศาสนาจะสอนเรื่องการปฏิบัติเพื่อให้เกิด ปัญญา (ความรู้และเข้าใจตลอดจนความเห็นแจ้งว่าไม่มีอัตตา หรือไม่มีตัวเรา), สมาธิ (ความตั้งใจมั่น</p>

	ร่างกายด้วยวิธีต่างๆ) เพื่อให้ อึดตาหรือตัวตนบริสุทธิ์จาก กิเลส เมื่ออึดตาไม่มีกิเลสแล้วก็ จะกลับไปรวมกับพรหมหรือ ปรมาตมันและพ้นจากทุกข์ได้ ตลอดไป หรือมีชีวิตที่มีแต่ ความสุขอยู่ชั่ววันรันดร ไม่ต้อง มาเวียนว่ายตาย-เกิดให้เป็น ทุกข์อีกต่อไป (ที่เรียกว่าโมกษะ)	สมาธิ, และ ศิล (การมีกายและ วาจาที่เรียบร้อย) เพื่อนำมาใช้ดับทุกข์ ของจิตใจในปัจจุบัน ทั้งอย่างชั่วคราว และอย่างถาวร (นิพพาน)
ประเด็น	ศาสนาพราหมณ์	ศาสนาพุทธ
๑๑. เรื่องบุญ-บาป	ศาสนาพราหมณ์จะสอน เรื่องการฆ่าสัตว์บูชา เทพเจ้า, การฝึกสมาธิ, การสวด อ้อนวอน, การนำทรัพย์สินของ มีค่ามามอบให้แก่พราหมณ์ (ผู้ ประกอบพิธี), และการบำเพ็ญ ตบะตามหลักโยคะ (การทรมาน ร่างกาย) เป็นต้น ว่าเป็นต้น สร้างบุญ ส่วนบาปก็คือการล่วง ละเมิดศีล ๕ (คือฆ่าสัตว์, ลัก ทรัพย์, ประพฤติผิดในเรื่องทาง เพศ, การพูดโกหก, และการดื่ม สุราหรือเสพสิ่งเสพติด) รวมทั้ง การดูหมิ่นไม่เชื่อฟังเทพเจ้า เป็นต้น	พุทธศาสนาจะสอนเรื่อง การ ช่วยเหลือชีวิตของสัตว์และมนุษย์ด้วยวิธี ต่างๆ เช่น ให้ทรัพย์ ให้อภัย ให้โอกาส ให้ความรู้ ให้ธรรมะ เพื่อให้พ้นจากความ ทุกข์ความเดือดร้อนว่านี่คือ บุญ (การทำ ความดีแล้วสุขใจ) ส่วนการเบียดเบียน ชีวิตและทรัพย์สินของผู้อื่นไม่ว่าจะโดย วิธีใด ก็คือ บาป (การทำ ความชั่วแล้ว ทุกข์ใจ ร้อนใจ หรืออย่างต่ำก็ไม่สบายใจ หรือเสียใจ)
๑๒. เรื่องการศึกษา	ศาสนาพราหมณ์ จะสอน เรื่องลึกลับ ไก่ตัว พิสูจน์ไม่ได้ ไม่มีเหตุผลที่สมเหตุสมผล ไม่มี ระบบหรือหลักในการศึกษา เช่น เรื่องเวทดา นางฟ้า นรกใต้ ดิน สวรรค์บนฟ้า และเรื่องเวร	พุทธศาสนา จะสอนเรื่องที่ลึกซึ้งใน ร่างกายและจิตใจของเราเอง ที่พิสูจน์ได้ มีหลักหรือระบบในการศึกษา มีเหตุผลที่ สมเหตุสมผล ซึ่งจัดเป็น หลัก วิทยาศาสตร์ทางด้านจิตใจ

	กรรมจากชาติปางก่อน เป็นต้น ซึ่งจัดเป็นหลักไสยศาสตร์	
ประเด็น	ศาสนาพราหมณ์	ศาสนาพุทธ
๑๓. เรื่องการวางตัว ในสังคม	ศาสนาพราหมณ์จะสอน ให้มีวรรณะ (ชนชั้น) โดยชาว อินเดียจะมีการแบ่งผู้คน ออกเป็นพวกๆหรือวรรณะตาม ความเชื่อจากศาสนาฮินดูคือ ๑. วรรณะพราหมณ์เป็น วรรณะสูงสุด ได้แก่ พวกผู้ประกอบพิธี กรรมต่างๆ ๒. วรรณะกษัตริย์ ได้แก่ พวกกษัตริย์ผู้ ปกครองบ้านเมือง ๓. วรรณะแพศย์ ได้แก่ พวกพ่อค้า ช่างฝีมือ ๔. วรรณะศูทร ได้แก่ พวกคนใช้ชาวอินเดีย จะยึดถือเรื่องวรรณะ กันมาก ถ้าใคร แต่งงานกันต่าง วรรณะ ลูกออกมาจะ เป็นพวกจัณฑาล ซึ่ง เป็นคนชั้นต่ำสุดที่ สังคมรังเกียจ	พุทธศาสนาจะไม่สอนให้มีวรรณะ แต่จะสอนว่า ทุกคนนั้นจะดีหรือเลว ไม่ได้ขึ้นอยู่กับที่กำเนิด แต่ขึ้นอยู่กับที่การ กระทำของแต่ละบุคคล ถ้าใครทำดีจึงจะ เป็นคนดี ถ้าใครทำชั่วก็จะเป็นคนชั่ว และจะสอนให้ทุกคนรักกัน เคารพกัน สามัคคีกัน และช่วยเหลือกันอย่างเสมอ หน้า เพราะทุกคนคือเพื่อนร่วมทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตายด้วยกันทั้งนั้น

๔.๓ เปรียบเทียบความหมายของหลักศรัทธา

พระพุทธรศาสนาและศาสนาพราหมณ์ มีความเห็นคล้ายคลึงกันว่าหลักศรัทธาเป
นหลักการ ความเชื่อเพื่อมาปฏิบัติตามความเชื่อเพื่อได้เข้าถึงจุดมุ่งหมายที่สูงสุดของศาสนาทั้งสองสิ่ง

ที่เราเชื่อทำ ดีได้ดีทำชั่วได้ชั่วเราทำตามคำสั่งสอนพระพุทธศาสนาและพระศาสดาทำความดีแล้วจะถึงจุดหมาย สูงสุดทั้งสองศาสนาคความหมายเหมือนกันพุทธศาสนา คือนิพพาน ศาสนาพราหมณ์ คือการบรรลุ ความคล้ายคลึงในความหมายเดียวกันหลักศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนา เช่น ศรัทธา ในพระพุทธศาสนาเถรวาทได้แก่ความเชื่อประกอบด้วยปัญญาเพื่อมาปฏิบัติตามคำสอนของพระ สัมมาสัมพุทธเจ้าสิ่งใดดี สิ่งใดไม่ดี สิ่งใดผิด สิ่งใดไม่ผิด สิ่งใดควร สิ่งใดไม่ควร สิ่งใดทำแล้วจะเกิดผล ประโยชน์ เป็นต้น ไม่ใช่เอาแต่ความเชื่ออย่างเดียวศรัทธาต้องประกอบด้วยปัญญาก่อนมันจะรู้อะไร ผิด อะไรถูก อะไรดี ไม่ดี อะไรควร อะไรไม่ควร ต้องประกอบด้วยปัญญาจะปฏิบัติตามความถูกต้อง ก่อนจะได้ถึงจุดหมายสูงสุดในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู (ซึ่งเริ่มต้นหลังยุคอุปนิษัทเป็นต้นมา) มีลักษณะเป็นองค์รวมหรือที่มาของสรรพสิ่งเพียงหนึ่งเดียว อีกทั้งไม่อยู่ในรูปของบุคคลตัวตนใดๆ หากจัดหมวดหมู่ก็จะเป็นความจริงแบบเอกนิยม (Monism) เรียกความจริงนี้ว่า “พรหมัน”

ตารางที่ ๒ เปรียบเทียบความหมายของหลักศรัทธา

พระพุทธศาสนา	ศาสนาพราหมณ์
ศรัทธา หมายถึง ความเชื่อความเลื่อมใสในธรรม คือเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ เชื่อด้วยเหตุด้วย ผล เชื่อมั่นในคุณงามความดี มีความเชื่อ ความเลื่อมใสในความจริง เพื่อที่จะไม่ไหว บุคคลลู่ไหลไปตามลักษณะอาการที่เพนไป ภายนอก และศรัทธา หมายถึงเจตสิก คือสิ่งที่ เกิดดับพร้อมกับจิต สัทธาเจตสิก คือความ เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ อันได้แก่ความเชื่อในพระ พุทธ พระธรรม พระสงฆ เชื่อเหตุผลในเรื่อง กรรมและผลของกรรมตามความเปนจริง	ศรัทธา หมายถึง ความเชื่อถือโดยไม่จำเป็นต้อง พิสูจน์ เพราะเป็นเรื่องของจิตใจ ไม่ใช่เรื่องของ วัตถุอันเป็นวิธีการของวิทยาศาสตร์” ศาสนาพราหมณ์จึงจะสามารถเกิดปัญญาคือความรู้ได้ ถ้าไม่มีศรัทธา คือ ความเชื่อในเบื้องต้นแล้ว ปัญญา คือ ความรู้จะมีไม่ได้เลย

จากตารางข้างตน พระพุทธศาสนาเถรวาท มองว่า “ศรัทธา” หมายถึงความเชื่อ ความเชื่อมั่นในความดี อันเปนความเชื่อที่มีเหตุผลสนับสนุน ไม่ใช่เพียงอารมณ์อย่างเดียว เปนการเชื่อคือศรัทธาที่มีปัญญากำกับ คือมีปัญญาประกอบให้อยู่ในลักษณะที่เชื่อตามความเปนจริง ดังจะเห็นได้จากกาลามสูตรซึ่งชี้ชัดว่าจะเชื่ออะไรนั้นต้องมีปัญญากำกับเสมอ กระบวนการไขปัญญาสอดคล้องกับคำ วาเหตุผลหรือหลักโยนิโสมนสิการที่ไซพิจารณาเพื่อเข้าถึงตนเหตุ เพื่อมองให้เห็นความสัมพันธ์ ระหว่างเหตุกับผลของสิ่งต่างๆ ในทรรศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท ศรัทธาต้องมีการควบคุมด้วย ปัญญาทุกขั้นตอน ลักษณะของการเชื่อคือศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นจึงไม่ให้ความเชื่อสิ่งใด จนกว

จะได้รับการศึกษาด้วยประสบการณ์ตรง เพื่อให้ได้ศรัทธาที่มีเหตุมีผล ผู้วิจัยได้พบว่า การเชื่อ คือ ศรัทธาในพระไตรปิฎกทานประสงคเอาเฉพาะตถาคตโพธิสัทธา คือการศรัทธาในปัญญาการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ในฐานะทรงเป็นตัวอย่างของมนุษย์ที่พัฒนาตนได้สูงสุด และใช้ปัญญาแก้ปัญหาเสร็จสิ้น

ส่วนหลักศรัทธาในศาสนาพราหมณ์ มีหลากหลายมากมายเป็นพหุเทวนิยมมีแนวคิดเกี่ยวกับการยกย่องเทพองค์ใดองค์หนึ่งให้สูงส่งกว่าเทพองค์อื่น จะเริ่มปรากฏในคำอ้อนวอนมาแล้วตั้งแต่สมัยพระเวท และสมัย พราหมณะ แต่ที่ปรากฏชัดแจ้งจริงๆ เมื่อศาสนาพราหมณ์ได้วิวัฒนาการเป็นศาสนาพราหมณ์-ฮินดูอย่างเต็มที่ตั้งแต่สมัยพระเจ้าศุงคะในต้นพุทธศตวรรษที่ ๖ โดยพระองค์ส่งเสริมศาสนาพราหมณ์เพื่อต่อต้านพุทธศาสนา โดยยกย่องพระศิวะ พระวิษณุ และเทพเจ้าดั้งเดิมของพราหมณ์ คือ พระพรหม ให้เป็นผู้สูงสุดรวมกันเรียกว่า “ตรีมูรติ”

๔.๔ เปรียบเทียบกรรมและการเกิดใหม่ในศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ

จากการศึกษาวิจัยแนวความคิดเรื่องศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาท สรุปความได้ว่า คำว่า ศรัทธา เป็นภาษาสันสกฤต หมายถึง การเชื่อ การเลื่อมใสในทางธรรม คือเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ เชื่อด้วยเหตุด้วยผล เชื่อมั่นในคุณงามความดี ในความจริง มีจิตตั้งมั่นอยู่กับพระรัตนตรัย กล่าวคือ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เพื่อที่จะไม่ให้บุคคลลุ่มหลงไปตามสิ่งที่ยั่ววน และสิ่งแวดล้อมภายนอก การเชื่อในพระพุทธศาสนาเถรวาทจึงเป็นสิ่งต้อง มีปัญญาเข้ามาเป็นเครื่องควบคุม ในฐานะเป็นองค์ประกอบที่จำเป็นด้วยเสมอ ส่วนศาสนาพราหมณ์ การเกิดตายเป็นเพียงเรื่องร่างกายเท่านั้นเอง วิญญาณจะไปถือเอาร่างใหม่หรือที่เรียกว่าสังสารวัฏ เวียนว่ายตายเกิดอยู่ร่ำไปตราบที่ยังไม่บรรลุมอกษะ ชาวฮินดูเชื่อว่า โมกษะเป็นจุดหมายสูงสุดของชีวิต ผู้เข้าถึงโมกษะจะไปอยู่กับพระพรหมชั่วนิรันดร์ ไม่ต้องมาเวียนว่าย ตายเกิดอีกต่อไป

ตารางที่ ๓ เปรียบเทียบกรรมและการเกิดใหม่

ศาสนาพราหมณ์	พระพุทธศาสนา
ศรัทธายังหมายถึงโสภณเจตสิกธรรมคือ สิ่งที่เกิดขึ้นพร้อมกับจิต ซึ่งเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็จะ ชัก นำให้จิตมีการเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อเป็น ลักษณะ ศรัทธาทั้งในทางธรรมและเจตสิกธรรม มีความหมายเหมือนกันคือการเชื่อที่มีปัญญา	การปฏิบัติเพื่อบรรลุมอกษะนั้น จะต้อง ปฏิบัติตามหลักการ ๔ ประการ คือ ๑. กรรมมรรค (กรรมโยคะ) การปฏิบัติ ด้วยการประกอบการทำงานตามหน้าที่ด้วยความ

<p>กำกับหมายถึงต้องอยู่ในขอบเขตของศรัทธา ๔ ประการ คือ</p> <ol style="list-style-type: none"> ๑. กัมมัสัทธา เชื่อกฎแห่งกรรม ๒. วิปากัสัทธา เชื่อผลแห่งกรรม ๓. กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของๆ ตัว ๔. ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อปัญญาการตรัสรู้เองโดยชอบของพระผู้มีพระภาคเจ้า <p>ศรัทธาทั้ง ๔ ประการนี้สรุปเหลือ ๒ ประเภท คือ ๓ ข้อแรกเป็นศรัทธาในเหตุผลหรือในกฎธรรมชาติ เพราะพระพุทธานุศาสนานาวาทมอวเรื่องกรรมเป็นกฎธรรมชาติ ส่วนข้อที่ ๔ เป็นศรัทธาในความสามารถส่วนตัวของผู้เข้าถึงความจริง</p>	<p>ขยันขันแข็ง แต่ทำงานด้วยจิตใจสงบ ไม่หวังผลตอบแทนใดๆ ผู้ปฏิบัติเรียก กรรมโยคิน</p> <p>๒. ขยานมรรค (ขยานโยคะ) การปฏิบัติเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงขึ้นมาว่าปรมาตมมันเป็นสิ่งเดียวที่มีอยู่ วิญญาณส่วนบุคคล (อาตมมัน) เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับปรมาตมมันหรือวิญญาณสากล การสร้างญาณดังกล่าวให้เกิดขึ้นอาจทำได้โดยการดำเนินตามมรรค ๔ ประการด้วยกัน คือ</p> <ol style="list-style-type: none"> ๑) แยกแยะให้เห็นความแตกต่างระหว่างสิ่งที่เป็นจริงและสิ่งที่ไม่เป็นความจริงที่เรียกว่า วิเวกะ ๒) บำเพ็ญเนกขัมมะ คือ สละโลกียสุขทั้งหมด ที่เรียกว่า ไวรากยะ ๓) ปลุกฝังคุณธรรม ๔ ประการ คือ ควบคุมกายและประสาททั้ง ๕ ควบคุมใจยับยั้งมิให้ประสาททั้ง ๕ ที่ควบคุมได้แล้วกลับไปเป็นทาสของอารมณ์ต่าง ๆ อีกรอดกลิ่นอารมณ์ต่าง ๆ อุดกลิ่นทนทาน ทำจิตให้เป็นสมาธิอย่างสมบูรณ์ และมีความจงรักภักดีที่เรียกว่า สลัมปัต ๔) ใฝ่ฝืนถึงความหลุดพ้น (โมกษะ) ที่เรียกว่า มุมุขุตวะ ผู้ปฏิบัติเรียกว่า ขยานโยคิน <p>๓. ภักติมรรค (ภักติโยคะ) การปฏิบัติคือการปลุกศรัทธาและความจงรักภักดีต่อเทพเจ้าที่ตนเคารพนับถือ ผู้ปฏิบัติเรียกว่า ภักติโยคิน</p> <p>๔. ราชมรรค (ราชโยคะ) เป็นทางปฏิบัติเกี่ยวกับการฝึกทางใจ มุ่งบังคับใจให้อยู่ใน</p>
---	---

	อำนาจด้วยการบำเพ็ญโยคะกิริยา ผู้ปฏิบัติ เรียกว่า ราชโยคิน
--	---

๔.๕ เปรียบเทียบเป้าหมายสูงสุดของศรัทธา

๔.๕.๑ เปรียบเทียบเป้าหมายสูงสุดของศรัทธา

ศรัทธาเป็นเพียงจุดเริ่มต้นสำหรับการดำเนินไปสู่เป้าหมายสูงสุด ศรัทธาจึงไม่ใช่เป้าหมาย ในตัวเอง ศรัทธาต้องนำไปสู่การลงมือปฏิบัติ และการะที่สำคัญก็คือการที่ศรัทธาได้นำส่งต่อไปให้ถึง ชั้นทดลองปฏิบัติ และคอยจรรโลงการปฏิบัติให้ดำเนินต่อไปอย่างตอหนึ่งเพื่อพิสูจน์ให้เห็นความจริง อย่างประจักษ์ ทำให้มีความรู้ความเห็นสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริงสามารถกำจัดอวิชชา ทำให้ตัดกิเลสได้แล้ว ในขั้นสุดท้ายศรัทธาที่เคยมีประโยชน์ เป็นประหนึ่งว่าเป็นเนื้อดินซึ่งคอยให้สารอาหาร เพื่อความงอกเงยแก่ปัญญา ในที่สุดเมื่อปัญญางอกเงยเต็มที่ ก้าวพ้นแมกระทั่งเหตุผลเนื้อดินเองก็ไม่มี ความจำเป็นอีกต่อไป สอนศาสนาพราหมณ์_ความเชื่อเกี่ยวกับ สิ่งสูงสุดหรือความจริงแท้แน่นอนว่ามีสิ่งเดียวได้ มีมาแล้วตั้งแต่สมัยพระเวท หรือในศตปกะ พราหมณะ กล่าวถึงพระพรหมว่าเป็นผู้ไม่มีเพศ เป็นต้นเหตุของสรรพสิ่ง แม้แต่เทพเจ้าทั้งหลายก็เกิดจากพรหม แนวคิดเกี่ยวกับ สิ่งสูงสุดได้ถึงจุดสุดยอดในสมัยอุปนิษัท บรรยายธรรมชาติของสิ่งสูงสุดสองระดับ กล่าวถึงสิ่งสูงสุดที่ไม่สามารถกำหนดได้ด้วย ลักษณะทางปรากฏการณ์ บางครั้งก็กล่าวถึงสิ่งสูงสุดว่า เหมือนกับบุคคลผู้สูงสุดที่เราต้องเช่นสรวงบูชากล่าวโดยสรุปแนวคิดของศาสนาพราหมณ์ เป็นการยอมรับอำนาจต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็อำนาจที่ไม่มีตัวตน หรือมีอำนาจที่มีตัวตน คือ เป็นวิญญาณร้ายต่าง ๆ เป็นรุกเทวดา หรือเป็นเทพเจ้า จนกระทั่งเป็นพระเจ้าผู้สูงสุดและยังคิดว่าพลังต่าง ๆ ที่ออกไปจากบุคคลสามารถก่อให้เกิดพฤติกรรมต่าง ๆ ขึ้นได้ ด้วยเหตุนี้จึงต้องมีการอ่อนนวยหรือบวงสรวง อำนาจนั้นโดยวิธีใดวิธีหนึ่ง แม้ว่าจะระยะหลังจะถูกมองว่า ความคิดนี้เป็นเรื่องของพราหมณ์ผู้ประกอบพิธีกรรมนั่นเอง ที่สามารถเรียกอำนาจต่าง ๆ ได้ หรืออำนาจที่แท้จริงอยู่ที่ผู้กระทำพิธี แต่การยอมรับอำนาจเหนือมนุษย์ยังมีอยู่

ตารางที่ ๔. เปรียบเทียบเป้าหมายสูงสุดของศรัทธา

พระพุทธศาสนา	ศาสนาพราหมณ์
พระพุทธศาสนา เถรวาทถือวาศรัทธามีจุดหมายอยู่ที่การเกิดปัญญา คือการ เกิดความรู้ความเข้าใจสามารถพิจารณาสิ่ง ต่างๆตามความเป็นจริง มีจิตใจสงบ สว่าง ปราศจากกิเลส กรรม	ศาสนาพราหมณ์ พรหมันและอาดมันหรือตัวตนสูงสุดเป็นสิ่งเดียวกันโลกเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากมายา อภินิหารทำให้ชีวิตมันหลงผิดว่าตนเองแตกต่างจากพรหมันและเข้าใจผิดว่า

วิบาก มีชีวิตที่อิสระ จากทุกข์โดยสิ้นเชิงกำจัด รากะ โทสะ และ โมหะซึ่งคือพระนิพพานนั่นเอง ซึ่งบุคคลจะ เขาถึงได้ในชีวิตนี้	พรหมันเป็นโลกแห่งพหุภาพ อย่างที่บุคคลเข้าใจ ผิดคิดว่าเชือกเป็นงูฉะนั้น
--	---

จากตารางที่ ๖ เป้าหมายสูงสุดของศรัทธาที่จัดเป็นธรรมเบื้องต้น ในอันที่จะทำให้บุคคลได้ประกอบคุณงามความดี เป็นบุญกุศลขึ้นมา และศรัทธาที่จะเกิดขึ้นได้นั้น ย่อมต้องอาศัยวัตถุดิบ เปนที่ตั้งแห่งความเชื่อ ได้แก่ พระรัตนตรัย ผลของกรรม เป็นต้น ศรัทธานั้นเมื่อเกิดขึ้นยอมทำให้เกิดความพอใจ ไม่นุมนั้ว สามารถดำเนินไปจนเข้าถึงปตฺโตเหตุอันเปนนที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสศรัทธาได้ กล่าวไว้ในในคัมภีร์มิลินทปัญหาว่า ศรัทธาคือการเชื่ออันมีลักษณะ ๒ ประการ คือ

๑. สัมปสาทลักษณะศรัทธา ศรัทธาที่มีลักษณะทำจิตใจเลื่อมใส ไหพอใจ จิตใจที่ปราศจากนิรวณยอมมีความพอใจ ไม่มีความขุ่นมัวด้วยกิเลส เมื่อจะให้ทานก็ดี รักษาศีลก็ดี ฟงธรรม ก็ดี เจริญเมตตาภาวนาก็ดี จิตยอมมีสภาวะพอใจในตนเอง

๒. สัมปกขันทลัษณศรัทธา คือ ศรัทธาที่มีลักษณะจงใจ ไดแกจงใจของพระโยคาวจร ผู้หยั่งลงสู่ความเพียร ผู้เจริญภาวนา ผู้กำลังปฏิบัติกรรมฐานอยู่ ให้เป็นผู้พอใจใเบิกบาน ให้ได้เข้าถึงคุณธรรมพิเศษที่เป็นทางสายกลาง ที่จะนำพระโยคาวจรไปสู่เป็นโสดาปัตติมรรค สกิทาคามีมรรค ตามลำดับ เพื่อจะเปนนแนวทางนำจิตใจให้แล่นไปสู่การบรรลุวิมุตติธรรมชั้นสูงคือพระอรหัตตผลเปนนที่สุด สำหรับคนธรรมดาสามัญทั่วไปที่ต้องเรียนรู้ด้วยการอาศัยแนะนำสั่งสอนจากผู้อื่นกระบวนการพัฒนาตนนี้ จะเริ่มด้วยความเชื่อในรูปใดรูปหนึ่งก่อน ซึ่งทางพระพุทธศาสนาเถรวาทเรียกว่าศรัทธา ศรัทธานี้ อาจเปนนการเชื่อเพราะพอใจในเหตุผลเบื้องต้นของคำสอนนั้น หรือการเชื่อในความมีเหตุผล หรือลักษณะอันสมเหตุสมผลนาไว้วางใจของตัวผู้สอนเอง จากนั้นจึงมีการรับฟังคำสอน การศึกษาอบรม เกิดความเข้าใจเพิ่มพูนขึ้นมองเห็นเหตุผลที่ถูกต้อง ซึ่งเรียกว่าสัมมาทิฎฐิ เมื่อความเห็นความเข้าใจเพิ่มพูนขึ้น และแจ่มแจ้งชัดเจนด้วยการลงมือปฏิบัติหรือพิสูจน์ด้วยประสบการณ์ จนกลายเป็นการรู้ การเห็นประจักษ์ ก็นับวาปัญญา ไดเจริญมาถึงขั้นที่เรียกว่าเปนมรรคญาณะ วึ่งเปนนขั้นที่พ้นจากการเชื่อคือศรัทธา และพ้นจากความเข้าใจด้วยเหตุผลใด ๆ ทั้งสิ้นเปนนขั้นเข้าถึงลำดับความเจริญของปัญญาอาจเขียนให้เข้าใจได้ดังนี้

ศรัทธา---> สัมมาทิฎฐิ--->สัมมาญาณะ--->สัมมาวิมุตติ*

ตามกระบวนการนี้ ศรัทธาต้องเชื่อมโยงสู่ปัญญาเสมอ หมายความว่าศรัทธานั้นต้องมาคู่กับ ปัญญา หาไม่แล้วจะกลายเป็นความงายที่ต้องกำจัดหรือแก้ไขให้ถูกต้อง การกล่าวเช่นนี้ยอม

* พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๖๑๕.

หมายความว่าเกณฑความถูกต้องดำรงอยู่ในปัญญาแต่ฝ่ายเดียว แต่ในระยะแรกปัญญามีอยู่ในรูปแฝงหรือตัวประกอบของศรัทธาก่อนแล้วเจริญขึ้นมาตามลำดับจนเมื่อถึงขั้นสุดท้ายเป็นสัมมาญาณะ ปัญญาจะเด่นบริสุทธิ์เป็นตัวแท้เหมือนถึงขั้นนี้การหลุดพ้นจึงมีได้^๒

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการเชื่อหรือศรัทธาไม่มีความสมบูรณ์ในตัวเอง แต่การเชื่อหรือศรัทธาเป็น เพียงสิ่งที่ให้ความก้าวหน้าแก่การปฏิบัติธรรมให้ดำเนินต่อไปด้วยความเพียร ให้ถึงเป้าหมายคือ วิมุตติ หลุดพ้น หรือเกิดอสิรภาพ ที่สำเร็จได้ด้วยปัญญาคือความรู้เข้าใจความจริง รูเทาทันกฎธรรมชาติ ซึ่ง มนุษย์ทุกคนสามารถรู้ได้ด้วยตนเอง ตามหลักนี้จึงเป็นเหตุปัจจัยตามลำดับกล่าวคือเป้าหมายของ พุทธ ศาสนาเถรวาทคือวิมุตติ หรือความเป็นอิสระ จะสำเร็จได้ด้วยปัญญา สอนปัญญานั้นต้องอาศัย การเชื่อ คือศรัทธาเพื่อเป็นสื่อให้นำมีจุดเริ่มต้น จึงเป็นงานบังคับอยู่ในตัวว่า วิมุตติเป็นจุดหมาย บังคับให้ต้องมีปัญญา ปัญญาที่เป็นตัวทำให้ถึงจุดหมายอาศัยศรัทธาเป็นจุดเริ่มต้น ตามขั้นตอนนี้คือ^๓

ศรัทธา--->ปัญญา--->วิมุตติ

เมื่อใดบรรลุจุดหมายจิตเป็นอิสระจากกิเลสก็จะได้รับความสุขอย่างนิรันดร ยิ่งขึ้นสมปรารถนาโดยปัญญาอันเป็นเป้าหมายของศรัทธา

สอนคำสอนของศาสนาพราหมณ์กล่าวว่า การเข้าถึงโมกษะ โมกษะนั้น เป็นสภาพของใจที่ว่างเปล่าปราศจากอารมณ์ การดับซึ่งจิตอันไม่เกาะด้วยอารมณ์ไปชั่วขณะหนึ่ง เช่น ดวงจิตในเวลาหลับ ซึ่งว่าได้ถึงโมกษะไปชั่วขณะหนึ่ง ด้วยว่าขณะนั้นเป็นขณะที่อาตมอันของมนุษย์ไปร่วมปรมาตมอัน (ลักษณะเดียวกับนิพพานชั่วขณะในพุทธศาสนา) ก็แลโมกษะอันถาวรที่มนุษย์นั้นคือการไม่เวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏอีกต่อไปเพราะไม่มีการกระทำ (อารมณ์) อันประกอบด้วยความยึดมั่นในตัวเอง เมื่อไม่ยึดมั่น ก็ไม่สามารถจะสร้างกรรมต่อไปได้

๔.๖ เปรียบเทียบศรัทธาต่อสิ่งสูงสุด

ศรัทธาเป็นเพียงจุดเริ่มต้นสำหรับการดำเนินไปสู่เป้าหมายสูงสุด ระดับนิพพานสุข สุขหนึ่งด้วยนิพพาน มีบ่อเกิดมาจากปัญญา หรือวิปัสสนาเป็นความสุขสูงสุด หรือบรมสุข เป็นความสุขที่เป็นประสบการณ์เฉพาะเกิดจากการดับอวิชชา ตัณหา อุปาทานได้อย่างถาวร ทำให้เห็นโลกตามที่

เป็นจริง และเป็นเป้าหมายสูงสุดของศรัทธา ดังพระพุทธพจนวา “สัทธินทรีย์ยังที่บุคคลเจริญไพบาก ทำไพบากแลวยอมอย่างสุอมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหนา มีอมตะเป็นที่สุต”

^๒ สุวรรณสา สถาอาณันท์, ศรัทธากับปัญญา : บทสนทนาทางปรัชญาว่าด้วยศาสนา, หน้า ๓๐-๓๑

^๓ พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์, (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่จัดพิมพ์, ๒๕๓๖) หน้า ๑๑๔.

สวนศาสนาพราหมณ์ “พรหมัน” คือ การเจริญเติบโตหรือวิวัฒนาการที่หมายถึงการ บูชาย์หรือยัญพิธี ปัจจุบันใช้ในความหมายถึงสิ่งแท้จริงสูงสุดซึ่งวิวัฒนาการมาเป็นโลกและสิ่งทั้งหลาย หรืออันติมส์จะซึ่งเป็นมูลการณะของสิ่งทั้งหลายเป็นที่เกิด ที่อาศัยและที่กลับของสิ่งทั้งปวง คำว่า “พรหมัน” นี้ใช้เรียกความจริงสูงสุดในแง่ที่เป็นภาวะถูกรับรู้ เป็นภววิสัย (objective) แต่ถ้าเรา ต้องการเรียกความจริงสูงสุดในแง่ที่เป็นผู้กระทำหรือผู้รู้ (subjective) เราจะใช้คำว่า “อาตมัน” แทน พรหมัน คำทั้งสองนี้มีความหมายเดียวกัน แต่ต่างกันในเรื่องของการเรียกใช้ นอกจากนี้ เพื่อเป็นการ แสดงให้เห็นว่า แม้พรหมันจะสำแดงตัวเองให้อยู่ในภาวะของผู้รู้ (อาตมัน) หรือสิ่งที่ถูกรู้ก็ได้ แต่ใน ขนาดเดียวกันมันก็อยู่เหนือทั้งสองภาวะดังกล่าว จึงมีชื่อเรียกพรหมันในสภาพเหนือทวิภาวะว่า ปรม พรหมหรืออันติมส์จะ ในที่นี้ผู้เขียนจะถือว่าคำเหล่านี้มีความหมายเดียวกัน ความต่างอยู่ที่การเรียก เน้นแง่มุมใดแง่มุมหนึ่งเท่านั้น ดังนั้น เพื่อความสะดวกและง่ายต่อผู้อ่าน จะขอใช้คำว่า “พรหมัน” เรียกความจริงสูงสุดนี้เป็นหลัก

ตารางที่ ๗ เปรียบเทียบศรัทธาต่อสิ่งสูงสุด

พระพุทธศาสนา	ศาสนาพราหมณ์
พระพุทธศาสนานั้นสามารถเข้าสู่ได้โดย ศรัทธาแต่บรรลุได้โดยปัญญา ปัญญาจึงเป็นสิ่ง ยิ่งใหญ่ที่สุดที่ทำให้หลุดพ้นจึงเรียกว่า “ปัญญา วิมุตติ” คือนิพพาน	ความจริงสูงสุดในศาสนา พราหมณ์-ฮินดู (ซึ่งเริ่มต้นหลังยุคอุปนิษัทเป็น ต้นมา) มีลักษณะเป็นองค์รวมหรือที่มาของ สรรพสิ่งเพียงหนึ่งเดียว อีกทั้งไม่อยู่ในรูปของ บุคคลตัวตนใดๆ หากจัดหมวดหมู่ก็จะเป็นความ จริงแบบเอกนิยม (Monism) เรียกความจริงนี้ ว่า “พรหมัน”

จากตารางที่ ๗ ทั้งพระพุทธศาสนาเถรวาท และศาสนาพราหมณ์มีความเชื่อต่อสิ่งสูงสุด เหมือนกัน คือนิพพานหรือโมกษะเป็นการดับสนิทแห่งกิเลสอันเกิดจากไฟคือ ราคะ โทสะ โมหะ ใน ความหมายเชิงปฏิฐาน นิพพานจึงหมายถึง สภาพที่เย็นสนิท กล่าวคือ ความเย็นใจ ดับความ เตือด รอนใจ ทำให้ชุ่มชื่นใจ เป็นความสงบหรือสันติสุข ภาวะที่จิตรูแจ้งในอริยสัจ ๔ หรือปฏิจจนมุขปาถถึง ที่สุดแล้ว นิพพานคือภาวะที่ประณีตอย่างยิ่งสงบอย่างยิ่ง เป็นที่สละคืนอุปกิเลสทั้งปวง เป็นภาวะที่ดับ สนิทแห่งความหลงผิดทั้งปวงนิพพานคือความแท้จริงสูงสุด

พระพุทธศาสนาเถรวาทเห็นวานิพพานจะมีลักษณะอย่างไรนั้น เป็นการยากที่จะอธิบาย ใ้เขาใจ เพราะนิพพานเป็นภาวะที่มีความละเอียดลึกซึ้งที่เกิดกวาวิสัยที่ปุถุชนจะเข้าใจ บุคคลจะรับรู้ ด

วยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ด้วยการคิดตามหลักเหตุผลหรือตรรกะไม่ได้ เป็นภาวะที่ปัญญาหรือ สัญลักษณ์ใดๆเข้าไม่ถึง เพราะนิพพานเป็นภาวะลักษณะที่มีอยู่เหนือโลกแห่งปรากฏการณ์ อยู่เหนือ เหตุผลทั้งปวง นอกจากนั้นนิพพานเป็นสภาวะธรรมอัน ไม่จำกัดด้วยกาลเทศะ เมื่อเป็นสภาวะที่อยู่ เหนือกาลเทศะ การจำกัดขอบเขตของนิพพานจึงเป็นนามธรรมทั้งสิ้น ซึ่งสวนมากจะเป็นคุณภาพจิต ของพระอรหันต์ เช่น ความสิ้นราคะ สิ้นโทสะ สิ้นโมหะ ความสิ้นตัณหา เป็นต้น^๔

เมื่อนิพพานเป็นภาวะอยู่เหนือความเข้าใจของปุถุชน เพราะไม่มีถ้อยคำที่อธิบายภาวะที่ แท้จริงของนิพพาน ดังนั้นนักปรัชญาในพระพุทธศาสนาเถรวาทจึงเสนอวิธีพูดถึงนิพพานไว้ ๔ ประเภท คือ

๑. แบบปฏิเสธ คือการให้ความหมายอันแสดงถึงการละ การกำจัด การเพิกถอน ภาวะ ไม่ดี ไม่งาม ไม่เกื้อกูล ไม่เป็นประโยชน์ต่างๆที่มีอยู่วิสัยของวิญญูะเช่น นิพพานคือความสิ้นราคะ สิ้น โทสะ สิ้นโมหะ เป็นต้น

๒. แบบไวพจน์ หรือเรียกตามคุณภาพ คือนำเอาคำพูดบางคำที่เข้าใจอยู่แล้ว อันมี ความหมายเกี่ยวกับภาวะที่สมบูรณ์หรือดีงามสูงสุด มาใช้เป็นคำเรียกนิพพานเพื่อแสดงคุณลักษณะใน บางแง่ เช่น สันตะ (สงบ) ปรินิพพาน (ประณีต) เชมะ (ความเกษม) เป็นต้น

๓. แบบอุปมา ไม่ใช้บรรยายภาวะลักษณะของผู้บรรลุนิพพาน มากกว่าจะใช้ บรรยาย ภาวะของนิพพานโดยตรง เช่น เปรียบนิพพานเป็นเหมือนภูมิภาคอันราบเรียบนารื่นรมย์ เปรียบ เหมือนผองโคนที่เกษมไม่มีภัย เป็นต้น

๔. แบบบรรยายภาวะโดยตรง แบบนี้มีน้อยแห่ง โดยมากมีการตีความไปต่างๆ กัน^๕

สวนความเชื่อต่อสิ่งสูงสุดของศาสนาพราหมณ์ คือการเข้าถึงโมกษะ โมกษะนั้น เป็น สภาพของใจที่ว่างเปล่าปราศจากอารมณ์ การดับซึ่งจิตอันไม่เกาะด้วยอารมณ์ไปชั่วขณะหนึ่ง เช่น ดวง จิตในเวลาหลับ ซึ่งว่าได้ถึงโมกษะไปชั่วขณะหนึ่ง ด้วยว่าขณะนั้นเป็นขณะที่อาตมมันของมนุษย์ไปร่วม ปริมาณมัน (ลักษณะเดียวกับนิพพานชั่วขณะในพุทธศาสนา) ก็แลโมกษะอันถาวรที่มนุษย์นั้นคือการไม่ เวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏอีกต่อไปเพราะไม่มีการกระทำ (อารมณ์) อันประกอบด้วยความยึดมั่นใน ตัวเอง

๔.๗ สรุปท้ายบท

ศรัทธาหรือความเชื่อของมนุษย์มีพื้นฐานมาจากความเชื่อของมนุษย์แต่ครั้งดึกดำบรรพ มี มูลเหตุมาจากการที่มนุษย์ต้องการความสุขความอบอุ่นทางด้านร่างกายและจิตใจ ปรากฏการณ์

^๔ ชู.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๓๘/๗๕.

^๕ พระธรรมปิฎก (ป.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๒๓๒๒ -๒๓๓๓

างๆ ของธรรมชาติเป็นสาเหตุที่ทำให้มนุษย์เกิดความกลัวในเมื่อเกิดความกลัวขึ้นมาจึงทำให้มนุษย์มีความ เชื่อและศรัทธาต่อปรากฏการณ์ต่าง ๆ ของธรรมชาติและในสิ่งที่ตนมองไม่เห็นด้วยตาเปล่า เพราะ เขาใจว่าสิ่งเหล่านี้สามารถที่จะให้คุณและโทษแก่ตนได้ใหญ่และบาปได้ ดังนั้นมนุษย์จึงต้องหาวิธีที่จะทำให้อันที่ตนพบทุกขหรือไมให้เกิดความชั่วร้ายแก่ตน จึงคิดค้นหาทางออกโดยการเชื่อ และ ศรัทธาต่อปรากฏต่าง ๆ ของธรรมชาติจนมีพิธีเซ่นสรวงสืบทอดกันมาถึงปัจจุบัน หลักศรัทธา หรือ ความเชื่อของมนุษย์จะเป็นลักษณะใดรูปแบบใดนั้นย่อมขึ้นอยู่กับสังคม วัฒนธรรม ประเพณีและ ประเภทของศาสนาที่ตนเคารพนับถือเป็นประการสำคัญ แต่ไม่ว่าจะเป็นศรัทธาประเภทใดรูปแบบใด ก็ตามย่อมเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของมนุษย์เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในสังคมทำให้มนุษย์มีความ เชื่อ มั่นต่อชีวิตและการดำรงชีพอยู่ในสังคมอย่างมีความหวัง^๖ ศรัทธาหรือความเชื่อเป็นมโนธรรมเกิดขึ้นกับจิตใจอยู่คู่กับจิตใจอย่างอิงอาศัยกันกล่าวคือ ศรัทธาคือความเชื่อในฐานะมโนธรรมเป็นพลัง สัตยชาติญาณสามารถผลักดันจิตใจให้กระทำการต่างๆ ออกไปเช่น การคิดและการรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ เป็นต้น ศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญาจะเป็นพลังผลักดันให้มนุษย์กระทำการกรรมต่างๆ ที่เป็นไปในทางที่ ถูกต้องดีงาม ศรัทธาที่ปราศจากปัญญาหรือศรัทธาบอดจะเป็นพลังผลักดันให้มนุษย์กระทำการกรรมต่างๆ ซึ่งเป็นไปในทางที่ผิดหลักศีลธรรมจริยธรรมของศาสนา ศรัทธาเป็นพลังพื้นฐานหรืออารมณ์เบื้องต้น ของมนุษย์ความเชื่อในทางศาสนาแสดงลักษณะออกเป็นความเลื่อมใสหรือศรัทธามุ่งมั่นไว้วางใจและมีความ จงรักภักดี จิตใจที่มีความสัมพันธ์กับหลักศรัทธาหรือความเชื่อเป็นจิตใจที่มีความมั่นคงแน่วแน่ ในการที่จะกระทำกิจต่าง ๆ มีชีวิตความเป็นอยู่ที่เต็มไปด้วยความคาดหวังมีความเพียรพยายาม เป็น ชีวิตที่มีพลังความกล้าหาญโดยปกติทั่วไปแล้วมนุษย์ทุกคนย่อมประกอบกิจกรรมต่าง ๆ กันออกไป ตามหลักศรัทธาความเชื่อถือของตนเอง ความเชื่อใดที่เป็นเหตุให้บุคคลกระทำการลงไปในศาสนาที่ ตนเคารพนับถือความเชื่อหรือศรัทธานั้นก็จะกลายมาเป็นพลังพื้นฐานแห่งชีวิตของเขาผู้นั้นและเมื่อ มนุษย์ทั้งหลายได้สั่งสมศรัทธาคือความเชื่อและการกระทำหรือปฏิบัติไปตามความเชื่อที่เป็นวิถีชีวิต อยางเดียวกัน ศรัทธาหรือความเชื่อนั้นก็จะกลายเป็นวิถีชีวิตของคนในสังคมและความเชื่อนี้จะเป็น แรงผลักดันและเป็นบรรทัดฐานของสังคม^๗ ศรัทธานับว่าเป็นจุดเริ่มต้นของศาสนา คือมนุษย์มีความ เชื่อในเรื่องอำนาจธรรมชาตินิยม (Animatism) แล้วพัฒนาต่อมาเชื่อในวิญญาณนิยม (Animism) จึง ได้กลายมาเป็นพลังสำคัญในการดำรงชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ตั้งแต่โบราณกาลมาจนถึงปัจจุบัน หลักศรัทธาที่ประกอบด้วยความเลื่อมใสความจงรักภักดีแล้วนำไปประพฤติปฏิบัติตามคำสอนนั้น ๆ

^๖ ประภาศรี สีหอำไพ, **พื้นฐานการศึกษาทางศาสนาและจริยธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๕-๗.

^๗ เตือน คำดี, **ศาสนศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตร ศาสตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๘-๑๙.

จนกลายเป็นอุดมคติของชีวิตและสังคมและได้รับการยอมรับว่าเป็นศาสนาระดับสากล มวลมนุษยให้การยอมรับเชื่อถือและประพฤติปฏิบัติตามหลักคำสอนของศาสนานั้น ๆ^๔ ศรัทธาคือความเชื่อของมนุษย์มีการจัดไว้อย่างเป็นระบบเช่น ปรัชญาสอนมนุษย์ให้เชื่อด้วยเหตุผล ศาสนาสอนมนุษย์ให้เชื่อด้วยศรัทธาคือให้ศรัทธาเชื่อไว่ก่อนสวนจะเป็นศรัทธาประเภทใดนั้นอีกเรื่องหนึ่ง สวนวิทยาศาสตร์สอนมนุษย์ให้เชื่อด้วยประสาทสัมผัส การดำเนินชีวิตของมนุษย์ในสังคมมักจะไขหรือมีศรัทธาเป็น เป้าหมายในการทำกิจต่าง ๆ โดยเริ่มตั้งแต่ศรัทธาต่อปัจเจกบุคคลและสวนรวมทั้งศรัทธาระดับโลกียะและโลกุตระโดยใช้ความรู้เป็นเครื่องนำทางใช้ศรัทธาคือความเชื่อเป็นตัวตัดสินในการกระทำ มนุษย์โดยสวนใหญ่แล้วมีความเชื่อเฉพาะในสิ่งที่ตนต้องการจะเชื่อโดยเฉพาะความเชื่อในทางศาสนาจะต้องใช้ศรัทธามากที่สุดในการที่จะประพฤติปฏิบัติไปให้ถึงเป้าหมายสูงสุดตามที่ตนปรารถนา จากการศึกษาวิจัยมาแล้วนั้นจะเห็นได้ว่า ศรัทธาคือความเชื่อของมนุษย์เกิดขึ้นจาก ความต้องการมูลฐานหลายอย่าง โดยเฉพาะความต้องการทางจิตใจ และศาสนาเท่านั้นที่สามารถ ตอบสนองความต้องการทางจิตใจของมนุษย์ได้ ศาสนาเป็นผลิตผลทางการเชื่อของมนุษย์อีกต่อหนึ่ง ที่เกิดจากศรัทธาอันยิ่งใหญ่ที่มนุษย์ต้องการแสวงหาคำตอบให้แก่ชีวิต เมื่อมนุษย์แสวงหาคำตอบมี จำนวนมาก คำตอบที่ได้จึงมีความหลากหลาย ลัทธิความเชื่อจึงมีมากเพื่อสนองความต้องการของ มนุษย์ แต่สิ่งที่มนุษย์ต้องการก็มีความเหมือนกันอยู่ประการหนึ่งคือความสุข และศาสนาใดก็ตามมีคำ สอนที่นำไปสู่เป้าหมายปลายทางเดียวกันคือการนำชีวิตไปสู่ความสุขทั้งในภพนี้และภพหน้า ถึงแม้ ความเชื่อในเรื่องปลื้กยอยของแต่ละศาสนาจะแตกต่างกันออกไป ดังเช่นความเชื่อของ พระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาพราหมณ์ ที่มีความต่างกันบางประเด็น แต่นั่นก็เนื่องมาจาก ความ คิดเห็น ความเชื่อของมนุษย์ นั้น เป็นสิทธิ์สวนตัวบุคคลที่มนุษย์มีมาโดยธรรมชาติตั้งแต่กำเนิด มนุษย์ ย่อมมีความแตกต่างกันทั้งในทางร่างกาย ความคิด และการตัดสินใจ การที่มนุษย์มีการเชื่อแตกต่างกันจึงเป็นเรื่องธรรมดา ความเชื่อในศาสนาของใคร ก็เป็นสิทธิ์และความพอใจของผู้นั้น จะให้ เหมือนกันทั้งหมดคงเป็นไปได้ และเป็นความจริงที่เราต้องยอมรับ แต่โดยหลักการแล้วความเชื่อ ของศาสนาในโลกนี้ไม่มีความแตกต่างกันมากนัก และความเชื่อในทางศาสนาเป็นความเชื่อที่ไม่ต้องการการวิพากษ์วิจารณ์ ความเชื่อของใครถูกของใครผิดควรค่าแก่การนับถือมากกว่ากัน เนื่องจากคำสอนในทุกศาสนาย่อมมีเป้าหมายเพื่อแก้ปัญหาพื้นฐานของมนุษย์คือความทุกข์ด้วยกัน ทั้งสิ้น นอกจากนี้แล้วความเชื่อทางศาสนาย่อมมีผลดีไม่มีผลเสียเช่น พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ว่า คนที่ตัดสินใจเชื่อในเรื่องจริยธรรมของศาสนาย่อมจะได้ความอบอุ่นใจว่า หากเราทำความดีไว้ ถาชาติหน้า มีจริง ผลกรรมที่ทำไว้มีจริง เราก็จะได้ไปสู่สุคติ ถาชาติหน้าไม่มี ผลกรรมที่ทำไว้ก็ไม่มี เราก็จะอยู่โดย ไม่มีทุกข์ ไม่มีเวรภัยในชาตินี้เป็นต้น และวิลเลียม เจมส์ (William James) ได้กล่าวถึงข้อดีของความ เชื่อไว้ว่า มนุษย์ต้องเลือกที่

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

จะเชื่อ เพราะถ้ามีวโรอใหม่มีหลักฐานมนุษย์จะเสียประโยชน์ ถ้าพระเจ้ามีจริงขึ้นมา การลึงเลสงสัยย่อมตัดโอกาสไปสู่ความรอด

ฉะนั้นความเชื่อหรือศรัทธาของทุก ๆ ศาสนา ย่อมมีแต่ผลดี ถึงแม้ว่าแต่ละศาสนาจะมีคำสอนแยกย่อยต่างกัน แต่โดยองค์รวมแล้วความเชื่อ เหล่านั้นย่อมจะอยู่ในระบบเดียวกันและมีเป้าหมายอย่างเดียวกัน คือความสงบสุขทั้งส่วนตัวบุคคล และสังคมส่วนรวม ซึ่งตราบไต่ที่มนุษย์ยังมีความเชื่อคือศรัทธา ยึดมั่นและประพฤติปฏิบัติตนตาม แนวทางความเชื่อในศาสนาของตนอย่างถ่องแท้แล้ว สังคม ประเทศชาติ และโลกก็จะมีแต่ความสงบ สุขไม่มีการเบียดเบียนซึ่งกันและกันศรัทธาในทางพระพุทธศาสนานั้นเน้นไปที่การตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งหลักศรัทธาคือความ เชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล เชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อความมั่นใจในความจริง ความดี และในการทำความดีให้ ถูกทางไม่ลุ่มหลงไปตามลักษณะภายนอกตามสภาพแวดล้อมหรือกระแสสังคม จึงจัดเข้าในสัทธาญาณ สัมปยุต สวณศรัทธาที่มีลักษณะตรงกันข้ามคือ ศรัทธาที่เกิดจากอวิชาปราศจากปัญญา เปนศรัทธาที่ ไม่มีเหตุผลไม่สามารถพิสูจน์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์ จัดเข้าในศรัทธาญาณวิปยุต คือศรัทธาที่ ปราศจากญาณ ปราศจากเหตุและผลเปนความงมงายเพราะเชื่อผู้อื่นและสิ่งอื่นว่าสามารถช่วยตนได้ เปนที่พึ่งของตนได้ซึ่งเปนความเชื่อหรือศรัทธาที่พระพุทธศาสนาปฏิเสธ ศรัทธาเปนสิ่งที่ทำให้เกิด ความก้าวหน้าแก่การปฏิบัติเพื่อให้ดำเนินต่อไปด้วยความเพียรเพื่อเป็นแนวทางในการเข้าถึงเป้าหมาย คือวิมุตติความหลุดพ้นใดแก่พระนิพพาน หลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนามีการแยกศรัทธา ออกเป็น ๒ ประเภทที่ชัดเจนโดยแยกเอาศรัทธาที่สัมพันธ์กับปัญญาเรียกว่า สัทธาญาณสัมปยุต และ ศรัทธาที่ไม่สัมพันธ์กับปัญญาเรียกว่า สัทธาญาณวิปยุต คือ

๑. ศรัทธาญาณสัมปยุต ได้แก่ ศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา ศรัทธาญาณสัมปยุตนี้ นักปราชญ์ทางพุทธศาสนาชั้นหลังได้แสดงให้เห็นว่า เปนหลักการเชื่อหรือศรัทธาที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิวัติความคิดให้เปลี่ยนไปจากความเชื่อเดิมๆ ทำให้พระพุทธศาสนาเถรวาทมีความเชื่อต่างไปจากแนวความคิดเดิม โดยเฉพาะมีจุดเน้นอยู่ที่การไขปัญญาเขามาตรวจสอบให้ความเชื่อนั้นมีเหตุผล

๒. ศรัทธาญาณวิปยุต ได้แก่ศรัทธาที่ปราศจากปัญญาหรือเหตุผล ศรัทธาญาณวิปยุตเกิด จากความเชื่อของมนุษย์ผู้ที่ไม่ได้ศึกษาเรียนรู้ เกิดจากความกลัว ความเชื่อที่เกิดเพราะความไม่รู้ เช่นนี้ จึงแสดงออกในลักษณะที่เชื่อในอำนาจของสิ่งเหนือธรรมชาติ ในอำนาจของวิญญูณ ในอำนาจของ ภูตผี หรือในอำนาจของเทพเจ้า^๕ คนที่มีศรัทธาญาณวิปยุต จึงมีลักษณะยกความสามารถของตนให้ สิ่งอื่นที่มองไม่เห็น ยอมตนให้อยู่ใต้อำนาจของธรรมชาติที่เหนือตนหรือที่มนุษย์สร้างขึ้นเอง ซึ่ง

^๕ เสฐียร พันธรั้งษ์, ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๔๙๔.

จะเรียกว่าเทพเจ้า ผลที่เกิดตามมาก็คือมนุษย์ต้องยอมให้เครื่องเซ่นสังเวย แก่ธรรมชาตินั้นๆ ลักษณะเช่นนี้ จึงเท่ากับมนุษย์ยอมเสียความเปนใหญ่ในตน ยอมอยู่ภายใต้อำนาจของสิ่งที่ตนคิดว่า มีอำนาจเหนือตน ศรัทธาญาณวิปยุตจึงมีลักษณะที่ไม่เชื่อกฎแห่งธรรมชาติหรือกฎแห่งกรรม เพราะมีการเชื่ออยู่บนพื้นฐานว่า ปัจจัยที่เปนตัวกำหนดผลต่างๆ ก็คือการตกลงบาลของอำนาจเหนือธรรมชาติ ไม่ใช่เปนผลจากการกระทำของมนุษย์ ตัวโยงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับอำนาจตกลงบาลเหล่านั้นก็คือความศรัทธา และวิธีปฏิบัติต่ออำนาจเหล่านั้นคือการบวงสรวงอ่อนนวยทิม เพื่อให้อำนาจดังกล่าวตกลงบาลใหม่มนุษย์สมปรารถนา สอนศาสนาพราหมณ์ ถือว่าหลักโมกษะ เป็นหลักความดีสูงสุด ดังคำสอนของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู สอนว่า ”ผู้ใดรู้แจ้งในอาตมันของตนว่าเป็นหลักอาตมันของโลกพรหมแล้ว ผู้นั้นย่อมพ้นจากสังสารการเวียนว่ายตายเกิด และจะไม่ปฏิสนธิอีก” หลักโมกษะประกอบด้วยสาระสำคัญ ๒ ประการ คือ

๑. การนำอาตมันเข้าสู่ปรมาตมัน ด้วยการปฏิบัติธรรมใดๆ เพื่อให้วิญญานของตนเข้าร่วมกับปฐมวิญญาน เรียกว่า ”เข้าถึงโมกษะ” คือความหลุดพ้นจากวิภวสังสารแห่งชีวิต

๒. วิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงโมกษะ ได้เสนอแนะหลักปฏิบัติที่สำคัญไว้ ๓ ประการ คือ กรรมมรรค (กรรมโยคะ) ขยานมรรค (ขยานโยคะ) และภักติมรรค (ภักติโยคะ)

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและขอเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบหลักศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาท กับ ศาสนาพราหมณ์” โดยมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการคือ (๑) เพื่อศึกษาหลักศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาท (๒) เพื่อศึกษาหลักศรัทธาในศาสนาพราหมณ์ และ (๓) เพื่อศึกษาเปรียบเทียบหลักศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์ และได้ศึกษา ในประเด็นที่ว่าด้วย เปรียบเทียบในประเด็นที่คล้ายกันและต่างกัน ของพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ ในประเด็นที่คล้ายกัน และประเด็นที่แตกต่างกัน เปรียบเทียบศาสนาพราหมณ์กับศาสนาพุทธ เปรียบเทียบศาสนาพราหมณ์กับศาสนาพุทธ เปรียบเทียบความหมายของหลักศรัทธา เปรียบเทียบกรรมและการเกิดใหม่ในศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ เปรียบเทียบเป้าหมายสูงสุดของศรัทธา เปรียบเทียบศรัทธาต่อสิ่งสูงสุดของทั้ง ๒ ศาสนาตามประเด็นที่ไดวางไว้แล้ว เพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัยในครั้งนี้ ผลจากการศึกษาวิจัยพบว่าหลัก ศรัทธาของศาสนาทั้ง ๒ มีทั้งลักษณะที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างกัน และสามารถสรุปผลของการวิจัย และขอเสนอแนะได้ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยดังกล่าวสามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้

พระพุทธศาสนาเถรวาทมองว่า ศรัทธา “การเชื่อ” หมายถึงความเชื่อ ความเชื่อมั่นใน ความดี อันเป็นความเชื่อที่มีเหตุผลสนับสนุนไม่ใช่เพียงอารมณ์อย่างเดียว เป็นการเชื่อคือศรัทธาที่มี ปัญญากำกับ มีปัญญาประกอบให้อยู่ในลักษณะที่เชื่อตามความเป็นจริง ดังจะเห็นได้จากกาลามสูตร ซึ่งชี้ชัดว่าจะเชื่ออะไรนั้นต้องมีปัญญากำกับเสมอ กระบวนการไขปัญญาสอดคล้องกับคำว่าเหตุผล หรือหลักโยนิโสมนสิการที่ไซพิจารณาเพื่อเข้าถึงตนเหตุ เพื่อมองให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับ ผลของสิ่งต่าง ๆ ในทรรศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทศรัทธาต้องมีการควบคุมด้วยปัญญาทุก ขั้นตอนลักษณะของการเชื่อคือศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นจึงไม่โหดวนเชื่อสิ่งใด จนกว่าจะ ได้รับการพิสูจน์ด้วยประสบการณ์ตรง เพื่อให้ได้ศรัทธาที่มีเหตุมีผลผู้วิจัยได้พบว่า ศรัทธาใน พระ ไตรปฐมกถานประสงคเอาเฉพาะตถาคตโพธิสัทธา คือการศรัทธาในปัญญาการตรัสรู้ของ พระพุทธเจ้า ในฐานะทรงเป็นตัวอย่างของมนุษย์ที่พัฒนาตนได้สูงสุด และไขปัญญาแก้ปัญหาเสร็จสิ้น แล้วในทาง

ปฏิบัติ ตถาคตโพธิสัทธา หมายถึงการศรัทธาที่ครอบคลุมถึงศรัทธาในพระรัตนตรัยครบทั้ง ๓ อย่างในเวลาเดียวกัน แต่ในชั้นอรรถกถาท่านกำหนดขอบเขตของศรัทธาไว้ ๔ ประเภทได้แก่

๑) กัมมสัทธา เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อกฎแห่งการกระทำว่ากรรมดีกรรมชั่วเป็นเหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องกันไปเป็นการเชื่อในเหตุ

๒) วิปากสัทธา เชื่อผลของกรรม คือเชื่อวาสิ่งที่เป็ผลสืบเนื่องมาจากเหตุ เมื่อบุคคล กระทำสิ่งใดแล้วย่อมมีผลตามมาเป็นการเชื่อผล

๓) กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตนคือเชื่อวาแต่ละคน จะต้องรับผิดชอบผลของการกระทำที่จะต้องตามมาเป็นการเชื่อทั้งเหตุและผล

๔) ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อปัญญาการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ในฐานะที่ทรงเป็น แม่แบบของมนุษย์ที่พัฒนานตนจนกระทั่งบรรลุถึงความสมบูรณ์สูงสุดได้ ทำให้เห็นศักยภาพของมนุษย์เกิดความมั่นใจวามมนุษย์แต่ละคนมีศักยภาพในตัวเองที่สามารถจะพัฒนาไปจนกระทั่งเป็นผู้สิ้นสุดทุกขไตด้วยตนเอง ดังนั้นศรัทธาคือความเชื่อจึงมีอยู่ในจิตใจของมนุษย์ทุกเพศทุกวัย

คำสอนในศาสนาพราหมณ์ กล่าวถึงความเชื่อเรื่องวิญญาณเวียนว่ายตายเกิด การเกิดตายเป็นเพียงเรื่องร่างกายเท่านั้นเอง วิญญาณจะไปถือเอาร่างใหม่หรือที่เรียกว่าสังสารวัฏเวียนว่ายตายเกิดอยู่ร่ำไปตราบที่ยังไม่บรรลุโมกษะ ชาวฮินดูเชื่อว่า โมกษะเป็นจุดหมายสูงสุดของชีวิต ผู้เข้าถึงโมกษะจะไปอยู่กับพระพรหมชั่วนิรันดร์ ไม่ต้องมาเวียนว่าย ตายเกิดอีกต่อไป ส่วนการปฏิบัติเพื่อบรรลุโมกษะนั้น จะต้องปฏิบัติตามหลักการ ๔ ประการ คือ

๑. **กรรมมรรค** (กรรมโยคะ) การปฏิบัติด้วยการประกอบกรณงานตามหน้าที่ด้วยความขยันขันแข็ง แต่ทำงานด้วยจิตใจสงบ ไม่หวังผลตอบแทนใดๆ ผู้ปฏิบัติเรียก กรรมโยคิน

๒. **ชยานมรรค** (ชยานโยคะ) การปฏิบัติเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงขึ้นมาว่าปรมาตมันเป็นสิ่งเดียวที่มีอยู่ วิญญาณส่วนบุคคล (อาตมัน) เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับปรมาตมันหรือวิญญาณสากล การสร้างญาณดังกล่าวให้เกิดขึ้นอาจทำได้โดยการดำเนินตามมรรค ๔ ประการด้วยกัน คือ

๑) แยกแยะให้เห็นความแตกต่างระหว่างสิ่งที่เป็นจริงและสิ่งที่ไม่เป็นความจริงที่เรียกว่า วิเวกะ

๒) บำเพ็ญเนกขัมมะ คือ สละโลกิยสุขทั้งมวล ที่เรียกว่า ไวรากยะ

๓) ปลูกฝังคุณธรรม ๔ ประการ คือ ควบคุมกายและประสาททั้ง ๕ ควบคุมใจยับยั้งมิให้ประสาททั้ง ๕ ที่ควบคุมได้แล้วกลับตกไปเป็นทาสของอารมณ์ต่าง ๆ อีกอดกลั้นอารมณ์ต่าง ๆ อดกลั้นทนทาน ทำจิตให้เป็นสมาธิอย่างสมบูรณ์ และมีความจงรักภักดีที่เรียกว่า สลัมปัต

๔) ใฝ่ฝันถึงความหลุดพ้น (โมกษะ) ที่เรียกว่า มุมุक्षุत्वะ ผู้ปฏิบัติเรียกว่า ชยานโยคิน

๓. ภัทติมรรค (ภัทติโยคะ) การปฏิบัติ คือการปลุกศรัทธาและความจงรักภักดีต่อเทพเจ้าที่ตนเคารพนับถือ ผู้ปฏิบัติเรียกว่า ภัทติโยคิน

๔. ราชมรรค (ราชโยคะ) เป็นทางปฏิบัติเกี่ยวกับการฝึกทางใจ มุ่งบังคับใจให้อยู่ในอำนาจด้วยการบำเพ็ญโยคะกิริยา ผู้ปฏิบัติเรียกว่า ราชโยคิน

ผู้วิจัยเห็นว่า การเชื่อของมนุษย์เกิดขึ้นมาจากความต้องการมูลฐานหลายอย่าง โดยเฉพาะ ความต้องการทางจิตวิญญาณ และศาสนาเท่านั้นที่สามารถตอบสนองความต้องการทางจิตวิญญาณ ของมนุษย์ได้ ศาสนาเป็นผลผลิตทางการเชื่อของมนุษย์อีกต่อนึ่ง ที่เกิดจากศรัทธาอันยิ่งใหญ่ที่ มนุษย์ต้องการแสวงหาคำตอบให้แก่ชีวิต เมื่อมนุษย์แสวงหาคำตอบมีจำนวนมาก คำตอบที่ได้จึงมี ความหลากหลาย ลัทธิความเชื่อจึงมีมากเพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ แต่สิ่งที่มนุษย์ต้องการก็มี ความเหมือนกันอยู่ประการหนึ่งคือความสุข และทุก ๆ ศาสนาก็มีคำสอนที่นำไปสู่เป้าหมายปลายทางเดียวกันคือการนำชีวิตไปสู่ความสุขทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ถึงแม้มการเชื่อในเรื่องปลีกย่อยของแต่ละศาสนาจะแตกต่างกัน ดังเช่นการเชื่อของพระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาพราหมณ์ การที่มนุษย์มีการเชื่อแตกต่างกันจึงเป็นเรื่องธรรมดา การเชื่อในศาสนาของใคร ก็เป็น สิทธิและความพอใจของผู้นั้น จะให้เหมือนกันทั้งหมดย่อมเป็นไปได้ และเป็นความจริงที่เราต้อง ยอมรับ แต่หลักใหญ่ ๆ แล้วการเชื่อของศาสนาในโลกนี้ย่อมไม่มีความต่างกัน และการเชื่อในทาง ศาสนาเป็นการเชื่อที่ไม่ต้องการ การวิพากษ์วิจารณ์ วาการเชื่อของใครถูกผิดควรค่าแก่การนับถือ มากกว่ากัน เนื่องจากคำสอนในทุกศาสนาย่อมมีเป้าหมายเพื่อแก้ปัญหาพื้นฐานของมนุษย์คือความ ทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น

ดังนั้น ศรัทธาคือความเชื่อในทางศาสนาจึงมีแต่ผลดีไม่มีผลเสียเลย เช่นที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า คนที่ตัดสินใจเชื่อในเรื่องจริยธรรมของศาสนาย่อมจะได้ความอนุใจวา หากเราทำความดีไว้ ถาชาติหน้ามีจริง ผลกรรมที่ทำไว้มีจริง เราก็จะไปสู่สุคติ ถาชาติหน้าไม่มี ผลกรรมที่ทำไว้ก็ไม่มีเราก็จะอยู่โดยไม่มีทุกข์ ไม่มีเวรภัยในชาตินี้เป็นตน การเชื่อเหล่านั้นย่อมจะอยู่ในระบบเดียวกันและมีเป้าหมายอย่างเดียวกัน คือความสงบสุข ซึ่งตราบไต่ที่มนุษย์ยังการเชื่อคือศรัทธา ยึดมั่น และประพฤติตามแนวทางความเชื่อในศาสนาของตนอยู่เสมอ ทำให้ สังคม ชุมชน ประเทศชาติ และโลกมีแต่ความสงบสุขร่มเย็นทำให้คนอยู่ด้วยกันในสังคมอย่างปกติสุข

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบหลักศรัทธาในพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์” มาแล่นั้น พบว่ายังมีประเด็นที่น่าสนใจในการนำไปศึกษาวิจัยเพิ่มเติมอีกหลายเรื่องเพื่อให้เกิด ความรู้ความเข้าใจยิ่งขึ้นกล่าวคือ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑) การศึกษาปัจจุบัน มีแนวการสอนหลักศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์ควรนำไปประยุกต์ใช้ในสังคมไทยในทุกระบบของสังคมอย่างยั่งยืน

๒) ควรแยกปรัชญาในสาขาปรัชญาอินเดียแยกส่วนที่เป็นพราหมณ์ลวณ ไทอยุธยา หาก แพนทหนึ่ง และส่งเสริมให้มีการศึกษาและการแปลคัมภีร์ต่าง ๆ ของศาสนาพราหมณ์ ในรูปแบบของคัมภีร์ ไม่ใช่ ลักษณะและรูปแบบเป็นปรัชญา

๓) สถาบัน ภาครัฐ องค์กร ตลอดถึงหน่วยงานที่เกี่ยวข้องของควรตระหนักถึงความสำคัญและส่งเสริมเยาวชนให้มีการศึกษาหลักศรัทธาอย่างจริงจังเป็นรูปธรรมใหม่มากกว่านี้ เพื่อเป็นการปลูกฝังศรัทธาให้กับเยาวชนของชาติเพื่อควบคุมการเชื่อด้วยการกระทำทางกาย วาจา ใจของคนในสังคมโดยให้นักวิชาการเป็นผู้ประสานงาน จะได้สานทาทนกับลัทธิศาสนาอื่นๆ ที่รุกรานและอยู่ยั้งยืนยง พุทธศาสนาได้ และพุทธศาสนาเองก็ถูกนำไปเป็นเครื่องมือหาประโยชน์จากพระสงฆบางรูปที่ไม่มีความจริงใจ กับพุทธศาสนาอย่างแท้จริง

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาต่อไป

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เปรียบเทียบเกี่ยวกับหลักศรัทธาเท่านั้น ยังมีประเด็นอื่นๆ ที่ควรจะศึกษา เพื่อหาความตางระหว่างศาสนาพราหมณ์ ดังนี้

๑) ควรมีการศึกษาเรื่อง ศรัทธา ในพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ ในแง่การเกิดขึ้น ของศรัทธาการไหลผลของศรัทธา การปฏิบัติเพื่อใหม่มีความเชื่อ

๒) ควรมีการศึกษา เพื่อประยุกต์หลักศรัทธาในทางพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ ต่อสันติสุขในสังคมไทยอย่างยั่งยืน

๓) ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบเรื่อง หลักศรัทธาในทางพระพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาพราหมณ์ กับการบูรณาการเข้ากับ ลัทธิทางศาสนาเป็นตน

๔) ควรศึกษาหลักศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์ โดยศึกษาเฉพาะราย ตัวบุคคล หรือเฉพาะคัมภีร์

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเถปิฎก ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๕.

_____ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) คัมภีร์:

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

(๒) หนังสือ:

เดือน คำดี, ศาสนศาสตร์, ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์,

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑.

เดือน คำดี, ศาสนศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์,

๒๕๔๕.

จินดา จันทร์แก้ว, พุทธปรัชญาพื้นฐาน, กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ป..

จินดา จันทร์แก้ว, พุทธวิทยาวิธี, กรุงเทพมหานคร: โครงการวิจัยพุทธวิทยาจัดพิมพ์, ๒๕๓๒.

ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, วิถีแห่งมหายาน. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เคล็ดไทยจำกัด, ๒๕๒๖.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗,

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๒.

_____ พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, กรุงเทพมหานคร: โรง

พิมพ์สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓, หน้า ๔๒๙.

พระเทพดิลก (ระแบบ ตาโณ), อธิบายหลักธรรมตามหมวดจากนวกวาท, กรุงเทพมหานคร:

ธรรมสภา, ๒๕๓๔.

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), โภธิปักขิยธรรม, กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

- _____ **พระพุทธศาสนา ในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์**, กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- พระมหานวม คุตตธโม, **ปรัชญาสังเคราะห์**, กรุงเทพมหานคร: สภาการศึกษาหมากมูกุฎราชวิทยาลัย, ๒๔๙๕.
- พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), จำลอง สารพัดนึก, รศ., **พจนานุกรมบาลี-ไทย ฉบับศึกษา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.
- พระราชเวที (สมพงษ์ พุทธิมาโส), **สัตตทวิสสวคคหะ**, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ประดิพัทธ์, ๒๕๓๖.
- พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ**, (ปริเฉทที่ ๑-๖), กรุงเทพมหานคร: ยูนิตี้ พับลิเคชั่น, ๒๕๒๖.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), **พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์**, เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่จัดพิมพ์, ๒๕๓๖.
- พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ, “นิพพานเป็นอัตตาหรืออนัตตา”, **บทความในการเสวนาทางวิชาการ**, คณะอักษรศาสตร์: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- บุญมี แทนแก้ว และคณะ, **ปรัชญาเบื้องต้น**, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียน สโตร์, ๒๕๒๙.
- ประภาศรี สีหอำไพ, **พื้นฐานการศึกษาทางศาสนาและจริยธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.
- ผาสุก มุทธเมธา, รศ., **คติชาวบ้านกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต** (ฉบับปรับปรุง), กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส. พรินติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๕), หน้า ๕๔.
- วิธาน สุชีวงศ์, **อภิปรัชญา**, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๔.
- วศิน อินทสระ, **ศรัทธากับปัญญา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๕๔), หน้า ๙๒.
- เสฐียร พันธรังษี, **ศาสนาเปรียบเทียบ**, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
- สุวัฒน์ จันทระจันง, **ปรัชญาและศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ), ๒๕๔๐.
- สุวรรณ สภาอานันท, **ศรัทธากับปัญญา** : บทสนทนาทางปรัชญาวาดวยศาสนา.
- เสฐียร พันธรังษี, **ศาสนาโบราณ**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.
- แสง จันทรงาม, **ศาสนศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชย์, ๒๕๓๔.

(๓) วิทยานิพนธ์:

พระมหาอุทธรณ์ ปลูกาสิริ (สัจจรัตนพงษ์), “ศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาในพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระมหาประสพฤกษ์ จารุวาโท (รัตนยงค์), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องการบูชาในพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

พระมหาเปรม โอภาโส (ทองคำ) “ศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาของชาวไทยในปัจจุบัน”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระมหาภาณุ ภาณุโก (กลิ่นปราชัญญ์), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องศรัทธาในพุทธปรัชญาเถรวาท กับเซนต์ออกัสติน”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระสมุห์วันชัย เกสรธมโม (มีมาก), “การศึกษาศรัทธาของประชาชนที่มีต่อพระพุทธชินราช จังหวัดพิษณุโลก ในฐานะสื่อพุทธศิลป์”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	: พระครูปลัดสังวาล เทวสโร (ศรีสุข)
ว/ ด/ ป เกิด	: วันที่ ๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๓
สถานที่เกิด	: กรุงเทพมหานคร
การศึกษา	: นักรัชมเอก, ประโยค ป.ธ. ๑-๒, ป.บส., พธ.บ. วิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
ประสบการณ์ทำงาน	: ครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนวัดลาดพร้าว ครูสอนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม-แผนกบาลี
อุปสมบท	: วันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๔
สังกัด	: วัดลาดพร้าว ๑ หมู่ ๙ แขวงลาดพร้าว เขตลาดพร้าว กรุงเทพมหานคร
ปีที่เข้าศึกษา	: พ.ศ. ๒๕๕๙
ปีที่สำเร็จการศึกษา	: พ.ศ. ๒๕๖๑
ที่อยู่ปัจจุบัน	: วัดลาดพร้าว ๑ หมู่ ๙ แขวงลาดพร้าว เขตลาดพร้าว กรุงเทพมหานคร แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ๑๐๗๐๐
เบอร์โทรศัพท์	: ๐๘-๙๑๗๐-๗๑๑๕